

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SALNÂMELERE GÖRE MAÂRİF-İ UMÛMİYYE NEZÂRETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasret BİRİŞİK

Balıkesir, 2017

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SALNÂMELERE GÖRE MAÂRİF-İ UMÛMİYYE NEZÂRETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasret BİRİŞİK

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKGÜN

BALIKESİR, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201312517002 numaralı Hasret BİRİŞİK'in hazırladığı "Salnâmelere Göre Maârif-i Umûmiyye Nezâreti" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 27/01/2017 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Hasan BABACAN

Üye Doç. Dr. Ahmet KÖÇ

Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKGÜN (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

13/02./2012

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

ÖNSÖZ

Salnâmeler, yazıldıkları dönem ile ilgili önemli bilgileri ihtiva eden birinci el kaynaklardır ve teşkilat yapısını incelerken temel başvuru kaynaklarının başında gelmektedir. Bu çalışmada Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kurulduktan sonraki dönemde eğitim-öğretim faaliyetleri ve teşkilat yapısında meydana gelen gelişme ve değişmeler salnâmeler vasıtasıyla anlatılmıştır. Bu amaçla h. 1263-1333 (m. 1847-1914) yılları arasında yayımlanan Devlet Salnâmeleri ile h. 1316-1321 (m. 1898-1903) yılları arasında yayımlanan Maârif Salnâmeleri incelenmiş, vilayet salnâmeleri incelenmemiştir. Bu sebeple taşradaki bilgilere inilmemiş sadece İstanbul'daki okullar ele alınmıştır.

Öncelikle Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin tarihçesi hakkında bilgi verildikten sonra nezâretin teşkilat yapısı ile bu yapıda yıldan yıla meydana gelen değişiklikler ve düzenlemeler, okulların genel işleyiş yapısı, nizamnâmeler ve talimât-nâmelere yer verilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili çalışılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri ile makaleler taranmış, araştırmacılar tarafından yazılmış olan eserler incelenmiştir. Bu konuda yazılmış benzer tezlere rastlanılmıştır. Bu tez çalışmaları incelendiğinde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin belli bölümlerinin ele alınarak incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada ise giriş bölümünde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kurulmadan önceki eğitim-öğretim faaliyetleri anlatılmıştır. Gelişme bölümünde ise 1847-1914 yılları arasında Maârif Teşkilatı ve bu teşkilat yapısında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin eğitim kurumlarına olan etkileri anlatılarak 72 yıllık bir süreç ele alınmıştır.

ÖZET

SALNÂMELERE GÖRE MAÂRİF-İ UMÛMİYYE NEZÂRETİ

BİRİŞİK, Hasret

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKGÜN

2017, XI+141

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde her alanda olduğu gibi Maârif alanında da bir yenilenme dönemi yaşanmıştır. Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte eğitim-öğretim işleri bir bakanlığa bağlanmış, devlet denetimine geçmiştir. Nitelikli öğretmen yetiştirme konusuna önem verilmiş, ayrıca yeni okullar açılarak bu okulların genel işleyişini anlatan nizamnâmeler yayımlanmıştır.

Bu çalışmada h. 1263-1333 (m. 1847-1914) yılları arasında yayımlanmış olan salnâmelerden yararlanarak Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin kuruluşundan itibaren geçirdiği evreler, eğitim-öğretim kurumlarında meydana gelen değişim ve gelişmelerin hangi aşamalarda gerçekleştiği anlatılmıştır. Okullarda okutulan haftalık ders programları incelenmiş olup gerekli çıkarımlar yapılmıştır. Teşkilat yapısında meydana gelen değişiklikler ve düzenlemeler anlatılarak günümüz Milli Eğitim Bakanlığı'nın teşkilat yapısının oluşumuna ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Salnâme, Maârif, Eğitim-Öğretim.

ABSTRACT

THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION ACCORDING TO THE YEARBOOKS

BİRİŞİK, Hasret

Master of Arts, Department of History

Thesis Advisor: Assistant Professor Ahmet AKGÜN

2017, XI+141

With the Tanzimat Era, as well as in every field, there was a renovation in educational field in Ottoman Empire. Just after the foundation of the Maârif-i Umûmiyye Nezâreti (Ministry of the National Education) all sort of educational activities got connected to this ministry and under the supervision of the State. The importance of education and training of the skilled teachers got greater than before and by opening new schools, the regulations depicting the running of these schools were published.

In this very work, under cover of the yearbooks published between the years of 1847 and 1914, it is clearly explained the phases which the Ministry of National Education experienced from the very beginning of its foundation, the process of the educational constitutions' changes and development. The weekly school schedules have carefully been studied and the necessary inferences have been concluded. Explaining the structure of the Ministry, it is sincerely aimed to shed light to the formation of the structural organization of the Ministry of the National Education.

Key Words: Ottoman Empire , Yearbook , Education, Education and Training.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÇİZELGE LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	6
1.2. Araştırmanın Yöntemi	7
2. MAÂRİF NEZÂRETİNİN KURULUŞU VE TARİHÇESİ	
2.1. Mevcut Okulların Durumu	8
2.2. Mevcut Okulların Durumunu Düzeltmek İçin Alınan Tedbirler	10
2.3. Maarif Nezâretinin Kuruluşu	12
3. MAÂRİF NÂZIRLARI VE MAÂRİF-İ UMÛMİYYE NEZÂRETİ TEŞKİLAT YAPISI	
3.1. Maârif Nâzırları	20
3.2. H. 1263-1296 (m. 1847-1879) Yılları Arası Maârif Teşkilatı	41
3.2.1. Danışma Organları	41
3.2.1.1. Meclis-i Maârif-i Umûmiyye	41
3.2.1.2. Meclis-i Kebir-i Maârif	43
3.2.2. Daireler-Bürolar	44
3.2.2.1. Mektûbî Odası	44
3.2.2.2. Muhâsebe Odası	46
3.2.2.3. Jurnal Kâtipliği	46
3.2.2.4. Mukayyidlik	47
3.2.2.5. Maarif Muavinliği	48
3.2.2.6. Mekâtib-i Umûmiyye Müfettişliği	48
3.2.2.7. Maiyyet Kâtipliği	49
3.2.2.8. Fihrist Kâtipliği	49
3.2.2.9. Mekâtib-i Sıbyân Mümeyyizliği	49
3.2.2.10. Mütercimlik	50
3.2.2.11. Evrak Odası	50
3.2.2.12. Hafız-ı Kütüblük	50
3.2.2.13. Meclis-i Kebir-i Maârif Tahrirât Odası	50
3.2.2.14. Matbaa-i Âmire İdaresi	51

3.2.2.15. Rasadhane-i Âmire İdaresi	51
3.2.2.16. Müsteşarlık	51
3.3. H. 1297-1325 (m. 1880-1907) Yılları Arası Maârif Teşkilatı	52
3.4. H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arası Maârif Teşkilatı	57
3.5. Maârif Teşkilatı'na Bağlı Diğer Kurumlar	65
3.5.1. Matbaa-i Âmire	65
3.5.2. Rasathane-i Amire	66
3.5.3. Müze-i Hümâyûn	67
3.5.3.1. Müze-i Hümâyûn Tarihçesi	67
3.5.4. Kütüphaneler	69
4. MAÂRİF-İ UMÛMÎYYE TEŞKİLATI'NA BAĞLI İSTANBUL'DA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI	
4.1. İlköğretim	74
4.1.1. Sıbyân Mektepleri	74
4.1.2. İbtidâîyye Mektepleri	76
4.2. Ortaöğretim	81
4.2.1. Rüşdiyeler	81
4.2.2. İdâdîler	88
4.2.3. Sultânîler	91
4.2.3.1. Mekteb-i Sultânî	91
4.2.4. Dârü'ş-Şafaka	96
4.2.5. Aşiret Mektebi	99
4.3. Yüksek Öğretim	100
4.3.1. Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne	100
4.3.2. Dârü'l-Mu'allimîn	104
4.3.3. Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân	110
4.3.4. Dârü'l-Mu'allimât	111
4.3.5. Hamîdiye Ticâret Mektebi	113
4.3.6. Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne	114
4.3.7. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne	117
4.3.8. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne	119
4.3.9. Sanâyi-i Nefîse Mektebi	121
4.4. Özel Okullar	123
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	
5.1. Sonuç	134
5.2. Öneriler	137
KAYNAKÇA	138

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge No	Sayfa
Çizelge 1: 1908-1917 Yılları Arasında Görev Yapan Maârif Nâzırları	40
Çizelge 2: H. 1263-1280 (m. 1847-1864) Yılları Arasında Meclis-i Maârif-i Umûmiyye Bünyesinde Görevli Memurların Sayıları	41
Çizelge 3 : H. 1275-1286 Yılları Arasında Mektubî Odasına Bağlı Çalışan Memurların Sayıları	44
Çizelge 4 : H. 1275-1287 Yılları Arasında Mukayyidlik Bölümüne Bağlı Çalışan Memurların Sayıları	47
Çizelge 5: H. 1275-1287 Yılları Arasında Maârif Muavinliğinde Çalışan Muavin Sayıları	48
Çizelge 6: H. 1275-1285 Yılları Arasında Maiyyet Kâtipliğinde Görevli Kâtip Sayısı	49
Çizelge 7: H. 1302-1325 Meclis Kalemine Bağlı Çalışan Memurlar	52
Çizelge 8: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Meclis-i Kebir-i Maârif'e Bağlı Çalışan Memurların Sayıları	58
Çizelge 9: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Tedrisât-ı Taliyye Çalışanları	59
Çizelge 10: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Tedrisât-ı İbtidâiyye Çalışanları	59
Çizelge 11: H. 1327-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Tedrisât-ı Âliyye Çalışanları	59
Çizelge 12: H. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Tedrisât-ı Husûsiyye Çalışanları	60
Çizelge 13: H. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Tahrirât İdaresi Çalışanları	60
Çizelge 14: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Meclis Kalemine Bağlı Çalışanlar	60
Çizelge 15: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Muhâsebe Dairesine Bağlı Çalışanlar	60
Çizelge 16: H. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Sicil-i Ahvâl Dairesine Bağlı Çalışanlar	61
Çizelge 17: H. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Evrak Kalemine Bağlı Çalışanlar	61
Çizelge 18: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında İstatistik Dairesine Bağlı Çalışanlar	61
Çizelge 19: H. 1327 (m. 1909) Yılı İtibariyle Kütüphaneler Müfettişliğinde Görevli Memurlar	61
Çizelge 20: H. 1328 (m. 1910) Yılı İtibariyle Müfettişlik Bölümünde Çalışan Müfettişler	61
Çizelge 21: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Levâzım Dairesine Bağlı Olarak Çalışanlar	62

Çizelge 22: H. 1328 (m. 1910) ve h. 1333 (m. 1914) Yıllarında Kalem-i Mahsûs Çalışanları	62
Çizelge 23: H. 1333 (m. 1914) Yılı Te'lif ve Tercüme Dairesinde Görevli Memurlar	62
Çizelge 24: H. 1333 (m. 1914) Yılı Heyet-i Teftîşîyye Dairesinde Görevli Memurlar	62
Çizelge 25: H. 1333 (m. 1914) Yılı Hıfzısıhha-i Mekâtib Dairesine Bağlı Çalışan Memurlar.....	62
Çizelge 26: H. 1333 (m. 1914) Yılı Hukûk Müşâvirliğine Bağlı Çalışan Memurlar	63
Çizelge 27: H. 1333 (m. 1914) Yılı Müşâvirlik Kalemine Bağlı Çalışan Memurlar	63
Çizelge 28: H. 1333 (m. 1914) Yılı Mimârî Şubesine Bağlı Çalışan Memurlar	63
Çizelge 29: H. 1333 (m. 1914) Yılı Dârüleytâm Müdüriyet-i Umûmiyyesine Bağlı Çalışan Memurlar.....	63
Çizelge 30: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Matbaa-i Âmire İdaresine Bağlı Çalışan Memurlar	63
Çizelge 31: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Rasathaneye Bağlı Çalışan Memurlar.....	64
Çizelge 32: H. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Müze-i Osmanî Müdüriyetine Bağlı Çalışan Memurlar	64
Çizelge 33: H. 1327 (m. 1909) Yılı İtibariyle İstanbul'da Bulunan Kütüphaneler ...	70
Çizelge 34: İstanbul'da Bulunan İnas Ve Zükûr Sıbyân Mektepleri.....	75
Çizelge 35: H. 1299 (m. 1881) Yılı Mekâtib-i İbtidâîyyelerde Okutulan Ders Programı.....	77
Çizelge 36: İstanbul ve Kasabalarda Bulunan İbtidâî Mekteplerine Ait Haftalık Ders Programı.....	79
Çizelge 37: Köy İbtidâîlerinin Haftalık Ders Programı.....	79
Çizelge 38: İbtidâîyye Mekteplerinin Bağlı Bulunduğu Belediye Daireleri	80
Çizelge 39: H. 1294-1295 (m. 1877-1878) Yılı Rüşdiye Mektepleri Ders Programı	82
Çizelge 40: H. 1297 (m. 1880) Yılı Rüşdiye Mektepleri Ders Programı	82
Çizelge 41: Rüşdiye Mekteplerinin Bir Haftalık Ders Programı.....	84
Çizelge 42: Kız Rüşdiye Mekteplerinin Bir Haftalık Ders Programı	85
Çizelge 43: Kız Sanayi Mekteplerinin Bir Haftalık Ders Programı	86
Çizelge 44: H. 1327 (m. 1909) Devlet Salnâmesi İstanbul'da Mevcut Zükûr ve İnas Resmi Mekâtib-i Rüşdiye.....	87
Çizelge 45: H. 1321 (m. 1903) Yılı İtibariyle Mekâtib-i Rüşdiye ve İdâdiyyede Sekiz Yıl Boyunca Okutulacak Dersleri Gösteren Haftalık Ders Programı	90
Çizelge 46: Dârüşşafaka'da Okutulan Derslerin Sınıflara Göre Dağılımı	97
Çizelge 47: Aşiret Mektebinde Beş Sene Boyunca Okutulacak Dersler	100
Çizelge 48: Ulûm-ı Aliyye-i Dîniyye Şubesinin Haftalık Ders Programı	102
Çizelge 49: Fünûn Şubesinin Haftalık Ders Programı	103
Çizelge 50: Edebiyat Şubesinin Haftalık Ders Programı	104
Çizelge 51: Dârü'l-Mu'allimîn İbtidâîyye Şubesi Haftalık Ders Programı.....	107
Çizelge 52: Dârü'l-Mu'allimîn Rüşdiye Şubesi Haftalık Ders Programı.....	107
Çizelge 53: Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Edebiyat Şubesi Haftalık Ders Programı	108

Çizelge 54: Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Fünûn Şubesi Haftalık Ders Programı	109
Çizelge 55: Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân Şubeleri Haftalık Ders Programı.....	110
Çizelge 56: Dârü'l-Mu'allimât Haftalık Ders Programı.....	112
Çizelge 57: Hamîdiye Ticâret Mektebinin Haftalık Ders Programı	113
Çizelge 58: Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne Haftalık Ders Programı	116
Çizelge 59: Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Haftalık Ders Programı	119
Çizelge 60: Sanâyi-i Nefise Mektebinin Haftalık Ders Programı	123

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicri
Mat.	: Matbaa
m.	: Miladi
r.	: Rûmî
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.D.	: Salnâme-i Devlet
S.M.	: Salnâme-i Maârif
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayın

1. GİRİŞ

Osmanlılar, kuruldukları ilk dönemlerden itibaren bilime ve bilim adamlarına saygı göstermiş ve onları korumuşlardır. Bunun uygulamadaki en güzel örneği çeşitli Türk ve İslâm memleketlerinden önemli bilgileri kendi memleketlerine getirmeleri ve bunun sonucunda da Osmanlı Devleti'nde birçok önemli medresenin kurulmuş olmasıdır¹. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk medrese Orhan Gazi'nin 1331 yılında kurduğu İznik Medresesi'dir. Bu medresenin bilinen ilk hocası ise Dâvûd-i Kayserî'dir².

Osmanlı Devleti'nde ilim hayatı ve medrese teşkilatı açısından önemli adımların atıldığı dönem yükselme dönemidir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde bilime ayrı bir önem verilmiş ve bu amaca hizmet etmesi için bir külliye inşa edilmiştir. Fatih Medresesi olarak bilinen bu külliye cami, tetimme medreseleri, semâniye medreseleri, kütüphane, darûşşifa, hamam ve imarethaneden meydana geliyordu³. Külliyyede yer alan tetimme medreseleri orta eğitim düzeyinde eğitim verirken, semâniye medreseleri ise yüksek düzeyde eğitim veren kurumlardı⁴.

Sınırları oldukça genişleyen Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük medresesi Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılan Süleymaniye Külliyesidir. Süleymaniye Medreseleri adıyla anılan bu medreseleri diğer medreselerden ayıran en önemli özellik ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere bir Tıp Medresesi ve Dârü'-şifa ile matematik öğretimi için dört medresenin kurulmasıydı⁵. Ayrıca bu külliyenin içerisinde beş medrese de lise düzeyinde eğitim vermekteydi⁶.

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2008*, Ankara,: Pegem Akademi, 12. Baskı, 2008,- s. 61-62.

² Mehmet İpşirli, "Medrese-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 28, İstanbul, 2003, s. 328.

³ Ural Akbulut, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim*, Ankara: TUBİTAK Mat., 2003, s.11.

⁴ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 65.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1965, s. 33.

⁶ Osman Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul : Eser Mat., 1977, s. 100.

Medreselerde okutulan dersler aklî ve naklî olarak ikiye ayrılmaktaydı. Aklî ilimler Hendese, Hikmet ve Riyâziye gibi derslerden oluşurken, naklî ilimler daha çok Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi din ağırlıklı derslerden meydana geliyordu⁷.

Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahip olan ulemâ sınıfı medreselerden yetişiyordu. Bu da medreselerin toplumdaki etkinliğini arttırıyordu. Ulemâ, İlmiye sınıfına mensup olanlara verilen addı. Bu sınıfı oluşturanlar arasında en önemlileri Şeyhülislâm, müderris ve kadılardı⁸.

Yükselme döneminde en parlak çağını yaşayan medreseler, devletin gerileme dönemine girmesiyle birlikte bozulmaya başlamıştı⁹. Bu bozulmanın nedenlerinden biri Ulemâ sınıfının kendini yenileyememiş olması ve Osmanlı Devleti'nin en önemli medreselerinin padişah ve onun çevresi tarafından kontrol edilmesiydi. Bu durum medreselerde verilen eğitimi bilimsellikten uzaklaştırıp, eğitimin siyasal bir zemin üzerinde şekillenmesine sebep olmaktaydı¹⁰. İkinci bir neden ise din alanında meydana gelen muhafazakârlığın gitgide medreseleri bilimden uzaklaştırmasıydı. Ayrıca eğitim, öğretim ve bilim alanında Batı'nın (Avrupa'nın) takip edilmemesi de bozulmanın bir diğer nedeniydi¹¹.

II. Mahmud ve Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devleti Batı'yı sadece askeri alanda örnek almıştı. Batı'nın her alandaki üstünlüğünü ise ancak bu dönemde kabul etti. Batılılaşma hareketlerinin özellikle padişah ve sadrazamın yetki alanı içerisinde bulunan kurumlarda başlatılması muhafazakârların ve yenilik karşıtı olanların tepki göstermesini de engellemişti¹².

Tarihsel sürece baktığımızda eğitim alanında en önemli islahat hareketlerinin II. Mahmud döneminde başladığını görüyoruz. Eğitim alanında Batı'nın örnek alınmaya başlanmasıyla birlikte özellikle 1834-1836 yılları arasında Paris, Londra ve

⁷ Fahri Unan, "Osmanlı'da Medrese Eğitimi", *Yeni Türkiye Özel Sayısı II*, S.6, C. 32, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2000, 685-697, s. 692.

⁸ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 75.

⁹ Remzi Kılıç, "Selçuklulardan Osmanlılara Medreseler ve Yönetim İlişkileri", ed.: Prof. Dr. Cemil Öztürk ve Dr. İlhami Fındıkçı, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara: Pegem Akademi, 2011, 857-871, s. 862.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 27.

¹¹ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 82.

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötüken Yay., 1980, s. 19-20.

Viyana'ya öğrenciler gönderilmiştir¹³. Amaç, buralarda eğitim gören öğrencilerin memleketlerine döndüklerinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli kurumlarında çalışmalarını sağlamak ve Mekteb-i Harbiye'nin öğretmen ihtiyacını karşılamaktır¹⁴.

İlk defa modern anlamda eğitim veren okulların açılması ve yine yurt dışına ilk kez öğrenci gönderilmesi de II. Mahmud döneminde gerçekleşmiştir¹⁵.

II. Mahmud'un eğitim alanındaki görüşlerini iki dönemde incelemek mümkündür. 1824 yılında Maârif alanında herhangi bir yenilik ya da değişikliğe gidilmemiş, padişah yayımladığı bir fermanla görüşlerini halka bildirmişti. Bu görüşler ulemânın görüşleriyle aynı doğrultuydu. Çünkü bu dönemde padişahın hem ulemâ sınıfına hem de medreselerin desteğine ihtiyacı vardı. II. Mahmud'un Maârif alanındaki reformist düşüncelerini hayata geçirmesi ancak 1838 yılında gerçekleşebilmiştir. Şöyle ki ilk kez eğitim-öğretim işleri medreselerin ve medreseleri elinde bulunduran ulemâ sınıfının elinden alınarak, Meclis-i Umur-i Nâfi'a (Faydalı İşler Meclisi) adı verilen bir kurula devredilmiştir.

Bu iki gelişme de Maârif alanında teşkilatlanmaya doğru gidildiğinin göstergesidir. Meclis-i Umur-i Nâfi'a ilk iş olarak bir rapor hazırlamış ve bu rapor padişaha sunulmuştur. Özetle raporda; ilim ve fennin her şeyin üstünde tutulması gerektiğine, mekteplerin ıslahına, ders programlarının yenilenmesine ve mektepler ile bu mekteplerde ders veren hocaların teftiş edilmesi gerekliliğine değinilmiştir¹⁶.

II. Mahmud dönemindeki bir diğer düzenleme ise Mekâtib-i Rüşdiye Nezâretinin kurulmasıdır. Bu nezâretin başına ilk olarak Esad Efendi tayin edilmiştir. Rüşdiye mektepleri açılıncaya kadar sadece Müslüman çocukların Kurân okumasını, namazın şartlarını ve yazı yazmasını öğreten sıbyân mektepleri vardı¹⁷. Bu nezâretin kurulmasıyla birlikte daha önce hiç açılmamış olan rüşdiye okullarının ilk örnekleri

¹³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara: Uzman Yay., 1977, s. 139.

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*, (Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 374.

¹⁵ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, İstanbul: 2003, s. 355.

¹⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 22-26.

¹⁷ Osman Ergin, *a.g.e.* s. 86.

açılmış oldu. Bu mektepler; Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'dir¹⁸.

Mekteb-i Maârif-i Adliye kuruluncaya kadar devlet memuru yetiştiren tek kurum, bir saray mektebi olan Enderun Mektebi idi. Mekteb-i Maârif-i Adliye ise devlet memuru yetiştiren ilk sivil mektep olma özelliğini taşımıştır¹⁹.

Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti istenilen başarıyı gösteremeyince Tanzimat Döneminde Maârif işlerinin bir düzene sokulması amacıyla öncelikle 1845 yılında Meclis-i Maârif-i Muvakkat (Geçici Maârif Meclisi) kuruldu. Bir yıl görev yapan bu kurum yerini 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmîyye'ye bırakmıştır²⁰. Bu meclisin aldığı kararlar arasında; İstanbul'da bulunan sıbyân mektepleri ile rüşdiye mekteplerinin yeniden düzenlenmesi, eğitimin genel esaslarının belirlenmesi, seviye sınıflarının oluşturulması yer alıyordu²¹.

Meclis-i Maârif-i Umûmîyye sadece karar organı idi. Almış olduğu kararları yürürlüğe koyacak bir icra makamına ihtiyacı vardı. Bu maksatla Esad Efendi başkanlığında 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmîyye'ye bağlı bir de Mekâtib-i Umûmîyye Nezâreti kuruldu²².

Özellikle 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı ile gayrimüslimler eğitim alanında geniş haklar elde etmişler ve memleketin birçok yerinde okullar açmaya başlamışlardı. O dönemde Maârif üzerindeki en yetkili kurum Mekâtib-i Umûmîyye Nezâreti idi. Ancak yetki alanı eğitim ile ilgili her meseleyi çözmeye yetmiyordu. Bu maksatla 1857 yılında Maârifin tek temsilcisi olan Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'nin kurulmasına karar verildi²³. Böylece eğitim kurumları artık vakıflar tarafından değil, bir bakanlığa bağlı olarak yönetilmeye başlamıştır²⁴.

¹⁸ Ali Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Kurulan Merkezi Eğitim Kurumları (1836-1856)", ed.: Prof. Dr. Cemil Öztürkve Dr. İlhami Fındıkçı, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara: Pegem Akademi, 2011, 167-183, s.169-170.

¹⁹ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 395.

²⁰ Halis Ayhan, "Batıllaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, İstanbul: 1992, s. 159.

²¹ Ali Akyıldız, *a.g.m.*, s. 174.

²² Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 36.

²³ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 41-42.

²⁴ İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yay., 1980, s. 74.

Bu çalışmayı gerçekleştirirken başvurulan temel kaynak “Salnâmeler”dir. Sâlnâme kelimesi, Farsça yıl demek olan “sâl” ile yine Farsça kitap anlamına gelen “nâme” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur²⁵.

Salnâme; Osmanlı Devleti’nde merkezi yönetim, Nezâretler, askeri kurumlar, vilayetler tarafından veya özel kurum ya da kişiler aracılığıyla, yıllık olarak çıkarılan yayınlara verilen addır²⁶.

Osmanlı Devleti’nde h. 1263 (m. 1847) yılında yayımlanan ilk resmi salnâme (devlet salnâmesi) Mustafa Reşit Paşa’nın öncülüğünde, Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Devlet salnâmeleri, Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye adı altında, h. 1263-1328 (m. 1847-1910) yılları arasında düzenli bir şekilde yayımlanmıştır. En son yayımlanan devlet salnâmesi 1334 rûmî (m. 1918) yılına aittir. Devlet salnâmeleri; devletin teşkilat yapısı, devlete bağlı değişik kurumlarda çalışan memurların görevleri, tayin yerleri ve tarihleri, isimleri, rütbeleri gibi bilgileri ihtiva eder.

Devlet salnâmelerinden başka vilayet salnâmeleri, resmi kurum ve kuruluşlara ait salnâmeler ve özel kişi ve kurumların çıkardığı salnâmeler de mevcuttur.

Vilayet salnâmeleri; vilayetin idari yapısı, vilayette görev yapan memurlar, vilayetin mahalli tarihi, nüfus yapısı, okullar ve kütüphaneler gibi birçok bilgiye ulaşmamızı sağlar. İlk Osmanlı vilayet salnâmesi h. 1283 (m. 1867) yılına ait Bosna Vilayet Salnâmesi, son vilayet salnâmesi ise r. 1337 (m. 1921) yılına ait Bolu Livası salnâmesidir²⁷.

Resmi kurum ve kuruluşlara ait salnâmeler ise bazı nezâret ve resmi kurumlar tarafından yayımlanan salnâmelerdir²⁸. Bunlar içerisinde en önemli olanlar; Salnâme-i Askerî (h. 1282-1326) (m. 1865-1908), Bahriyye Salnâmesi m. 1890-1926, Salnâme-i Nezâret-i Hârîciyye (h. 1302-1320) (m. 1885-1902), Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Salnâmeleri (h. 1316-1321) (m. 1898-1903)²⁹ ile Osmanlı

²⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Mat., Dersaadet (İstanbul): 1317, s. 701.

²⁶ Bilgin Aydın, “Sâlnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul: 2009, s. 51.

²⁷ Hasan Duman, *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsalleri*, C.I, Ankara: Özkan Yay., 2000, s. 3-5.

²⁸ Hasan Duman, *a.g.e.*, s. 7.

²⁹ Bilgin Aydın *a.g.m.* s.52-53.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi (r. 1329-1331) (m. 1913-1915), Rûsûmat Salnâmesi (r. 1330) (m. 1914) ve İlmiyye Salnâmeleridir (h. 1334) (m. 1916)³⁰.

Nezâret salnâmeleri içinde çalışmamız sırasında yararlandığımız salnâmeler Maârif-i Umûmiyye Nezâreti tarafından hazırlanmış olan salnâmelerdir. H. 1316-1321 (m. 1898-1903) yılları arasında düzenli olarak toplam 6 kez yayımlanmıştır. Ancak h. 1320 yılına ait “Def’a 5’e” bugüne kadar hiçbir yerde rastlanılmamıştır. Maârif salnâmeleri genel olarak nezâretin tarihçesi, teşkilat yapısı, nâzırlar, okullar, imtihanlar, mükâfat cetvelleri, kütüphaneler ile ilgili bilgileri ihtiva eder³¹.

Bunlardan ayrı bir de özel kişi ve kurumlar tarafından çıkartılan salnâmeler mevcuttur. Ebüzziyâ Tevfik Bey tarafından h. 1290 (m. 1873) yılında yayımlanan Sâlnâme-i Hadika ilk özel salnâme olarak geçmektedir³².

1.1. Araştırmanın Amacı

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti ile ilgili daha önceden yapılmış olan bazı çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmalarda nezâretin belli bölümleri ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışmada ise birinci el kaynaklar olan salnâmeler kullanılarak Maârif-i Umûmiyye Nezâreti’nin tarihçesi, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti’ne bağlı eğitim kurumları detaylı bir şekilde ele alınmış; teşkilat yapısında meydana gelen değişiklikler ve düzenlemeler anlatılmıştır.

Bu çalışmada Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti’nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl gerçekleştiği, teşkilat yapısının hangi birimlerden meydana geldiği, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kurulduktan sonra eğitim-öğretim faaliyetlerinde meydana gelen değişikliklerin neler olduğu sorularına cevap aranarak günümüz Milli Eğitim Bakanlığı’nın teşkilat yapısının oluşumuna ışık tutulmaya çalışılmış, Türk Eğitim tarihi çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

³⁰ Hasan Duman, *a.g.e.*, s. 7-9.

³¹ Hasan Duman, *a.g.e.*, s.8.

³² Hasan Duman, *a.g.e.*, s. 10.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti’nin kuruluşundan itibaren geçirdiği evreler, değişim ve gelişmeler hangi aşamalarda gerçekleşmiştir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu sonuca ulaşmak için h. 1263-1333 (m. 1847-1914) yılları arasındaki Devlet Salnâmeleri ve h. 1316-1321 (m. 1898-1903) yılları arasındaki Maârif Salnâmeleri incelenmiş olup, bu yıllar arasında Maârif-i Umûmiyye Nezâreti teşkilat yapısında meydana gelen bütün değişiklikler ve düzenlemeler tablolar aracılığıyla gösterilmiştir. Ayrıca bir yıl içinde meydana gelen değişiklikler hem önceki yıllarla hem de sonraki yıllarla kıyaslanarak yaklaşık 72 yıllık bir süreç anlatılmıştır.

Bu çalışmada sadece giriş bölümünde kitap ve makalelerden yararlanılmış olup, çalışmamızın diğer bölümlerini salnâmelerden edindiğimiz bilgi ve belgeler oluşturmaktadır. Devlet ve maârif salnâmelerinden edindiğimiz bilgi ve belgeler ışığında “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Teşkilat Yapısı” ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Salnâmelere Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi veri tabanından ulaşılmıştır. Ayrıca salnâmeler dışında yararlandığımız diğer kaynaklara ise kütüphaneler aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu kütüphaneler arasında; Türk Tarih Kurumu, Milli Kütüphane ve Balıkesir’deki kütüphaneler yer almaktadır. Salnâmeler ve kütüphanler dışında Ulusal Tez Merkezi sistemindeki tez çalışmaları taranarak konumuz ile ilgili tezler bulunmuş ve içerikleri incelenmiştir.

2. MAÂRİF NEZÂRETİNİN KURULUŞU VE TARİHÇESİ

2.1. Mevcut Okulların Durumu

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri çok sayıda sıbyân mektebi varsa da yakın zamana kadar eğitim için açılan medreselerden başka bir okul ve Enderun-u Hümâyûn ile vezir konakları dışında mektep yoktu. Bu iki çeşit okuldan birisi şehzâdelere, diğeri ise şehzâdeler dışında kalan öğrencilere aitti. Bu okullar çok sayıda ilim adamı ve yazar yetiştirmiştir. Ancak sonraları bu okullarda eski ilerleme görülemediği için eğitimin yaygınlaştırılması ve kolaylaştırılması gerektiği düşünülerek bu amaca yönelik derece derece okullar açılmasına ve bunları yönetmek üzere “Maârif-i Umûmiyye” adında bir idarenin kurulmasına karar verilmiştir. Sultan Abdülmecid Han zamanında ise “Meclis-i Maârif-i Umûmiyye” kurulmuştur. Bu Nezârete ilk olarak Vakanivüs Esad Efendi tayin edilmiş, onun vefatıyla Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, “Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti”ne bağlanmıştır. H. 1273 (m. 1857) senesine kadar bu isimle idare edilmiştir. H. 1273 (m. 1857) senesinde “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti” kurulmuştur³³.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde öğrencilerin eğitim ve öğretim görmesi için mevcut olan eğitim kurumları; medreseler, padişaha ait okullar ve bazı hayırseverler tarafından inşa edilen mahalle mektepleri ile bir de Sultan III. Selim Han zamanında tesis olunan askeri okullardan ibaretti. Ancak bu okulların yetersiz kalması ve buna bağlı olarak memleketin eğitim ve öğretime olan ihtiyacı, h. 21 Zi'l-ka'de 1254'te (m. 5 Şubat 1839) yayımlanan Takvim-i Vekâyi'de bir rapor olarak yetkili makamlara sunulmuştur³⁴.

³³ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1295, Tabhâne-i Âmire, Def'a 33, H. 1295, s. 36.

³⁴ Takvim-i Vekâyi, no: 176, (5 Şubat 1839).

Bilindiği üzere eğitim ve öğretimin kişiler için sermaye, saygınlık ve mutluluğun yanında övünç vesilesi ve zenginlik kaynağı olduğu hem pozitif bilimler hem de dini ilimler tarafından ispat edilmiştir. Nasıl ki dini ilimler ahiret için kurtuluş sebebi ise, diğer bilimlerin de insanoğlunun gündelik hayatının olgunlaşmasına vesile olacağı açıktır. Mesela geometri, gemilerin yüzmesini ve ticaret işinin artmasını sağlarken; Matematik bilimi de savaş işleri ve askeri idarenin bir düzene sokulmasını sağlamaktadır. Bu kadar faydalı işlerin yapılması, yeni buluşların ortaya çıkması, yayılması ve yeni yeni pek çok tekniğin uygulanmasıyla sanayi ve el sanatları (zanaat) imalatında da kolaylık sağlanmıştır. Mesela yüz kişinin yapabileceği bir işin bir kişi tarafından yapılmasını sağlayacak önemli aletlerin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

Bunun tersine halkın eğitim seviyesi yetersiz olduğunda işlerinde ve kazançlarında zorluk çekecekleri gibi beden gücüyle elde ettikleri sanatlar dışında da asla ilerleyemeyeceklerdir. Ayrıca teb'ası bulunduğu devleti ve üzerinde yaşadığı toprakları yeterince tanıyabilmeleri için ilim ve irfan sahibi olmak herkesin temel amaç ve görevi olmalıdır.

Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretimin ilerlemesi için memleketin her köşesinde mektep ve medrese kurmuş olup buralarda önemli ilim adamlarının yetişmesini sağlamıştır. Bu ilim adamlarının çeşitli alanlarda yazmış oldukları çok sayıda eser, Osmanlı Devleti'nin bir ilim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Ancak daha sonraları bazı meşgaleler ve problemler bu yararlı konunun geri planda kalmasına ve terk edilmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine padişahın padişahlığının gereği olarak; din ve milletin ihyası, devletin güçlendirilmesi ve ilimlere rağbeti arttırmak amacıyla bu dönemde tekrar eğitim-öğretime önem verilmiştir. Bu durumun sonucu olarak var olan mektep ve medreseler yeniden imar edilmiş, öğrenci ve öğretmenlere maddi destek sağlanmıştır.

Ayrıca devlet askerlerinin eğitimleri için harbiye, bahriye, mühendislik ve tıp bilimlerine ait çok sayıda okulu yeniden yapılandırmış ve her birine gerekli malzeme ve maddi kaynağı sağlamıştır. Fakat bu okullara alınan öğrencilerin bilgilerinin yetersiz olduğu hatta okuma yazma dahi bilmedikleri görülmüştür. Bu öğrenciler, Türkçe bir kitabı bile okuyamadıkları halde birdenbire Arapça, Farsça ve yabancı dil olarak Fransızca dersleri görmeye başlamış; bunun yanında öğrencilere buldukları

okulun branşıyla alakalı bazı temel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu da uygulamanın başarısız olmasına neden olmuş, küçük çocuklara ayrılmış olan ufak okullarda karışıklıklar ve usûlsüzlükler ortaya çıkmıştır. Şöyle ki doğuştan kabiliyetli çocukların kısa zamanda eğitilmeleri lâzım gelirken, tam tersine çoğu bilgi ve beceriden uzak kalmışlardır. Bu okullarda eğitim ve öğretimde bir kural ve düzen olmadığı ve ayrıca iyi şekilde yönetilmedikleri için öğretmenler öğrencilere kendi usûllerine göre ders vermekte, bu şekilde de çocukların vakitleri verimsiz geçmektedir.

Öğrencilerin başarısız olmasının bir diğer sebebi de bazı ailelerin çocuklarını 5-6 yaşına kadar okula göndermeyip başka sanatlara vermeleri, bazılarının ise ekonomik yetersizlikleri nedeniyle çocuklarını okula gönderememeleridir. Bu şekilde ilim öğrenmeksizin başka sanata verilen çocukların o sanatı tam olarak öğrense bile her durumda gerekli olan eğitim ve öğretimden habersiz olmaları sebebiyle sanatta da beden gücüyle ne öğrenebildiyse onunla kalacağı ve asla ilerleyemeyeceği açıktır. Ayrıca bilgisizlik sebebiyle devletin ve devlet sayesinde sahip olduğu nimetin de kıymetini, devlet ve memleket sevgisinin ne demek olduğunu bilemeyerek kendisine ve milletine faydalı olamayacağı açıktır.

2.2. Mevcut Okulların Durumunu Düzeltmek İçin Alınan Tedbirler

Yukarıda sayılan eğitim ve öğretim ile ilgili aksaklıklar bir düzene sokulmalıdır. Hem devlet hem millet ve hem de memleketin ziraat, ticaret ve sanayiinin gelişmesi için herşeyin temeli olan ilime önem verilmelidir. Aksi takdirde ortaya bir şey çıkmayacağı bellidir. Eğitim ve öğretimin gerçekleşmesini kolaylaştırmak için mevcut okullara bir düzen verilmelidir. Mahalle aralarındaki küçük küçük okullardaki öğrencilerin eğitimlerine bakılıp önce mevcut olan mektep hocalarının durumları, bilgi seviyelerinin yeterliliği memurlar tayin edilerek teftiş edilmeli; yeterlilik ve kabiliyetleri yerinde olanlar ve çocuk eğitimini lâıyıkıyla yerine getirecek olanlar çalıştırılmalıdır.

Öğrencilerin hepsinin bütün sınıflar bir arada olacak şekilde tek dershanede eğitim görmeleri derslerinin boş geçmesine sebep olmaktadır. Ayrıca öğretmenlerinin de onlarla birebir ilgilenmelerini zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı uygun görüldüğü takdirde bu tip okullardaki öğrenciler başka başka sınıflara

dağıtılmalı ve her birine ayrı ayrı eğitim verilerek sınıfın bütün öğrencilerinin eğitim almaları sağlanmalıdır.

Herkes çocuğunu eğitim yaşı olan 4-5 yaşına geldiğinde okula vermek zorundadır. Bir kimse bu usûlün tersine hareket ederse cezalandırılacağı kendisine bildirilecektir. Babası ve akrabalarının fakir olmaları sebebiyle dilenen veya hırsızlık yapan çocuklar ile kimsesiz olan yetimler hakkında padişahın merhamet ve şefkat gereği olarak gece ve gündüz yatacakları yer ve doyurulacakları bir iki tane fukara mektebi yapılmalıdır ve sokaklarda başıboş gezen çocuklar bu okullara alınmalıdır.

Ayrıca mahalle arasındaki küçük okullar, okumaya ve Kurân öğrenmeye ayrılmalı; padişahların yaptırdıkları büyük okullar ise bunlardan ayrılarak bu okullarda da mümkün mertebe kulak dolgunluğu olması için Türkçe bazı sözlükler, bir köy risalesi ve diğer ahlâk kitapları ile güzel yazı ve okuma öğretilmelidir.

İkinci sınıfı olan okullara Kurân-ı Kerîm hatim etmiş ve ilmihâl okumuş öğrenciler alınarak bunlara da bu çerçevede eğitim verilmelidir. Kabiliyetli olanlar hangi alana yönelirse o alan için kurulmuş olan okullara alınmalıdır. Bahsedilen bu iki sınıflı okullarda bu şekilde eğitim gördüğü halde hala ilmihâli öğrenmemiş ve kendi defterini okuyup yazacak şekilde kabiliyet kazanamamış olan çocukların baba ve akrabaları çocuklarını “sanata vereceğim” diye okuldan almak isterlerse onların ayrılmalarına izin verilmemelidir.

Temel eğitimin verildiği adı geçen okullarda bu eğitimi almış ve güzel yazmayı öğrenmiş öğrenciler de bir üst seviyedeki okula alınmalıdır. Hangi okula alındıysa yalnız ait olduğu alanın, branşın tekniğine çalışmalıdır. Bu şekilde az zamanda çok adam yetişecek ve diğer alanlarda eğitim görenlerden istekli olanlar da ilmihâl bilgisine sahip olacaklardır. Böylece kendi alanlarıyla ilgili yazıp okuyacak kadar bilgi sahibi olacaklarsa da bu konu uzmanların vereceği karara bağlıdır.

Bütün Osmanlı coğrafyasında uygulanacak olan bu usûl öncelikle İstanbul’da bulunan okullarda gereği gibi düzenlenmesi için “Umûr-i Nâfi’a Meclisi” görevlilerine havale edilmiş ve padişaha arz olunmuştur³⁵.

³⁵Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1316 , İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def’a 1, H. 1316, s. 16-21.

2.3. Maarif Nezâretinin Kuruluşu

Bu rapor üzerine Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ce görüşülerek bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapıldıktan ve padişahın iradesine sunulduktan sonra Mekteb-i Maârif-i Adliyye'ce üçü Davutpaşa, Bayezid ve Üsküdar'da, ikisi de İstanbul'un diğer semtlerinde olmak üzere beş adet Mekteb-i Rüşdî açılmasına karar verilmiştir. Sonra Mekteb-i Maârif-i Adliyye, Mekteb-i Edebî ve Mekteb-i İrfanî isimleriyle ikiye ayrılmıştır. Birine Bayezid, diğerine Sultanahmet Camii şerifleri bitişiğindeki binalar tahsis olunmuştur. Bu okulların müdürlüğüne de Anadolu payesi ünvanıyla İmamzâde Esad Efendi getirilmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nde Maârif Nezâretinin temeli atılmıştır.

Bu tarihten itibaren devlet dairelerine alınacak memurların bu okullarda kabiliyet ve güç kazanmış olmaları şart koşulmuştur. Bâb-ı Âli ile Maliye Nezâretinde devamlı olarak çalışan memurların sabahları Mekteb-i Maârif-i Adliye'ye devam etmeleri ve adı geçen mekteplerin mezunlarının Divân-ı Hümâyûn Mühimme Odası, Mektubî-i Sadr-i Âli, Maliye ve Dâhilîyye Nezâretleri bürolarına tayin edilmeleri uygun görülmüştür. Ayrıca her sene padişahın da sınavları ziyaret etmesiyle öğrencilerin teşvik edileceğine karar verilmiştir³⁶.

Bu tarihe kadar mevcut bulunan ve ondan sonra açılacak olan mekteplerin düzeninin devamı için bir yönetmelik hazırlanması uygun görülmüştür. H. 1261 (m. 1845) tarihinde bu konuda hazırlanacak raporu görüşmek üzere geçici bir meclis kurularak başkanlığına Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi ve Anadolu payeli Abdülkadir Bey; azalığına sadrazamdan ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğinden Arif Hikmet Bey, Vakanüvis Esad ve Fetva Emini Arif Efendi, devletin ileri gelenlerinden ve Meclis-i Vâlâ üyeliğinden Muhib Efendi, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğinden Mekteb-i Harbiyye Nâzırı Emin Paşa, Birinci Tercüman Fuad Efendi; kâtipliğine ise Amedi Dairesi memurlarından Recai Efendi tayin edilmiştir. Adı geçen meclis haftada iki defa biraraya gelerek görüşmelerin neticesini Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye sunacak ve burada incelendikten sonra padişaha arz edilecektir.

---

³⁶ S.M. 1316, s. 22.

H. 1262 (m. 1846) tarihinde ibtidâiyye ve rüşdiyenin yönetim ve eğitim usûlünün düzenlenmesiyle alâkalı gereken yönetmeliklerin hazırlanması ve yayımlanmasıyla beraber halktan her kim olursa olsun eğitimi tamamlamak isteyenlerin ve devlet dairelerinde çalışmak isteyenlerin eğitimi için her türlü bilim ve tekniği içeren geceli ve gündüzlü eğitim veren bir Dârü'l-Fünûn kurulmasına, bu hususların takibi ve uygulanmasına bakmak üzere bir de daimi Meclis-i Maârif oluşturulmasına karar verilmiş ve padişahın onayı alınmıştır.

Bâb-ı Âlî'de Meclis-i Vâlâ dairesinde uygun bir yer tahsis edilerek başkanlığına Ferik Emin Paşa, üyeliklerine ise Nâkib-ü'l-eşrâf Esad Efendi ve Defter Emîni Hacı Said Muhib Efendi ve Hariciye Müsteşarı Ali Efendi tayin edilmiştir. Kâtipliğe ise yine Recai Efendi tayin edilerek işlem tamamlanmıştır. Meclis-i Vâlâ Reisi Rıfat Paşa ile Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa bu meclise ortaklaşa Nâzır tayin edilmişlerdir. Meclis, eğitime ait tüm hususların görüşülmesine ve uygulanmasına memur ise de uygulamada kolaylık sağlamak ve bunu takip edebilmek için bir nâzır ve bir yardımcı tayin edilmesi gerektiğinin anlaşılması üzerine, h. 1263 (m. 1847) tarihinde üyelerden Nâkib-ü'l-eşrâf Esad Efendi "Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırı" ünvanıyla bu göreve ve Sadâret Mektubî Kalemi Mümeyyizi ve Farsça tercümanı Kemal Efendi de yardımcılığına getirilmiştir. Bir sene sonra Emin Paşa'nın Rumeli ordusu müşirliğine atanması ve Nâzır Esad Efendinin de bunun yerine tayin edilmesi üzerine Nâzırlık makamına Kemal Efendi getirilmiş, Nezâret ünvanı da müdürlük olarak değiştirilmiştir. H. 1264 (m. 1848) senesi Şevvâlinde rüşdiye mektepleri öğrencilerinin imtihanları padişahın huzurunda yapılacağı için Nezâret unvanına geri dönülmüştür.

Mekâtib-i Rüşdiye Mekteplerinin teşkilatı bu zamana kadar oldukça genişleyerek, açılan okullara öğretmen yetiştirebilmek üzere bir Dârü'l-Mu'allimîn'e ihtiyaç görüldüğünden Fatih civarında bir bina inşa ettirilmiş ve aynı yılın h. Rebî'u'l-âhîrinin 10. günü (m. 16 Mart 1848) resmi açılışı yapılmıştır.

H. 1265 (m. 1849) senesi Zi'l-kâ'de'sinde İmamzâde Esad Efendi Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye azalığına getirildiği için uhdesinde bulunan Maârif-i Adliyye Mektepleri Nezâreti de Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'ye ilave edilmiştir.

H. 1267 (m. 1851) tarihinde Dâhiliyye azaları kırk kişi, Hâriciye azaları ise sayısız olan bir Encümen-i Dâniş kurulmuştu. Bu kurulda Meclis-i Maârif'in bir üst makamı olup, görevi okullarda okutturulacak kitapları hazırlamak veya tercüme ettirmekti. Birinci başkanlığına Sadrazam Ataullah Efendi Zâde Şerif Efendi, ikinci başkanlığına Meclis-i Maârif-i Umûmiyye üyelerinden Hayrullah Efendi tayin edilmiştir. Tabii üyeleri arasında ise Sadrazam Reşid Paşa, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, Serasker Mehmet Paşa, Meclis-i Vâlâ Reisi Rıfat Paşa, Hâriciye Nâzırı Ali Paşa, Arabîstan Ordusu Müşiri Emin Paşa, Ticaret Nâzırı İsmail Paşa, Rumeli Teftiş Memuru Sami Paşa, Meclis-i Vâlâ üyelerinden Yusuf Kamil Paşa ile Arif, Nâkib-ü'l-eşrâf Tahsin Efendi, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyelerinden Rüştü Molla gibi önde gelen kişiler bulunmaktaydı.

H. 1273 (m. 1857) senesi Ramazân ayında Sami Paşa Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin edilmiş ve bu tarihten itibaren tarihçesini yazmakta bulunduğumuz Maârif Nezâreti'nin kuruluşu tamamlanmıştır³⁷.

H. 18 Cemâziye'l-âhir 1275 (m. 23 Ocak 1859) tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayımlanan irade ile kaymakamlık ve müdürlük gibi memurluklarda çalıştırılacak memurları yetiştirecek Hesâb, Coğrafya, İlm-i Servet, Nizâmât-ı Cedîde ve Muahedât-ı Devlet-i Âlîyye okutulmak üzere bir Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur. Meclis-i Tanzimat tarafından ayrıca bir de yönetmelik hazırlanmıştır. Bu tarihe kadar ülkenin pek çok yerinde çok sayıda mekâtib-i rüşdiyye açıldığı gibi İstanbul'da da bir Orman Mektebi ve Mahrec-i Aklâm kurulmuş ve Dârü'l-Fünûn dahilinde herkesin yararlanabileceği bir de hikmet ve kimya dershanesi açılarak hocalığına Derviş Paşa tayin edilmiştir.

H. 1280 (m. 1863) tarihinde Maârif Nezâreti'nde ilk kez bir müsteşarlık kurulmuş ve Derviş Paşa bu göreve tayin edilmiştir. H. 1280 (m. 1863) senesi Mayıs'ında "Mekâtib-i Müslime" ve "Mekâtib-i Rüşdiyye ve Âlîyye" adıyla iki komisyon kurulmuştur. Mekâtib-i Müslime komisyonu İslâm dinine ait her çeşit kitabın incelenmesi, Mekâtib-i Rüşdiyye ve Âlîyye komisyonu ise Osmanlı teb'asının tamamının çocuklarının eğitimlerine dair meselelerin çözülmesiyle görevliydi. Birincisi haftada iki, ikincisi haftada bir defa toplanırdı. Bu sırada rüşdiyye eğitimi genişletilerek beş yıla çıkarılmıştı.

³⁷S.M. 1316, s. 23-25.

H. 1283 (m. 1866) senesinde Te'lif ve Tercüme Dairesi kuruldu. H. 1285 (m. 1868) Muharrem'inde Müslüman ve gayrimüslimlerin yabancı dil öğrenmeleri amacıyla Mekteb-i Sûltanî açılmıştır. Bu esnada Dârü's-Şafaka'nın da inşasına başlanmış ve aynı yıl Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye de açılmıştır. Yine h. 1285 (m. 1868) yılında Şura-yı Devletin eğitim ve öğretimle ilgili konularına bakan Maârif dairesince İstanbul'da bir Dârü'l-Mu'allimîn-i İbtidâî açılmasına ve taşralarda rüşdiyye mekteplerinin çoğaltılmasına, İstanbul'da ise kız mekteplerinin açılmasına karar verilmiş ve uygulamaya konulmuştur.

H. 1286 (m. 1869) senesi Cemâziye'l-âhir'inde Meclis-i Kebîr-i Maârif Daire-i İdâre ve Daire-i İlmîyye adıyla iki daireden mürekkebe olarak kurulmuş; birincisinin başkanlığı Münif Efendi'ye, ikincisinin başkanlığı ise Mirliva Tahir Paşa'ya verilmiştir.

Kız rüşdiyye mekteplerine donanımlı öğretmenler yetiştirmek gereği dikkate alınarak h. 24 Muharrem 1287 (m. 26 Nisan 1870) tarihinde Dârü'l-Muallimât açılmıştır ve Dârü'l-Mu'allimîn de ıslah edilmiştir.

H. 1287 (m. 1870) senesi Rebî'u'l-âhirinde (Temmuz) kanun, Hukûk ve yönetmelik okutulmak üzere Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye dairesinde bir dersane açılmıştır.

H. 1293 (m. 1876) senesinde Mekteb-i Mülkiye-yi Şâhâne açılmıştır. H. 1296 (m. 1879) senesinde ise Adliyye ve Mezâhib Nezâretine bağlı adliye memurları ile avukatlar yetiştirmek üzere Mekteb-i Hukûk-u Şâhâne kurulmuştur³⁸.

H. 1297 (m. 1880) yılında daha önce kurulmuş olan Te'lif ve Tercüme Dairesi kaldırılarak yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur. Aynı sene daha önce kaldırılmış olan Mektubî Kalemî tekrar kurulmuştur.

R. 4 Şubat 1297 (m. 16 Şubat 1882) senesinde vilayetlerin eğitim işlerine bakmak üzere il merkezlerinde birer Meclis-i Maârif kurulmuş ve Maârif müdürleri tayin edilmeye başlanmıştır.

³⁸ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1321, İstanbul: Asır Matbaası, Def'a 6, H. 1321, s. 22.

R. 1297 (m. 1882) senesinde ise Mektubî Kalemine bağılı bir Sicil Şubesi açılmıştır.

R. 22 Eylül 1299 (m. 4 Ekim 1883) tarihinde ise Mekteb-i Mülkiye-yi Şâhâne gece eğitimi veren bir kuruma dönüştürülmüştür.

R. 1298 (m. 1883) senesinde daha önce vakıflara bağılı olarak eğitim veren ibtidâfiye mekteplerinin Maârif Nezâreti'ne bırakılmasına dair bir irade çıkarılmıştır.

R. 15 Teşrîn-i Evvel 1300 (m. 27 Ekim 1884) senesinde eğitim-öğretimin ikinci kademesini oluşturmak üzere İstanbul'da ve diğere vilayetlerin merkezlerinde idâfiye mektepleri açılmasına başlanmıştır.

Yukarıda belirtildiğı üzere Maârif Nezâreti memurlarından oluşan Meclis-i Maârif haftada iki kez toplanmakta ise de bu memurların işlerinin yoğunluğu sebebiyle istenilen sonuç elde edilememiştir. Ülkenin çoğı yerinde yapılmakta olan idâfiye mektepleri ise bakanlığın işlerini arttırdığından r. 6 Teşrîn-i Sâni 1300 (m. 18 Kasım 1884) tarihinde tekrar bir Meclis-i Maârif oluşturularak başkanlığına Ali Haydar Efendi, azalığına da eski Mekâtib-i Rüşdiyye Müdürü Selim Efendi ve Şûrâ-yı Maliye azalığından ayrılan Hilmi Bey ile Maliye Mektupçuluğı memuru Ahmet Bey tayin edilmiştir. Baş kâtip olan Aziz Bey de aynı görevinde kalmıştır.

R. 24 Nisan 1302'de (m. 6 Mayıs 1886) bütün gayrimüslim ve yabancı okullarının teftişi ve incelenmesi amacıyla Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliğı kurulmuş ve bu göreve de Selanik Vali Yardımcısı Konstantinidi Paşa tayin edilmiştir.

R. 19 Teşrîn-i Evvel 1302 (m. 31 Ekim 1886) tarihinde Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne, r. 21 Kânûn-ı Evvel 1302 (m. 2 Ocak 1887) tarihinde ise Ticaret Mektebi, Kız Sanâyi Mektebi ve Sanâyi Nefise Mektepleri Maârif Nezâretine bağlanmıştır. Ticaret Mektebi daha sonra kaldırılmış ise de r. 1310 (m. 1894-1895) tarihinde tekrar açılmıştır³⁹.

Konuşamayan çocukların da eğitimden faydalanmaları için r. 1305 (m. 1889) senesi haziranında İstanbul'da bir dilsiz ve a'mâ (kör) okulu açılmıştır.

---

³⁹S.M. 1316, s. 26-30.

R. 25 Teşrîn-i Evvel 1308 (m. 6 Kasım 1892) tarihindeki yeni düzenlemeye göre merkez vilayet idâdilerinden bazıları gece eğitim veren okullara dönüştürülmüştür.

R. 13 Teşrîn-i Evvel 1307 (m. 25 Ekim 1891) tarihinde de gereksiz olduğu düşünüldüğünden Mekâtib-i Âlîyye Müdüriyeti kaldırılarak yerine Mekâtib-i İdâdiyye Müdüriyeti kurulmuş ve müdürlüğüne Mekâtib-i İbtidâîyye Müdürü Mustafa Bey tayin edilmiştir.

R. 22 Teşrîn-i Evvel 1307 (m. 3 Kasım 1891) tarihinde Şûrây-ı Devletçe;

1. Donanımlı öğretmenler yetiştirmek üzere Dârü'l-Mu'allimîn'in ıslahına,
2. Dârü'l-Mu'allimîn'in bölümlerinden olan "Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân"ın, "İbtidâîyye" şubesine çevrilmesine,
3. Bu şubenin büyük vilayetlerdeki İbtidâîyye mekteplerine öğretmen yetiştirmesine,
4. Rüşdiyye mekteplerinin üzerindeki okullara öğretmen yetiştirmek üzere bir de "Âlîyye" şubesi açılmasına

Karar verilerek, padişaha arz edilmiştir.

R. 1308 (m. 1892-1893) senesi Kânûn-i Evvelinde yine "Mektubî Kalemi" yönetiminde bir "İstatistik Şubesi" kurulmuş ve yine padişahın tahta çıktığı güne denk gelen günde aşiret ve kabile reisleri ile bunların şeyhlerinin çocuklarına eğitim vermeye mahsus İstanbul'da bir "Aşiret Mektebi" açılmıştır.

R. 28 Kânûn-i Sâni 1307'de (m. 9 Şubat 1892) "Encümen-i Teftiş ve Muayene"(Teftiş ve Kontrol Heyeti) nin üzerinde ve nâzırlık makamının altında bir "Tetkik-i Müellefât Komisyonu" (Eserleri İnceleme Komisyonu) kurulmuştur.

Şimdiye kadar kazanılan deneyim idâdiyye, rüşdiyye ve ibtidâîyye mekteplerinin programlarının değiştirilmesini gerektirdiğinden bakanlıkça kurulmuş olan komisyon tarafından bu okullar için r. 1 Haziran 1308 (m. 13 Haziran 1892) tarihinde detaylı bir program ile bir de yönetmelik yazılarak bastırılmıştır. Bu talimat gereğince idâdi mekteplerinin vilayet ve liva (sancak) diye ikiye ayrılarak vilayet merkezlerinde bulunan idâdilerin yedi, liva merkezlerindeki idadilerin ise beş sınıftan ibaret olmaları kararlaştırılmıştır.

R. 1311 (m. 1895) tarihinde rüşdiye mektepleri ile İstanbul ve diğer şehirlerde bulunan ibtidâîyyelerin eğitim-öğretim süresi üç seneye indirilmiştir. Köy ibtidâîyyeleri de dörder sene olarak bırakılmıştır. Bu uygulamanın tamamlayıcısı olmak üzere idâdî, rüşdî ve ibtidâî okullarında okutulması gereken bütün kitaplar nezâretçe seçilip belirlenmiş ve öğretmenlerin yorumlarından kurtarılarak birlik sağlanmıştır.

R. 1312 (m. 1896) senesi Teşrîn-i Sâni'sinde "Numûne-i Terakkî Mektebi" nin bakanlık yönetimine alınmasına dair bir irade çıkarılmıştır⁴⁰.

R. 1315 (m. 1899) senesi içinde programlarda bazı değişiklikler yapılmıştır⁴¹.

H. 1316 (m. 1898) yılında h. 1310-1311 (m. 1892-1893) eğitim-öğretim yılından itibaren her yıl geliştirmek üzere bakanlıkça bir istatistik düzenlemesine gidilmiştir. H. 1316 (m. 1898) yılında ayrıca bir de her sene yayınlanmak üzere "Maârif Nezâreti Salnâmesi" hazırlanmaya başlanmıştır. Bu hizmetlerin her ikisi de nezâretteki İstatistik Şubesi tarafından yürütülmüştür. Anlatıldığı üzere günden güne gelişerek bugünkü seviyeye ulaşmış olan eğitim-öğretim faaliyetlerine bir de Osmanlı Devleti tarafından bir Dârü'l-Fünûn eklenmesi gerekli görülmüştür. Burada Dini İlimler, Matematik ve Edebiyat olarak üç şube açılmasına; Mekteb-i Hukûk, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye şubelerinden ise beş şube açılmasına dair bir irade çıkarılmıştır. Mekteb-i Mülkiye-yi Şâhâne'nin idâdiyye sınıfı da gündüzlüye çevrilmiştir. Mercan semtinde bulunan ve Maârif Nezâretine devredilen binaya geçilerek r. 19 Ağustos 1316 (m. 1 Eylül 1900) tarihinde de söz konusu mektebin binâsında Dârü'l-Fünûn'un resmi açılışı yapılmıştır⁴². Yukarıda saydığımız üç şube eğitim-öğretime başlamıştır. Müdürlüğüne de Recai Efendi atanmıştır.

Soy ve mezhep ayırt edilmeksizin bütün Osmanlı halkının yetimlerinin yerleştirilmesi, terbiye kazanmaları ve eğitim görmeleri amacıyla 4000 kişilik bir Dârü'l-Eytâm'ın yapılmasına ve inşaatına hemen başlanmasına r. 19 Ağustos 1316 (m. 1 Eylül 1900) tarihinde karar verilmiştir.

⁴⁰S.M. 1316, s.31.

⁴¹Sâlname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1318 , İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 3, H. 1318, s. 23.

⁴²Sâlname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1319 , İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 4, H. 1319, s. 13.

Osmanlı Devleti en çok ihtiyacı olan ticaret, ziraat ve sanâyiinin geliştirilmesi için idâdiyye mekteplerinde aynı sene içinde bu bölümlere ait dersaneler açmış ve eğitim- öğretime başlamıştır⁴³.

---

⁴³ S.M. 1319, s. 14.

3. MAÂRİF NÂZIRLARI VE MAÂRİF-İ UMÛMİYYE NEZÂRETİ TEŞKİLAT YAPISI

Bu bölümde Maârif Nâzırları ile ilgili olarak Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin kuruluşundan itibaren görev yapan nâzırların isimleri, görev tarihleri ve kısa biyografileri anlatılmıştır. Ayrıca Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadarki süre içerisinde önemli yapısal değişiklikler geçirmiştir. Bundan dolayı Nezâret Teşkilatını; "1263-1296 Yılları Arası Maârif Teşkilatı, 1297-1325 Yılları Arası Maârif Teşkilatı ve 1326-1333 Yılları Arası Maârif Teşkilatı olarak üç bölüm halinde ele almak uygun olacaktır.

3.1. Maârif Nâzırları

Nezâretin başında bulunan nâzırlar ile ilgili detaylı bilgilere h. 1316 (m. 1898) yılı itibariyle yayımlanmaya başlayan Maârif Salnâmelerinde rastlanılmaktadır⁴⁴. Buna göre kuruluşundan itibaren nâzırlık yapan kişiler, görev tarihleri ve kısa biyografileri şöyledir.

Abdurrahman Sami Paşa; h. 21 Receb 1273 – 22 Cemâziye'l-evvel 1278 (m. 17 Mart 1857-25 Kasım 1861) tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapmıştır. Mora'nın merkez eyaleti olan Tripoliçe Kasabasındaki şeyh ve medrese hocalarından olan Şeyh Ahmet Necib Efendi'nin sülalesinden olup h. 1230 (m. 1814) senesinde dünyaya gelmiştir.

H. 1236 (m. 1820)'da Yunan İsyanı esnasında esir olmuş ise de h. 1239'da (m. 1823) kurtulup Mısır'a göç ederek orada İbrahim Paşa'nın kâtiplik hizmetine girmiştir. İki defa murahhas sıfatıyla Mısır'dan İstanbul'a gelmiş ve h. 1265 (m.

⁴⁴ Nâzırlarla ilgili en geniş bilgiler Maârif salnâmelerinde verilmiş olup ilk Nâzır olarak Abdurrahman Sami Paşa gösterilmektedir. Ancak Nezâretin kuruluş yılı olan 1857 tarihinden önceki salnâmelerde üç isim zikredilmiştir. Bu kişiler şunlardır: Esad Efendi, Ahmed Kemal Paşa, Hayrullah Efendiler. Bu üç isim Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kurulmadan önceki Maârif işlerinden sorumlu olan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâretini idare etmişlerdir. S.D. 1295, s. 37.

1848) tarihinde Abbas Paşa'nın Mısır Valiliği öncesinde Bâb-ı Âli tarafından Tırhala Mutasarrıflığına tayin olunarak Mısır ile bütün ilişkisi kesilmiştir.

H. 1267 (M. 1850) yılında Müşîriyet rütbesiyle Rumeli Müfettişliğine, h. 1268'de (m. 1851) Bosna Valiliğine tayin edilmiş; oraya gideceği sırada memuriyeti Trabzon Vilayetine değiştirilmiştir. H. 1272'de (m. 1856) Meclis-i Tanzimat azalığına, h. 1273'de (m. 1857) Edirne Valiliğine, bir kaç ay sonra yine Meclis-i Tanzimat azalığına ve sonra Maârif-i Nezâret celilesine tayin edilmiştir.

H. 1274'de (m. 1858) Maârif Nezâretinin yanında Girit Valiliği kendilerine verilmiş ve Girit'teki başarılarından dolayı imtiyaz madalyası ile mükâfatlandırılmıştır. H. 22 Cemâziye'l-evvel 1278 (m. 25 Kasım 1861) senesinde Maârif Nezâretinden ayrılmış ve sonra Meclis-i Vâlâ azalığında ayrıca Mecâlis-i Âliyyede ve Meclis-i Âyan azalığında da bulunmuşlardır. H. 1295 (m. 1878) senesinde vefat etmiştir⁴⁵.

Ahmed Kemal Paşa; H. 1223 (m. 1808) tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. H. 1241 (m. 1825) yılında Defterdar Mektubî Kalemine girip H. 1246'da (m. 1830) Ceride Muhâsibesine geçmiş ve bir müddet sonra sudurdan Şeyhzâde Esad Efendi ile Tahran'a gitmiş, dönüşünde Sadâret Mektubî Odasına memur olmuştur. H. 1256 (m. 1840) tarihinde mümeyyiz ve sırasıyla mektubî ser halifesi olup h. 1263'de (m. 1847) Maârif Nezâreti muavinliğine, h. 1264 Muharreminde (m. Aralık/Ocak 1848) Mekâtib Müdürlüğüne tayin edilmiş ve h. 1264 Şâ'bân'ında (m. Temmuz 1848) kendisine Mekâtib Nezâreti ünvanıyla ulâ sânisî rütbesi verilmiştir.

Altı defa Maârif Nâzırlığı yapmıştır. İlki, h. 22 Cemâziye'l-evvel 1278-26 Cemâziye'l-evvel 1279 (m. 25 Kasım 1861-19 Kasım 1862) ikincisi, h. 29 Zi'l-ka'de 1281 – 23 Rebî'u'l-âhir 1284, (m. 25 Nisan 1865- 24 Ağustos 1867) üçüncüsü, h. 20 Receb 1288 – 22 Şevvâl 1288 (m. 5 Ekim 1871-4 Ocak 1872), dördüncüsü, h. 4 Şevvâl 1289 – 25 Safer 1290 (m. 5 Aralık 1872-24 Nisan 1873), beşincisi, h. 13 Rebî'u'l-âhir 1293 - 22 Rebî'u'l-âhir 1293 (m. 8 Mayıs 1876-17 Mayıs 1876), altıncısı ise h. 3 Zi'l-ka'de 1294 – 7 Muharrem 1295 (m. 9 Kasım 1877-11 Ocak 1878) tarihleri arasındadır.

⁴⁵ S.M. 1316, s. 33-34. S.M. 1317 s. 34-35. S.M. 1318 s. 37-38. 1319 ve 1321 Maârif Salnâmelerinde Nâzırlar liste şeklinde gösterilmiştir. S.M. 1319 s. 15-17. S.M. 1321 s. 27-29.

H. 1265 Zi'l-kâ'de'sinde (m. Eylül/Ekim 1849) Maârif-i Adliyye Nezâreti de memuriyetlerine ilave edilmiş ve okulların durumunu incelemek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. H. 1270 Şâ'bân'ında (m. Nisan/Mayıs 1854) kendi isteği üzerine Berlin Sefâret-i Seniyyesine tayin olmuştur. H. 1273 Zi'l-kâ'de'sinde (m. Haziran/ Temmuz 1857) ayrılarak, h. 1275 Şevvâl'inde (m. Mayıs/Haziran 1859) Tanzimat Azalığına ve h. 1276 Rebî'u'l-evvel'inde (m. Eylül-Ekim 1859) Harem-i Hümâyûn Masârifât Nâzırlığı ile şehzâdelerin Farsça hocalığına tayin edilmiştir.

H. 1278 (M. 1861) senesi Abdurrahman Sami Paşa'nın ayrılması üzerine Rütbe-i Bâlâ ile Maârif-i Umûmiyye ve Takvim Nâzırlığına tayin olunmuş ve h. 1279 (m. 1862) senesinde ayrılmıştır. İki buçuk sene kadar Meclis-i Vâlâ azalığında bulunduktan sonra h. 1281 (m. 1864) senesinde ikinci defa olarak Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin olmuş ve h. 1284 (m. 1867) senesinde ayrılarak, Evkâf Nezâreti vekaletinde ve Şura-yı Devletin ilk meydana gelişinde Şûrâ-yı Devlet azalığında, h. 1285'de (m. 1868) dahiliye dairesi riyaset vekaletinde bulunduktan sonra, h. 1287 (m. 1870) senesinde Bağdat'a gelen İran Şahı'nın mihmendarlığını yapmış ve kendisine Rütbe-i Samiye-i Vezâret (vezirlik rütbesi) rütbesi verilmiştir. Aynı sene içinde Evkâf Nezâretinde de bulunup, h. 1288 (m. 1871) senesinde üçüncü defa olarak Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin olmuşlardır ve yine aynı sene içinde ayrılarak Şûrâ-yı Devlet azalığında, Evkâf Nezâretinde bulunduktan sonra h. 1289 (m. 1872) senesinde dördüncü defa olarak Maârif Nezâretine tayin olmuşlardır. H. 1290 (m. 1873) senesine kadar aynı hizmette bulunmuşlar ve buradan ayrıldıktan sonra h. 1293 (m. 1876) senesinde beşinci defa olarak Maârif Nezâretine tayin olmuşlardır. Sonra Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine tayin edilmiş, bu memuriyetine ilaveten bir de h. 1294 (m. 1877) senesinde altıncı defa olarak Maârif Nezâreti de kendilerine bırakılmıştır.

H. 1295'te (m. 1878), Maârif Nezâretinden ayrılarak yalnız Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti kendilerinde kalmıştır. Yine o sene içinde Harem-i Hümâyûn Masârifât Nâzırlığı ile Sultan Abdülaziz Han Hazretleri Dairesi Nâzırlığına ve Şehzâdegân Hazerâtı Ders Nezâretine tayin buyrulmuşlardır. H. 1304 Rebî'u'l-âhîr'inde (m. Aralık/Ocak 1886/1887) vefat etmişlerdir⁴⁶.

⁴⁶ S.M. 1316, s. 34-35. S.M. 1318 s. 38-39. Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1317, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 2, s. 35-37.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa; h. 26 Cemâziye'l-evvel 1279 – 21 Receb 1279 (m. 19 Kasım 1862-12 Ocak 1863) tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapmıştır. Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. H. 1262 (m. 1846) senesinde Mısır'dan, İstanbul'a gelip Rütbe-i Sâniye ile Mektubî Sadr-ı Âliyye'ye çırak buyrulmuş ise de bir müddet sonra Mısır'a gitmiş ve h. 1267 Zi'l-hicce'sinde (m. Eylül/Ekim 1851) tekrar geri dönerek Ulâ Evveli rütbesiyle Meclis-i Vâlâ azalığına terfi edilmişlerdir.

H. 1274 Şâ'bân'ında (m. Mart/Nisan 1858) kendilerine vezirlik rütbesi verilerek, h. 1275 Rebî'u'l-âhir'inde (m. Kasım/Aralık 1858) Tanzimat azalığına ve h. 1278 Muharrem'inde (m. Temmuz/Ağustos 1861) Meclis-i Vâlâ azalığına tayin edilmişlerdir.

H. 26 Cemâziye'l-evvel 1279 (m. 19 Kasım 1862) tarihinde Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin edilmiş ve aynı sene h. 21 Receb 1279'da (m. 12 Ocak 1863) ayrılarak Maliye Nezâretine tayin olmuşlardır. Daha sonra buradan da istifa ederek ayrılmış ve Meclis-i Âliyye'ye memur edilmişlerdir.

H. 1282 Cemâziye'l-evvel'inde (m. Eylül/Ekim 1865) yeni kurulan Meclis-i Hazâin Başkanlığına tayin olmuşlar ve h. 15 Rebî'u'l-âhir 1286'da (m. 25 Temmuz 1869) tekrar Meclis-i Âliyye'ye memur olmuşlardır. Sonradan Maliye ve Adliye Nezâretlerinde de bulunmuşlardır. H. 1292 senesi Zi'l-kâ'de'sinde (m. Kasım/Aralık 1875) vefat etmişlerdir⁴⁷.

Nevres Paşa; İki defa Maârif Nâzırlığı yapmıştır. İlki, h. 21 Receb 1279 – 24 Zi'l-hicce 1279 (m. 12 Ocak 1863-12 Haziran 1863) tarihleri arasında, ikincisi h. 21 Şevvâl 1281-29 Zi'l-ka'de 1281 (m. 19 Mart 1865-25 Nisan 1865) tarihleri arasındadır. Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin üst düzey yöneticilerinden olup, padişah tahta geçtiğinde onun ikinci mabeyncisi olmuştur.

H. 1278 (m. 1862) başlangıcında Kazâ-ı Erbaa Kaymakamlığına tayin edilmiş ise de bir müddet sonra baş mabeyncilikle yine Mabeyn-i Hümâyûn'a alınmıştır. Aynı sene Zi'l-kâ'desinde (Nisan/Mayıs) Bursa Mutasarrıflığına gönderilmiştir.

⁴⁷ S.M. 1316, s. 36. S.M. 1317 s. 37. S.M. 1318 s. 40.

H. 1279 Safer'inde (m. Temmuz/Ağustos 1862) vezirlik rütbesiyle Maliye Nâzırı ve aynı sene h. 21 Recep'te (m. 12 Ocak 1863) Maârif-i Umûmiyye Nâzırı olup, h. 24 Zi'l-hicce günü (m. 12 Haziran 1863) ayrılmıştır. Sonra Hüdâvendigar Valiliğine tayin edilerek h. 1280 senesi Rebî'u'l-âhir'inde (m. Eylül/Ekim 1863) istifa ederek ayrılmıştır ve h. 1281 Muharrem'inde (m. Haziran/Temmuz 1864) Meclis-i Vâlâ azalığına, h. 1281 Rebî'u'l-evvel'inde (m. Ağustos/Eylül 1864) musâhibliğe tayin edilerek aynı sene h. Şâ'bân'ında (m. Aralık/Ocak 1864-1865) görevinden alınmıştır.

H. 21 Şevvâl 1281 (m. 19 Mart 1865) tarihinde ikinci defa olarak Maârif-i Umûmiyye Nâzırı olmuş ve h. 29 Zi'l-ka'de 1281 (m. 25 Nisan 1865) tarihinde ayrılmıştır. Tekrar Meclis-i Vâlâ azalığında ve musâhiblikte bulunduktan sonra Kastamonu Mutasarrıflığına tayin olmuş, istifasından sonra yine musâhibliğe kabul buyrulmuştur. H. 1283 Cemâziye'l-âhir ayında (m. Ekim/Kasım 1866) ikinci olarak padişahın baş mabeyncisi olmuş ve h. 1284 Muharrem'inde (m. Mayıs/Haziran 1867) tekrar Meclis-i Vâlâ azalığı kendisine verilmiştir. H. 1287 Safer'inde (m. Mayıs 1870) üçüncü kez baş mabeynci tayin edilerek, h. 1288 Cemâziye'l-evvel'inde (m. Temmuz/Ağustos 1871) ayrılmıştır. H. 18 Ramazân 1289 (m. 19 Kasım 1872) tarihinde vefat etmişlerdir⁴⁸.

İbrahim Edhem Paşa; h. 24 Zi'l-hicce 1279 – 21 Şevvâl 1281 (m. 12 Haziran 1863-19 Mart 1865) tarihleri arasında Maârif Nâzirliği yapmıştır. Avrupa'da tahsil görmüş ve askerlik mesleğine girerek Mirlivalığa kadar yükselmiştir. H. 1271 Muharrem'inde (m. Eylül/Ekim 1854) Tanzimat azalığına, h. 12 Rebî'u'l-evvel 1273'de (m. 10 Kasım 1856) vezirlik rütbesiyle Hâriciye Nezâretine, h. 1273 Ramazân'ında (m. Nisan/Mayıs 1857) Tanzimat azalığına, h. 1276'da (m. 1860) Meclis-i Vâlâ azalığına tayin olmuştur. H. 24 Zi'l-hicce 1279'da (m. 12 Haziran 1863) Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin olduktan sonra h. 1283 (m. 1867) senesinde Tırhala Valiliğine tayin edilmiş ve h. 1284'de (m. 1868) bu görevinin yanında ilave olarak kendisine Yanya Valiliği de verilmiştir.

H. 1284 senesi Zi'l-kâ'de'sinde (m. Şubat/Mart 1868) Şûrâ-yı Devlet azası, h. 1285 senesi Muharrem'inde (m. Nisan/Mayıs 1868) Şûrâ-yı Devlet Nâfi'a Reisi, h. 1287'de (m. 1870) Ahkâm-ı Adliyye Nâzırı, h. 1288'de (m. 1871) Nâfi'a Nâzırı, h.

⁴⁸ S.M. 1316, s. 37. S.M. 1317 s. 38-39. S.M. 1318 s. 40-41.

1290'da (m. 1873) Şûrâ-yı Devlet azası, h. 1293 Rebî'u'l-evvelinde (m. Mart/Nisan 1876) Berlin Sefiri ve yine o sene h. Zi'l-hicce'sinde (m. Aralık/Ocak) Şûrâ-yı Devlet Reisi olmuş ve H. 18 Muharrem 1294 (M. 2 Şubat 1877) tarihinde Sadâret Makamına nail olmuş, H. 1295 (m. 1878) senesinde ayrılmıştır. Sonra Viyana büyük elçiliğinde Dâhiliye Nezâretinde bulunmuşlardır. H. 1309 (m. 1891) senesinde vefat etmişlerdir⁴⁹.

Abdüllatif Suphi Paşa; İki defa Maârif Nâzırlığı yapmıştır. İlki h. 23 Rebî'u'l-âhir 1284 – 12 Zi'l-ka'de 1284 (m. 25 Temmuz 1867-6 Mart 1868) tarihleri arasında, ikincisi ise h. 1 Safer 1295 – 15 Rebî'u'l-âhir 1295 (m. 4 Şubat 1878-19 Mart 1878) tarihleri arasındadır. Sami Paşa'nın büyük oğludur. h. 1242 (m. 1826) yılında doğmuştur. Genç iken babasıyla birlikte Mısır'a gitmiş ve orada eğitim görmüştür. Sonra askerlik mesleğine girip Miralaylığa kadar yükselmiştir.

H. 1266 (m. 1849) tarihinde İstanbul'a gelerek Meclis-i Maârif'e aza olmuş, h. 1270 Zi'l-hicce'sinde (m. Ağustos/Eylül 1854) ulâ evveliğiyle Meclis-i Vâlâ azalığına ve h. 1273 Zi'l-kâ'de'sinde (m. Haziran/Temmuz 1857) rütbe-i bâlâ ile ilaveten Tahrîr-i Emlâk Komisyonu Başkanlığına ve h. 1277 Rebî'u'l-âhir'inde (m. Ekim/Kasım 1860) Defter Eminliğine, h. 1278 Muharrem'inde (m. Temmuz/Ağustos 1861) Evkâf Nâzırlığına, h. 1278 Rebî'u'l-âhir'inde (m. Ekim/Kasım 1861) Meclis-i Vâlâ azalığına, h. 1279 Şevvâl'inde (m. Mart/Nisan 1863) ilaveten Yanya Müfettişliğine tayin olmuştur.

H. 23 Rebî'u'l-evvel 1284 (m. 25 Temmuz 1867) günü Maârif Nezâretine nail olmuştur. H. Zi'l-kâ'de'nin 12'sinde (m. 6 Mart 1868) nezâretten ayrılarak Şûrâ-yı Devlet azalığına ve h. 9 Recep 1288 (m. 24 Eylül 1871) vezirlik rütbesiyle Suriye Valiliğine, h. 19 Zi'l-hicce 1288'de (m. 29 Şubat 1872) Şûrâ-yı Devlet azalığına, h. 1295 Muharrem'inde (m. Ocak/Şubat 1878) Evkâf Nâzırlığına tayin olmuştur. Yine h. 1 Safer 1295 (m. 4 Şubat 1878) günü tekrar Maârif Nâzırı olup h. 15 Rebî'u'l-âhir 1295'te (m. 18 Nisan 1878) ayrılmıştır. H. 3 Zi'l-ka'de 1296 (m. 19 Ekim 1879) tarihinde Evkâf Nâzırı, h. 1298 (m. 1880) ortalarında Maliye Nâzırı, h. 1299'da (m. 1881) Ticaret Nâzırı olmuş ve h. 1302 Zi'l-hicce'sinde (m. Eylül/Ekim 1885)

⁴⁹ S.M. 1316, s. 38-39. S.M. 1317 s. 39-40. S.M. 1318 s. 41-42.

ayrılmış, beş on gün sonra tekrardan Evkâf Nâzırı olmuştur. H. 11 Rebî'ü'l-âhir 1303'de (m. 17 Ocak 1886) vefat etmişlerdir⁵⁰.

Safvet Paşa; h. 12 Zi'l-ka'de 1284 – 20 Receb 1288 (m. 6 Mart 1868-5 Ekim 1871), h. 17 Safer 1291 – 8 Zi'l-hicce 1291 (m. 5 Nisan 1874-16 Ocak 1875), h. 2 Zi'l-ka'de 1292 – 13 Rebî'ü'l-âhir 1293 (m. 30 Kasım 1875-8 Mayıs 1876) olmak üzere toplam üç defa Maârif Nâzirliği yapmıştır.

Kaza Voyvodaliğinde bulunmuş olan Mehmed Hulusi Ağa'nın oğludur. H. 1230 (m. 1814) yılında İstanbul'da doğmuş, h. 1247'de (m. 1831) Divân-ı Hümâyûn Kalemine, iki sene sonra Bâb-ı Âli Tercüme Kalemine memur edilmiş, h. 1253'de (m. 1837) rütbe-i salise ile Divân-ı Hümâyûn Mütercim-i Evvelliğine, h. 1254'de (m. 1838) Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığı vekaletine, h. 1255'de (m. 1839) rütbe-i Sâniye ile Takvim-i Vekâyi Nezâretine, h. 1256'da (m. 1840) asaleten Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığına, h. 1261'de (m. 1845) Hâriciye Kâtipliğine ve yine bu sene zarfında evveli sınıf-ı Sâniye ile Mabeyn-i Hümâyûn Dördüncü Kâtipliğine, h. 1271'de (m. 1855) Meclis-i Tanzimat azalığına ve yine bu sene zarfında ula evveli ile Hâriciye Nezâreti Müsteşarlığına ve sonra rütbe-i bâlâ ile Hâriciye Nezâreti vekaletine, h. 1272'de (m. 1856) Sadâret Azmi Müsteşarlığına tayin olunmuş; h. 1273'de (m. 1856) Paris Antlaşması gereğince Avrupa Komisyonu üyesi olarak Bükreş'e, sonra Memleketeyn meselesi için Paris'te toplanan konferansa memur olup Paris'e gitmiştir.

H. 1275'de (m. 1858) Meclis-i Tanzimat azalığına, h. 1276'da (m. 1859) Hâriciye Nezâreti vekâletine, h. 1278'de (m. 1861) Ticaret Nezâretine, h. 1279'da (m. 1862) vezirlik rütbesiyle Meclis-i Vâlâ Başkanlığına tayin edilmiştir. H. 1279'da (m. 1862) tekrar Ticaret Nezâretine, h. 1281'de (m. 1864) Paris Büyükelçiliğine ve h. 1283'de (m. 1866) Meclis-i Vâlâ azalığına, h. 1284'de (m. 1867) üçüncü defa olarak Ticaret Nezâretine ve yine aynı sene içinde Maârif Nezâretine tayin edilerek, h. 20 Receb 1288'e (m. 5 Ekim 1871) kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra ayrılarak Şura-yı Devlet ve Islahat Komisyon Âlisi azalığına ve h. 1289'da (m. 1872) tekrar Sadâret Azmi Müsteşarlığına ve h. 1290'da (m. 1873) Hâriciye Nezâretine memur olmuştur.

⁵⁰ S.M. 1316, s. 39-40. S.M. 1317 s. 40-41. . S.M. 1318 s. 42-43.

H. 1291 senesinde (m. 1874) ikinci defa olarak Maârif Nezâretine tayin olmuş, h. 8 Zi'l-hicce (m. 16 Ocak 1875) günü ayrılmıştır. Dördüncü defa Hâriciye Nezâretinde bulunduktan sonra h. 2 Zi'l-ka'de 1292 (m. 30 Kasım 1875) günü üçüncü defa olarak Maârif Nezâretine tayin edilmiş ve h. 13 Rebî'u'l-âhir 1293 (m. 8 Mayıs 1876) gününe kadar bu görevde kalmıştır. Sonra yabancı devletlerin temsilcilerinden oluşan ve Tersane-i Âmire'de imzalanan konferansta, sonra Nâfi'a, Adliye ve Hâriciye Nezâretlerinde, Şura-yı Devlet Başkanlığında bulunmuş ve h. 1295 (m. 1878) senesi sonlarında Sadâret makamına nail olmuştur. Sadâretten ayrıldıktan sonra daha bir çok nezâret ve memuriyetlerde bulunmuş, h. 6 Muharrem 1301 (m. 7 Kasım 1883) günü vefat etmişlerdir⁵¹.

Derviş Paşa; h. 22 Şevvâl 1288 – 8 Rebî'u'l-âhir 1289 (m. 4 Ocak 1872-15 Haziran 1872) tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapmıştır. Kimyacı Derviş Mehmed Paşa Mühendishane hocasıdır. Zaman içinde yükselerek H. 1264 senesi Zi'l-hicce'sinde (m. Ekim/Kasım 1848) Feriklik rütbesine nail olmuşlardır. H. 1275 Safer'inde (m. Eylül/Ekim 1858) Meclis-i Vâlâ azalığı kendisine verilerek İran sınırına gönderilmiştir ve h. 1276'da (m. 1859) Petersburg Büyükelçiliğine, h. 1277'de (m. 1860) Meclis-i Maârif Başkanlığına ve h. 1278' de (m. 1861) Maârif Müsteşarlığına, h. 1284'de (m. 1867) Mekâtib-i Askeriye Nezâretine, h. 1285'de (m. 1868) Şura-yı Devlet azalığına, h. 1286' da (m. 1869) Rütbe-i Müşîriyetle Haleb Vilayetine tayin olmuş ve h. 1288 (m. 1872) senesinde Maârif Nezâretine nail olmuş ancak h. 1289'da (m. 1872) ayrılmıştır. Sonra Meclis-i Vâlâ azalığında, Ankara Valiliğinde bulunmuş ve h. 1291 (m. 1874) senesinde Tahdîd-i Hudud Komisyonuna memur olmuştur. H. 11 Muharrem 1296 (m. 5 Ocak 1879) günü vefat etmişlerdir⁵².

Ahmed Vefik Paşa; İki defa Maârif Nâzırlığı yapmıştır. İlki, h. 8 Rebî'u'l-âhir 1289 – 4 Şevvâl 1289 (m. 15 Haziran 1872-5 Aralık 1872) tarihleri arasında, ikincisi ise h. 7 Muharrem 1295 – 1 Safer 1295 (m. 11 Ocak 1878-4 Şubat 1878) tarihleri arasındadır.

H. 23 Şevvâl 1238'de (m. 3 Temmuz 1823) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eski Divan-ı Hümâyûn Tercümanı Yahya Naci Efendi'nin oğlu Ruheddin Efendi'nin soyundandır. H. 1247 (m. 1831) tarihinde Mühendishane-i Berri Hümâyûn'a girerek

⁵¹ S.M. 1316, s. 40-42. S.M. 1317 s. 41-43. S.M. 1318 s. 43-45.

⁵² S.M. 1316, s. 42-43. S.M. 1317 s. 43-44. S.M. 1318 s. 45.

tahsilini tamamlamadan h. 1250 (m. 1834) tarihinde babasıyla birlikte Reşid Paşa'nın yanında görevli olarak Paris'e gitmiştir. Saint Louis Mektebi'nde öğrenim görmüş, dönüşte h. 1252 (m. 1836) senesinde Bâb-ı Âli Tercüme Odasına memur edilmiş ayrıca kendisine Rütbe-i Hâcegân verilmiştir.

H. 1256 (m. 1840) tarihinde rütbe-i rabia'ya terfi ederek sefaret kitâbetiyle Londra'ya gönderilmiş, h. 1258 (m. 1842) tarihinde özel bir görev ile Sırbistan'a gönderilmiş, dönüşünde Tercüme Odası Birinci Sınıf Hulefâlığı ile Yolcu Pasaportları Muayenesine müdür tayin edilmiş, h. 1259 (m. 1843) tarihinde uyrukluk işlerini çözmek ve sonuçlandırmak için İzmir'e gönderilmiştir.

H. 1261 (M. 1845) senesi sonlarında rütbe-i salise ile Tercüme Odası Mümeyyizliğine tayin olmuştur. H. 1264 (m. 1848) tarihinde Aydın'ın durumunu teftiş etmek üzere oraya memur olarak gönderilmiş ve dönüşünde rütbe-i sâniye ile Mütercim-i Evvel olmuştur. H. 1265 (m. 1849) tarihinde Macaristan mültecileri meselesine sonra Memleketeyn-i Fevkalade Komiserliğine memur olmuş, h. 1267 (m. 1851) senesinde Tahran Büyükelçiliğine tayin edilerek kendisine rütbe-i ûla sınıf-ı sâni vermiştir.

H. 1271 (m. 1855) senesinde Bağdat ve Kürdistan sınırının teftişine memur olmuş ve Rebî'u'l-âhir sonlarında rütbe-i ûla sınıf-ı evvelini elde etmiş, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin olmuş ayrıca iyi hizmetlerine mükâfat olarak yeniden verilmeye başlanan Mecidi nişanının ikinci rütbesi kendisine ihsan buyrulmuş ve Encümen-i Dâniş azalığına seçilmiştir. Aynı sene içinde aynı meclisin Muhâkemât Dairesi Başkanlığına ve Ceza Kânûnnâmesiyle Muhâkemât Kânûnu'nun yazılmasına memur edilmiştir. H. 1273 (m. 1857) senesinde kendisine rütbe-i bâla verilmiş ve memuriyeti Deâvi Nezâretine değiştirilmiştir. H. 1274 (m. 1858) tarihinde aynı meclise dönmüştür. H. 1277 (m. 1861) senesinde Paris elçiliğine gönderilmiş, bir sene sonra Paris'te toplanan Mukâleme Meclisi azalığına tayin olmuştur.

H. 1278 (m. 1862) senesinde tekrar Meclis-i Vâlâ'ya aza olmuş ve aynı senenin h. Cemâziye'l-evvel'inde (m. Kasım/Aralık 1861) Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine, h. Zi'l-hicce'sinde (m. Mayıs/Haziran 1862) Divân-ı Muhâsebât Başkanlığına tayin edilmiştir. H. 1279 senesi Ramazân'ında (m. Şubat/Mart 1863) Meclis-i Vâlâ'ya aza

ve Anadolu Sağ Kol ciheti teftişine memur olup, h. 1281 (m. 1865) senesinde ayrılmıştır. H. 1288 (m. 1871) senesinde Rüsûmât Emanetine tayin edilerek birinci rütbeden Mecidi nişanı verilmiş ve h. Zi'l-kâ'de'sinin 14. günü (m. 25 Ocak 1872) Sadâret Müsteşarlığına getirilmiştir.

H. 1289 senesi Rebî'u'l-âhir'inde (m. Haziran/ Temmuz 1872) Maârif Nâzırı olup, h. 4 Şevvâl 1289 (m. 5 Aralık 1872) tarihine kadar bu memuriyette bulunmuştur. Sonra Şura-yı Devlet azalığına tayin olunmuş ve h. 1292 (m. 1875) senesinde Petersburg Cemiyet-i İlmiyesi'ne memur olarak gönderilmiş ve h. 1294 (m. 1877) senesinde kendilerine vezirlik rütbesi verilmiştir. Sırasıyla Edirne Vilayeti Valiliğine, h. 24 Zi'l-hicce 1294 (m. 30 Aralık 1877) günü Heyet-i Âyan azalığına ve h. 7 Muharrem 1295 (m. 11 Ocak 1878) günü ikinci defa olarak Maârif Nezâretine tayin olmuştur. Sonra birinci rütbeden Osmanî nişanı verilerek sadrazamlığa, bir kaç ay sonra istifa etmesi üzerine h. 12 Safer 1296 (m. 5 Şubat 1879) tarihinde Hüdâvendigâr Valiliğine, h. 1299 (m. 1881) sonlarında ikinci defa olarak sadrazamlığa tayin ve murassa nişan-ı Osmanî ile ödüllendirilmiştir. Ancak bu görevden de ayrılarak Heyet-i Âyan azalığına getirilmiştir. H. 28 Şâ'bân 1308 (m. 8 Nisan 1891) günü vefat etmişlerdir⁵³.

Cevdet Paşa; h. 25 Safer 1290 – 17 Safer 1291 (m. 24 Nisan 1873-5 Nisan 1874), h. 8 Cemâziye'l-evvel 1292 – 2 Zi'l-ka'de 1292 (m. 12 Haziran 1875-30 Kasım 1875), h. 22 Rebî'u'l-âhir 1293 – 28 Ramazân 1293 (m. 17 Mayıs 1876-17 Ekim 1876) tarihleri arasında toplam üç defa Maârif Nâzirliği yapmıştır.

Hacı İsmail Ağa'nın oğludur. H. 1238 (m. 1822) senesinde Lofça'da doğmuştur. Bir müddet Lofça'da müftü ve müderris efendilerden Ulûm-i Arabîyye okuduktan sonra h. 1255 (m. 1839) senesinde İstanbul'a gelip Hoca Şakir Efendi'den icazet almış ve h. 1259 (m. 1843) senesinde Yeni Cami Medresesi imtihanına girerek kendisine bir oda tahsis edilmiş ve maaş verilmiştir. H. 1260 (m. 1844) senesinde kadılık mesleğine girerek, h. 1261 (m. 1845) senesinde İstanbul Müderrisliği görevine getirilmiş ve 150 kuruş maaşa nail olmuştur.

Yazdığı Divân-ı Saib şerhinin tutmasıyla beraber mükâfat olarak h. 1265 (m. 1848) senesinde Meclis-i Maârif-i Umûmiyye azalığıyla birlikte Dârü'l-Mu'allimîn

⁵³ S.M. 1316, s. 43-45. S.M. 1317 s. 44-47. S.M. 1318 s. 46-48.

Müdürlüğüne getirildi. Fuat Paşa ile Bükreş'e ve daha sonra Bursa'ya ve Mısır'a gitti. Dönüşünde Encümen-i Dâniş azalığına tayin edildi. Fuat Paşa ile ortaklaşa kaleme aldığı "Kavâid-i Osmanîyye" yi bitirmesi ve sunması üzerine rütbesi Hareket-i Altmışlıya yükseltilmiştir. Tarih-i Cevdet'in üçüncü cildini bitirmesi üzerine ise mükâfat olarak Süleymaniye'ye terfi olmuş ve H. 1271'de (m. 1855) ise vak'ânüvis olmuştur.

H. 1272'de (m. 1856) Galata Mollası olup ayrılmadan evvel h. 1273'de (m. 1857) kendisine Mekke-i Mükerreme payesi ihsan buyruldu. H. 1273 Receb'inde (m. Şubat/Mart 1857) Meclis-i Âli-i Tanzimat dairesinde oluşturulan Cemiyet-i İlmiyye azalığına tayin olmuş ve daha sonra kendisine Tanzimat azalığı rütbesi verilmiş ve Arazi-i Seniyye Komisyonu Başkanlığı da ilave edilmiştir. Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın emrinde Rumeli teftişine gitti ve h. 1277'de (m. 1861) rütbesi İstanbul payesine yükseldi. H. 1278'de (m. 1862) kendisine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye azalığı rütbesi verildi. Özel bir görev ile İşkodra'ya gönderildi. Daha sonra Bosna Eyaleti'nin teftişine memur oldu. H. 1280 (m. 1864) senesinde Sadâret Anadolu payesi ihsan buyruldu. H. 1281'de (m. 1865) özel bir görev ile Kozan'a gönderildi ve daha sonra Meclis-i Hazâin azalığına memur edilip h. 1282 (m. 1866) senesinde vezirlik rütbesi ile Haleb Valiliği'ne, h. 1284'de (m. 1868) Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Başkanlığına tayin olduysa da h. 1285'de (m. 1869) Başkanlık, Nezâret olarak değiştirildi ve h. 1287'de (m. 1871) Hüdavendigâr Valiliğine memur oldu. Bu yöneticilik görevinden önceki ve sonraki tarihlerde Mecelle İlim Heyeti'nin Başkanı olarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi düzenledi. H. 1288'de (m. 1872) kendisine Şura-yı Devlet azalığı ve Mecelle Cemiyeti Başkanlığı tekrar verildi. Sonra Maraş Valiliğine tayin edildiyse de 18 gün orada kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a getirilerek Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığına memur buyruldu. Yine bu sene içinde Şura-yı Devlet azası sonra Evkâf Nâzırı olmuştur.

H. 25 Safer 1290 (m. 24 Nisan 1873) tarihinde Maârif Nezâretine tayin olunarak h. 17 Safer 1291 (m. 5 Nisan 1874) tarihinde ayrılmıştır. H. 1291'de (m. 1874) Şura-yı Devlet Başkanlığı Muavinliği verilmiş ve yine bu sene içinde Yanya Valisi olmuştur. H. 8 Cemâziye'l-evvel 1292 (m. 12 Haziran 1875) tarihinde ikinci defa olarak Maârif Nezâreti ile İstanbul'a getirildi. H. Zi'l-kâ'de'nin 2'sinde (m. 30 Kasım) ayrılarak Adliyye Nezâretine ve h. 1293'de (m. 1876) Rumeli teftişine

memur oldu. O esnada Suriye Valisi olup hareket etmeye hazırlanırken h. 22 Rebî'ü'l-âhir 1293 (m. 17 Mayıs 1876) tarihinde üçüncü kez Maârif Nâzırı oldu. H. Ramazânın 28'ine (m. 17 Ekim) kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra Adliyye Nezâretine tayin olmuştur. H. 1294'de (m. 1877) Dâhiliye Nâzırı olmuştur. H. Zi'l-hicce'nin 3'ünde (m. 9 Aralık) memuriyeti, Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine getirildi. H. 1295'de (m. 1878) Suriye Vilayetine, sırasıyla Ticaret Nezâretine tayin oldu. H. 1296'da (m. 1879) Sadâret Vekaleti görevini yerine getirdi. Yenilenen Heyet-i Vükelâ'da Adliyye Nâzırı olup, h. 1299 Receb'inde (m. Mayıs/Haziran 1882) ayrıldı. H. 1303 Ramazân'ında (m. Haziran/Temmuz 1886) tekrar Adliyye Nâzırı, h. 1307 Ramazân'ında (m. Nisan/Mayıs 1890) Meclis-i Has'a memur oldu. H. 5 Zi'l-hicce 1312 (m. 30 Mayıs 1895) günü vefat etmiştir⁵⁴.

Arifi Paşa; h. 8 Zi'l-hicce 1291 – 8 Cemâziye'l-evvel 1292 (m. 16 Ocak 1875-12 Haziran 1875) tarihleri arasında Maârif Nâzirliği yapmıştır. Şekip Paşa'nın oğludur. H. 1246 (M. 1830) tarihinde doğmuştur. H. 1261'de (m. 1845) Divân Kalemine, h. 1263'de (m. 1847) Viyana Sefâreti Kâtipliğine, h. 1265'de (m. 1849) Tercüme Kalemine, h. 1271'de (m. 1855) Âmedi Kalemine memur, h. 1272'de (m. 1856) Paris Konferansı Baş Kâtipliğine, h. 1272 Şâ'bânında (m. Nisan/Mayıs 1856) Mütercim-i Evveliğe, h. 1274 Şevvâlinde (m. Mayıs/Haziran 1858) Divân-ı Hümayûn Tercümanlığına ve Ula-yı Evvel rütbesine kadar yükselerek, h. 4 Cemâziye'l-âhir 1286'da (m. 11 Eylül 1869) ilave olarak Beylikçiliğe, h. 27 Cemâziye'l-âhir 1288'de (m. 13 Eylül 1871) Hâriciye Müsteşarlığına ve on beş gün sonra Rütbe-i Bâlâ ile Tercümanlığa, bir iki gün sonra Tophane Müsteşarlığına, h. 7 Ramazân 1288'de (m. 20 Kasım 1871) İcra Başkanlığına ve daha sonra Hukûk Reisliğine tayin olmuştur.

H. 1289 (m. 1872) senesinde Viyana Sefâretine, h. 9 Rebî'ü'l-evvel 1290'da (m. 7 Mayıs 1873) Tercümanlığa, h. 12 Muharrem 1291'de (m. 1 Mart 1874) Hâriciye Müsteşarlığına, h. 29 Rebî'ü'l-evvel 1291'de (m. 16 Mayıs 1874) Hâriciye Nezâretine tayin olmuştur.

H. 8 Zi'l-hicce 1291'de (m. 16 Ocak 1875) Maârif-i Umûmiyye Nezâretine getirilmiş, h. 8 Cemâziye'l-evvel 1292 (m. 12 Haziran 1875) tarihinde ayrılmıştır. Daha sonra Adliye Nezâretinde bulunmuş sonra h. 10 Şevvâl 1292'de (m. 9 Kasım

⁵⁴ S.M. 1316, s. 46-48. S.M. 1317 s. 47-49. S.M. 1318 s. 48-50.

1875) Viyana Sefâretine, h. 1293 (m. 1876) senesi sonlarında Kavâim Komisyonu Başkanlığına, h. 3 Receb 1294 (m. 14 Temmuz 1877) tarihinde Hâriciye Nezâretine tayin olmuş ve on beş gün sonra istifa ederek, h. 1294 Şâ'bân'ında (m. Ağustos/Eylül 1877) Paris Sefâretine, h. 1296'da (m. 1879) Paris Elçiliğinden azledildikten sonra Sicil-i Ahvâl Komisyonu Başkanlığına memur olmuş ve yine h. 1296'da (m. 1879) Baş Vekâlet Makamına nail olmuştur. Yine o sene içinde Şûrâ-yı Devlet Başkanlığına tayin olup, o sene h. Şevvâl'inde (m. Eylül/Ekim) ayrılmış ve sırasıyla Paris Büyükelçisi, sonra Hâriciye Nâzırı olmuştur. H. 1300 Muharrem'inde (m. Kasım/Aralık 1882) ayrılmış, h. 7 Zi'l-hicce 1302'de (m. 17 Eylül 1885) Şûrâ-yı Devlet Başkanlığına, h. 1313 Cemâziye'l-evvel'inde (m. Ekim/Kasım 1895) Meclis-i Has azalığına tayin edilmiştir. H. 18 Cemâziye'l-âhir 1313 (m. 6 Kasım 1895) tarihinde vefat etmiştir⁵⁵.

Yusuf Paşa; h. 28 Ramazân 1293 - 17 Muharrem 1294 (m. 17 Ekim 1876-1 Şubat 1877) tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapmıştır. H. 1288 Cemâziye'l-âhir'inde (m. Ağustos/Eylül 1871) Serasker Müsteşarlığına, h. Şâ'bânın 17'sinde (m. Kasım 1871) kendisine rütbe-i bâlâ verilerek Divân-ı Muhâsebât Başkanlığına ve daha sonra Maliye Müsteşarlığına, h. Ramazânın 13'ünde (m. 26 Kasım) Maliye Nezâretine, h. Zi'l-hicce'nin 18'inde (m. 28 Şubat) Rüsûmât Emanetine tayin buyruldu. H. 10 Rebî'u'l-evvel 1290 (m. 8 Mayıs 1873) tarihinde Şura-yı Devlet azalığına, h. Cemâziye'l-evvel'inin 12'sinde (m. 8 Temmuz) Nâfi'a Başkanlığına, h. 1290 Cemâziye'l-âhir'esinde (m. Temmuz/Ağustos 1873) Orman ve Maden Nezâretine ve daha sonra iki defa olarak h. 15 Muharrem 1291 (m. 4 Mart 1874) tarihinde Maliye Nezâretine tayin olmuştur ve o sene h. Receb'inin 11'inde (m. 24 Ağustos) vezirlik rütbesi lâyük görülmüştür. H. 17 Rebî'u'l-evvel 1293 (m. 12 Nisan 1876) tarihinde Defter-i Hakânî Nezâretine tayin olmuş ve aynı sene h. Ramazân'ının 28. günü (m. 17 Ekim) Maârif-i Umûmiyye Nezâretine getirilmiş ve h. 17 Muharrem 1294 (m. 1 Şubat 1877) senesinde ayrılmıştır. Daha sonra tekrar Maliye Nezâretine, h. 5 Muharrem 1295 (m. 9 Ocak 1878) tarihinde Trabzon Vilayetine ve sonra Haleb ve Diyarbekir Komiserliğine tayin olmuş ve h. 1298 (m. 1881) senesinde Trabzon'da vefat etmiştir⁵⁶.

⁵⁵ S.M. 1316, s. 49-50. S.M. 1317 s. 50-51. S.M. 1318 s. 51-52.

⁵⁶ S.M. 1316, s. 51-52. S.M. 1317 s. 52-53. S.M. 1318 s. 52-53.

Mehmed Tahir Münif Paşa; Üç defa Maârif Nâzırlığı yapmıştır. İlki, h. 17 Muharrem 1294 – 3 Zi'l-ka'de 1294 (m. 1 Şubat 1877-9 Kasım 1877), ikincisi h. 15 Rebî'u'l-âhir 1295 – 7 Şevvâl 1297 (m. 18 Nisan 1878-12 Eylül 1880), üçüncüsü ise h. 15 Zi'l-hicce 1302 – 29 Muharrem 1309 (m. 25 Eylül 1885-4 Eylül 1891) tarihleri arasındadır.

Ayıntab (Antep) ulemasından Seyyid Abdunnafi Efendi'nin oğludur. H. 1246 (m. 1830) senesinde doğmuştur. Mısır ve Ayıntab (Antep) ve Şam-ı Şerif'de öğrenim görmüş ve daha sonra Berlin Dârü'l-Fünûn'unda eğitimini tamamlamıştır. H. 1267 (m. Aralık/Ocak 1850-1851) senesi Safer'inde 300 kuruş maaşla Şam Eyaleti Meclis-i Kebir Kalemine çırak olarak girmiş ve h. 1268 (m. 1852) senesi sonlarında ayrılmıştır. H. 1269 senesi Rebî'u'l-âhir'inde (m. Ocak/Şubat 1853) staj gördüğü Bâb-ı Âli Tercüme Odasına dahil olarak h. 1270 senesi Şevvâl'inde (m. Haziran/Temmuz 1854) Gelibolu Asâakir-i Muâvine Komisyonu Baş Kâtipliğine ve h. 1271 senesi Şevvâl'inde (m. Haziran/Temmuz 1855) Berlin Büyükelçiliği İkinci Baş Kâtipliği'ne tayin olmuş ve daha sonra kendisine rütbe-i sâlise verilmiştir. H. 1273 senesi Şevvâl'inde (m. Mayıs/Haziran 1857) ise görevinden ayrılarak tekrar Bâb-ı Âli Tercüme Odasına devam etmiştir.

H. 1274 senesi Safer'inde (m. Eylül/Ekim 1857) Baş Kâtiplik göreviyle Hersek'e gitmiş ve h. 1275 senesi Ramazân'ında (m. Nisan/Mayıs 1859) önceki görevine geri dönmüştür. H. 1277 senesi Cemâziye'l-evvel'inde (m. Kasım/Aralık 1860) rütbe-i sâniye ile Mahkeme-i Ticaret Başkanlığına ve h. 1279 senesi Safer'inde (m. Temmuz/Ağustos 1862) Bâb-ı Âli Birinci Tercümanlığına memur olarak girmiştir. Daha sonra kendisi terfi ettirilmiş ve sâniye-i mütemayizi rütbesi verilmiştir. H. 1284 (m. 1867) senesi başlangıcında ûla sâniisi ile Zaptiye Müsteşarlığına ve bir sene sonra Divân-ı Temyiz Başkanlığına ve h. 1286 Şâ'bân'ında (m. Kasım/Aralık 1869) ûla evveli ile Meclis-i Maârif Başkanlığına ve h. 1289 Şâ'bân'ında (m. Ekim/Kasım 1872) Tahran Büyükelçiliğine tayin ve kendilerine evvela ikinci ve daha sonra değiştirilerek birinci rütbeden Mecidi nişanı verildiği gibi rütbe-i bâlâ ile de ödüllendirilmişlerdir.

H. 17 Muharrem 1294 (m. 1 Şubat 1877) tarihinde Maârif, sonra Ticaret Nâzırı olmuştur. H. 15 Rebî'u'l-âhir 1295 (m. 18 Nisan 1878) tarihinde ikinci defa Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin olmuşlar, h. 7 Şevvâl 1297 (m. 12 Eylül 1880) tarihinde

ayrılmışlardır ve bu esnada kendilerine Rütbe-i Samiye-i Vezaret rütbesi verilmiştir. H. 15 Zi'l-hicce 1302 (m. 25 Eylül 1885) tarihinde tekrar Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin olmuşlardır. H. 1306 senesi Muharrem'ine kadar (m. (Eylül/Ekim 1888) Maârif-i Umûmiyye Nezâretinde bulunarak h. 1313 (m. 1895) senesi sonunda İran Şahı'nın tahta geçişinin 50. yılını tebrik için padişah adına İran'a gönderilmiştir. Tahran Büyükelçiliğine tayin kılınmışlar ise de bir sene sonra oradan da ayrılmışlardır. Münif Paşa Hazretleri birinci rütbeden murassa Mecidi nişan zîşanına ve imtiyaz nişanının altın ve gümüş madalyalarına ve yabancı devletler nişanlarına sahiptirler⁵⁷.

Kâmil Paşa; h. 7 Şevvâl 1297 – 14 Muharrem 1299 (m. 12 Eylül 1880-6 Aralık 1881) tarihleri arasında Maârif Nâzirliği yapmıştır. Asâkir-i Şâhâne Topçu Yüzbaşılardan Salih Ağa'nın oğludur. H. 1248 (m. 1832) tarihinde Kıbrıs Adasında, Lefkoşe şehrinde doğmuştur. İlk önce Kıbrıs'da öğrenim görmüş, sonra Mısır'da Elsin Medresesinde öğrenimini tamamlamış ve orada askeri eğitim almıştır. 17 yaşında ve h. 1265 (m. 18749) tarihinde Mısır Hükümeti ve h. 1277 Rebî'u'l-âhir'inde (m. Ekim/Kasım 1860) Osmanlı Devleti hizmetine dahil olup Kıbrıs Adası Evkâf Müdürlüğüne ve daha sonra Tuzla Kazası Kaymakamlığına ve h. 1280 senesi Cemâziye'l-âhir'inde (m. Kasım/Aralık 1863) aynı adada Muhâsebe celiline tayin edilmiş ve o sırada kendisine rütbe-i sâniye sınıf-ı sânsi rütbesi verilmiştir. Dört ay sonunda memurluk görevine Sayda Meclis-i Kebir Başkanlığı ilave edilmiş ve memurluk görevi Sayda Eyaleti Muhâsebeciliği olarak değiştirilmiştir ve bir sene sonra Suriye Vilayeti Merkez Mutasarrıflığına nakil olunarak sırasıyla rütbesi Mir-i Miranlığa terfi edilmiş ve 1-2 ay sonra memuriyeti Beyrut Mutasarrıflığına değiştirilmiştir. Sonra Politika Memuriyeti de kendisine verilmiş ve güzel hizmetlerinden dolayı Rumeli Beylerbeyliği rütbesi verilmiştir.

H. 1284 (m. 1867) senesinde Trablusşam Mutasarrıflığına, h. 1285 (m. 1868) senesinde Haleb Vilayeti Merkez Mutasarrıflığına tayin olmuş ve sonra Vilayet Muavinliği ile Umûr-i Ecnebiye Müdürlüğü kendisine bırakılmıştır ve h. 1286 (m. 1869) senesi sonlarında görevden ayrılmış, bir müddet sonra Filibe ve sonra Kudüs Mutasarrıflıklarında bulunmuş ve daha sonra tayin olduğu Hersek Mutasarrıflığına gitmeden önce memuriyeti Beyrut Mutasarrıflığına değiştirilmiştir ve dokuz ay sonra

⁵⁷ S.M. 1316, s. 52-54. S.M. 1317 s. 53-55. S.M. 1318 s. 53-54.

tekrar Kudüs Mutasarrıflığına getirilmiştir. H. 1292 (m. 1875) senesinde Sakız, h. 1293'de (m. 1876) Beyrut Mutasarrıflıklarına tayin olmuş ve h. 1294 (m. 1877) senesi sonlarında Rütbe-i Samiye-i Vezaret rütbesiyle Kosova Vilayeti kendisine verilmiş ve gitmeden önce Haleb Valiliği de kendisine bırakılmıştır. H. 1296 (m. 1879) senesinde ayrıldıktan sonra Dâhiliyye Müsteşarlığına ek olarak İntihâb-ı Memurin-i Mülkiye Komisyonu Başkanlığına ve daha sonra Evkâf ve h. 8 Şevvâl 1297 (m. 13 Eylül 1880) tarihinde Maârif Nezâretine tayin olunarak, h. 14 Muharrem 1299 (m. 6 Aralık 1881) tarihinde ayrılmıştır. Sonra Umûr-i Nâfi'a Komisyonu azalığına, Evkâf Nezâretine tayin ve h. 15 Zi'l-hicce 1302 (m. 25 Eylül 1885) tarihinde kendilerine sadrazamlık verilmiş ve h. 1309 senesi Muharrem'inde (m. Ağustos/Eylül 1891) ayrılmıştır. Sonra ikinci defa olarak yine bir müddet sadrazamlık makamında bulunup en sonra Aydın Valiliğine tayin olmuşlardır.

Murassa İmtiyaz Murassa Osmanî nişan zişanlarıyla birinci Mecidi nişanını ve altın ve gümüş imtiyaz madalyalarını ve Girid madalyasıyla yabancı devletlerden pek çoklarının nişanlarına sahiptirler⁵⁸.

Ali Fuad Bey; h. 14 Muharrem 1299 – 20 Cemâziye'l-âhir 1299 (m. 6 Aralık 1881-9 Mayıs 1882) tarihleri arasında Maârif Nâzirliği yapmıştır. Merhum Mehmed Emin Âli Paşa'nın büyük oğludur. Hâriciye Nezâretinin Mektubî ve Âmedi Dairelerinde ilk defa göreve başlayarak h. Şâ'bân 1285'de (m. Kasım/Aralık 1868) Birinci Tercümanlığa, h. Rebî'u'l-âhir 1286'da (m. Temmuz/Ağustos 1869) Hâriciye Mektupçuluğuna tayin olmuş; h. Cemâziye'l-âhir 1288'de (m. Ağustos/Eylül 1871) bu görevden ayrıldıysa da h. 1289 (m. 1872) ortalarında bu göreve ikinci defa atanmıştır.

H. Rebî'u'l-âhir 1291 (m. Mayıs/Haziran 1874) senesinde Divân-ı Hümâyûn Âmedciliğine, h. 1292 Ramazân'ında (m. Ekim/1875) Şura-yı Devlet azalığına tayin olmuştur. H. Receb 1293'de (m. Temmuz/Ağustos 1876) Şura-yı Devlet Baş Kâtipliği de kendisine verilmiştir. H. 1295 (m. 1878) senesinde rütbe-i bâlâ ile Mabeyn-i Hümâyûn Baş Kâtipliği sonra Şura-yı Devlet Azalığı, h. 1296 Şâ'bân'ında (m. Temmuz/Ağustos 1879) ikinci defa Mabeyn-i Hümâyûn Baş Kâtipliği, h. Şâ'bân 1297'de (m. Temmuz/Ağustos 1880) tekrar Şura-yı Devlet azalığı kendisine verilmiştir. H. 14 Muharrem 1299'da (m. 6 Aralık 1881) Maârif-i Umûmiyye

⁵⁸ S.M. 1316, s. 55-57. S.M. 1317 s. 56-58. S.M. 1318 s. 55-56.

Nezâretine tayin olunup, h. 20 Cemâziye'l-âhir 1299'da (m. 9 Mayıs 1882) ayrılarak Vergi Eminliğine getirilmiş ve h. 16 Şevvâl 1302'de (m. 29 Temmuz 1885) vefat etmişlerdir⁵⁹.

Mustafa Paşa; h. 20 Cemâziye'l-âhir 1299 – 15 Zi'l-hicce 1302 (m. 9 Mayıs 1882-25 Eylül 1885) tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapmıştır. İzmir'de Mansûrizâdelerden Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. H. 1238 (m. 1822) senesinde doğmuştur. Önce Hâriciye Mektupçuluğunda göreve başlamış, sonra Tanzimat Meclisi Baş Halifelğine tayin olmuştur.

H. Şâ'bân 1275'de (m. Mart/Nisan 1859) Tanzimat Meclisi Baş Kâtibi, h. Muharrem 1277'de (m. Temmuz/Ağustos 1860) Meclis-i Vâlâ Baş Kâtibi ve aynı yılın h. Rebî'u'l-evvel (m. Eylül/Ekim) ayında Muhâkemet Dairesi Baş Kâtibi, h. 11 Receb 1279'da (m. 2 Ocak 1863) Mabeyn-i Hümâyûn Baş Kâtibi, h. 15 Rebî'u'l-evvel 1280'de (m. 30 Ağustos 1863) Beylikçi, h. Receb (m. Aralık/Ocak 1863-1864) de, Deavi Nâzırı, h. Safer 1281'de (m. Temmuz/Ağustos 1864) Meclis-i Vâlâ azası, h. 1285 Muharrem'inde (m. Nisan/Mayıs 1868) Divân-ı Muhâkeme-i Maliye Başkanı olmuş; h. Muharrem 1286'da (m. Nisan/Mayıs 1869) rütbe-i bâlâ ile Divân-ı Muhâsebât Başkanı olmuş, h. Receb 1288'de (m. Eylül/Ekim 1871) ise bu görevden ayrılmıştır.

H. 1289 Receb'inin son gününde (m. Ekim 1872) Ahkâm-ı Hukûk Başkanlığına, daha sonra h. 7 Ramazân 1289'da (m. 8 Kasım 1872) Sadâret Müsteşarlığına tayin olunup, h. Rebî'u'l-evvel 1290'da (m. Nisan/Mayıs 1873) ayrılmıştır. H. 1292 Zi'l-hicce'sinde (m. Aralık/Ocak 1875-1876) Ahkâm Müfettişliğine, h. 1293'de (m. 1876) Vergi Eminliğine getirilmiştir. H. 9 Cemâziye'l-âhir 1299'da (m. 28 Nisan 1882) kendisine vezirlik rütbesi verilerek h. 20 Cemâziye'l-âhir 1299'da (m. 9 Mayıs 1882) Maârif-i Umûmiyye Nezâretine tayin edilmiştir. H. 15 Zi'l-hicce 1302'de (m. 25 Eylül 1885) bu görevden ayrılmış, h. Rebî'u'l-âhir 1303 (m. Ocak/Şubat 1886) ortalarında Evkâf Nâzırı olmuş ve h. 27 Cemâziye'l-evvel 1307'de (m. 19 Ocak 1890) vefat etmişlerdir⁶⁰.

Mustafa Zihni Paşa; h. 15 Zi'l-hicce 1302 – 20 Zi'l-hicce 1302 (m. 25 Eylül 1885-30 Eylül 1885) tarihleri arasında Maârif Nâzırlığı yapmıştır. Muhasıllık görevlerinde

⁵⁹ S.M. 1316, s. 57-58. S.M. 1317 s. 58-59. S.M. 1318 s. 56-57.

⁶⁰ S.M. 1316, s. 58-59. S.M. 1317 s. 59-60. S.M. 1318 s. 57-58.

bulunmuş olan Ahmed Efendi'nin oğlu olup h. 1254 (m. 1838) senesinde İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Maârif-i Adliye'de eğitim gördükten sonra, Bayezid Camiinde Hoca İshak Efendi'nin Arapça olarak okutulan derslerine devam etmiştir.

H. 10 Cemâziye'l-evvel 1270'de (m. 8 Şubat 1854) Maliye Nezâreti Mektubî Kaleminde ilk olarak göreve başlamış, üç ay sonra da Zimemât Komisyonu Kalemine geçmiştir. İki sene kadar Maliye Meclisi Mazbata Odasına devam etmiş, ek görev olarak vezirlerden Muammer Paşa'nın Divân Kâtipliği hizmetiyle on bir ay Aydın, yedi ay Suriye Vilayetlerinde bulunduktan sonra İstanbul'a dönerek önceki görevine devam etmiştir.

H. Zi'l-hicce 1281'de (m. Nisan/Mayıs 1865) rütbe-i rabia ile Divân-ı Muhâsebât-ı Maliye-i Muhâkemât kısmı Baş Kâtip Yardımcılığına, h. Zi'l-hicce 1283'de (m. Nisan/Mayıs 1867) rütbe-i salise ile aynı Divânın Maliye Dairesi Mümeyyizliğine, h. Şâ'bân 1284'de (m. Kasım/Aralık 1867) Maliye Nezâreti Mektubî Muavinliğine ve h. Muharrem 1290'da (m. Mart 1873) ûla-yı evveli rütbesini kazanarak aynı yılın h. Şâ'bân (m. Eylül/Ekim) ayında Sadâret Mektupçuluğuna atanmıştır. H. 1291 senesi Safer'inde (m. Mart/Nisan 1874) Ticaret Nezâreti Mektupçuluğuna atanmış, aynı yılın h. Şevvâl (m. Kasım/Aralık) ayında ayrılmıştır. H. Muharrem 1292'de (m. Şubat/Mart 1875) ikinci defa olarak Maliye Mektupçuluğuna, h. Zi'l-hicce 1293'de (m. Aralık/Ocak 1876-1877) tekrar Sadâret Mektupçuluğuna, h. 22 Muharrem 1296'da (m. 16 Ocak 1879) rütbe-i bâlâ ile Sadâret Müsteşarlığına tayin olmuştur. H. 15 Zi'l-ka'de 1302'de (m. 26 Ağustos 1885) Maliye, h. 15 Zi'l-hicce 1302'de (m. 25 Eylül 1885) Evkâf Nâzırlığına tayin olmuş ve iki gün sonra tekrar Maliye Nâzırı olmuştur. Bu sırada Münif Paşa hazretlerinin yokluğunda vekaleten dört gün kadar ek bir görev olarak Maârif Nezâretini de idare etmişlerdir.

H. 1304 (m. 1886) senesinde vezirlik rütbesiyle Ticaret Nezâretine geçmiş, Nâfi'a ve Ticaret Nezâretleri birleştirilince bu nezâret de kendisine verilmiştir. H. Ramazân 1307'de (m. Nisan/Mayıs 1890) tekrar Evkâf Nezâretine gelmiş, sonra Selanik, Haleb, Bursa Vilayetleri Valiliklerinde bulunmuş, görevli olarak Girit'e de gönderilmiştir. Osmani ve Mecidi nişanlarıyla, murassa Osmani, murassa Mecidi

nişanlarına ve imtiyaz nişanının altın ve gümüş madalyalarına ve Girid madalyasına ve bazı yabancı devlet nişanlarına sahiptirler⁶¹.

Ahmed Zühdi Paşa; Ahmed Zühdi Paşa iki defa asaleten, bir defa da vekaleten olmak üzere toplam üç kez Maârif Nâzırlığı yapmıştır. Birincisi h. 29 Muharrem 1309 - 17 Muharrem 1319 (m. 4 Eylül 1891-6 Mayıs 1901), ikincisi vekaleten h. 18 Muharrem 1319 - 2 Cemâziye'l-âhir 1319 (m. 7 Mayıs 1901-16 Eylül 1901), üçüncüsü ise h. 3 Cemâziye'l-âhir 1319 – 4 Muharrem 1320 (m. 17 Eylül 1901-13 Nisan 1902) tarihleri arasında olmak üzere üç kez Maârif Nâzırlığı görevinde bulunmuştur⁶².

Süvari Asâkir-i Şâhâne Binbaşılığında emekli merhum Hacı Mehmed Rifat Bey'in oğludur. H. 23 Ramazân 1249'da (m. 3 Şubat 1834) İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Maârif-i Adliye'de ilk öğrenimini tamamlayıp, Sultan Bayezid Han-ı Veli Camiinde Şerh-i Akâid'e kadar ulemadan büyük Kıbrıslı adıyla meşhur Hoca Mehmed Efendi'den, onun vefatından sonra da Ayaşlı Mustafa Tevfik Efendi'den aklî ve naklî ilimleri öğrenerek icâzet almış, o esnada Farsça muhâsebe usûlleri ve kısmen matematik dersini de özel olarak hocalarından almıştır.

H. 1263 senesi Rebî'u'l-âhir'inde (m. Mart/Nisan 1847) Maliye Hazinesi dairelerinden Esham Muhâsebesinde ilk defa göreve başlamış, h. Zi'l-hicce 1275 (m. Haziran/ Temmuz 1859) tarihinde kurulan Te'diye Sandığı yönetimine, h. Zi'l-hicce 1279'da (m. Mayıs/ Haziran 1863) Vâridât Muhâsebesi Dairesinde kurulan Banka Muhâsebesi Kalemine geçmiştir. H. Şevvâl 1283'de (m. Şubat/ Mart 1867) aynı yerde Mümeyyiz, h. Rebî'u'l-evvel 1285'de (m. Haziran/ Temmuz 1868) Osmanlı Bankası Muhâsebeciliğine tayin edilmiştir. H. Zi'l-hicce 1287'de (m. Şubat/ Mart 1871) Vâridât ve Banka Muhâsebeciliklerinin birleştirilmesiyle oluşan Vâridât-ı Umûmiyye Muhâsebeciliği, h. Receb 1288'de (m. Eylül/ Ekim 1871) Maliye Nezâretindeki Divân-ı Muhâsebât Başkanlığının ilavesiyle bu bakanlığın müsteşarlığı kendisine verilmiştir. Daha sonra müsteşarlıktan ayrılıp Saruhan Sancağı Mutasarrıflığına tayin olmuştur. Buradan Suriye Vilayetinden ayrılan ve Trablusşam ile Akka sancaklarının bağlanmasıyla müstakilen yönetilmek üzere oluşturulan Beyrut Mutasarrıflığına

⁶¹ S.M. 1316, s. 59-61. S.M. 1317 s. 60-62. S.M. 1318 s. 58-60.

⁶² S.M. 1321, s. 29.

tayin olmuştur. Bu Mutasarrıflığa bağlı olan iki livânın (sancağın) yine Suriye Vilayetine bağlanması sebebiyle açıkta kalmıştır.

H. Receb 1289'da (m. Eylül/Ekim 1872) tekrar adı geçen Divân'ın Başkanlığı, h. Cemâziye'l-evvel 1290'da (m. Haziran/ Temmuz 1873) ikinci olarak aynı Nezâretin Müsteşarlığı, h. Safer 1291'de (m. Mart/Nisan 1874) Orman ve Maadin Müdüriyet-i Umûmisi, h. Zi'l-hicce 1292'de (m. Aralık/Ocak 1875-1876) Eshâm-ı Umûmiyye Eminliği ilave olarak kendisine verilmiştir. Bu sırada devletçe gerekli görülen bazı ekonomik tedbirler ve yatırımların yapılması için padişah iradesiyle üç defa görevli olarak Avrupa'ya gönderilmiştir. H. Safer 1295'de (m. Şubat/Mart 1878) müsteşarlık makamı kaldırıldığı için h. Rebî'u'l-âhir (m. Nisan/Mayıs) ayında Rûsûmât Emîni, h. Ramazân (m. Ağustos/Eylül) ayında Maliye Nâzırı olmuştur. Bir müddet sonra Eminlik ve Nâzırlıktan ayrılmışsa da sonra yine Maliye Nâzırı tayin edilerek h. Safer 1297'de (m. Ocak/Şubat 1880) ayrılmıştır. Görevden alındığı dönemde Tahrîr-i Nüfus ve Tahrîr-i Emlâk Nizâm-nâmelerinin düzenlenmesi ve düzeltilmesi işi için kurulan komisyon ile Tensîk-i Kuyudat-ı Hesâbiye ve Tedkîk-i Muhâsebât-ı Âtika-ı Umûmiyye Komisyonları Başkanlıklarında bulunmuştur.

H. Zi'l-hicce 1302'de (m. Eylül/Ekim 1885) Nâfi'a Nezâretine, bu Nezâretin Ticaret Nezâretine bağlanmasıyla h. Rebî'u'l-evvel 1304'de (m. Kasım/Aralık 1886) Hüdavendigâr Vilayeti Valiliğine ve oradan da aynı yılın h. Cemâziye'l-âhir (m. Şubat/Mart) ayında üçüncü defa olarak Maliye Nezâretine tayin oldu. Buradan ayrıldıktan sonra h. Muharrem 1309'da (m. Ağustos/Eylül 1891) Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kendisine verilmiş ve Sadrazam Rifat Paşa'nın Dâhiliye Nezâretine geçişine kadar bu Nezâreti vekaleten yürütmüştür.

Rütbe-i Bâlâdan başlayarak derece derece yükselmiş, h. Zi'l-hicce 1287'de (m. Şubat/Mart 1871) kendisine rütbe-i ûla sınıf-ı evveli, h. Rebî'u'l-evvel 1292'de (m. Nisan/Mayıs 1875) rütbe-i bâlâ, h. Rebî'u'l-evvel 1304'de (m. Kasım/Aralık 1886) vezirlik rütbesi verilerek sırasıyla bu rütbelerin nişanlarını almıştır. H. Ramazân 1296'da (m. Ağustos/Eylül 1879) birinci rütbeden Mecidi nişanı, h. Muharrem 1304'de (m. Eylül/Ekim 1886) Osmanî nişanının murassası aynı yılın h. Zi'l-hicce (m. Ağustos/Eylül) ayında imtiyaz nişanının gümüş ve altın madalyaları, h. Zi'l-hicce 1309'da (m. Haziran/ Temmuz 1892) altın liyâkat madalyası verilmiştir. Yunan Muharebesi ve Hareket-i Arz ve Tesisât-ı Askeriye İ'aneleri madalyalarına da

sahiptir. Kadıköy civarında kendi adına ait mahallede yeni bir cami-i şerif ile geniş ve düzenli bir ibtidâî mektep inşa ettirmiş, öğretmenlerin maaşının düzenli olarak ödenmesi için arazi ve emlak vakfetmiştir. Fıkî meseleleri içeren “Mecmua-i Zühdiye” adıyla anılan üç ciltlik bir kitap yayınlamıştır⁶³.

Salnâmelerde Maârif Nâzırları ile ilgili verilen en son bilgi h. 1321 (m. 1903) Maârif Salnâmesinde geçmektedir. Ahmed Zühdi Paşa’dan sonra nâzır olarak görev yapan iki isimden bahsedilmektedir. Bu isimler, Celâl Bey ve Mustafa Haşim Bey’dir. Celâl Bey’in h. 3 Muharrem 1320-2 Cemâziye’l-evvel 1321 (m. 12 Nisan 1902-27 Temmuz 1903) tarihleri arasında görev yaptığı, Mustafa Haşim Bey’in ise göreve 2 Cemâziye’l-evvel 1321 (m. 27 Temmuz 1903) tarihinde başladığı ve salnâmenin yayımlandığı tarih olan h. 1321 (M. 1903) yılında halen görevde olduğu belirtilmektedir⁶⁴.

Mustafa Haşim Bey’den sonra görev yapan Maârif Nâzırları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁶⁵.

Çizelge 1: 1908-1917 Yılları Arasında Görev Yapan Maârif Nâzırları

Maârif Nâzırı Adı	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi
İbrahim Hakkı Paşa	28 Temmuz 1908	22 Eylül 1908
Recaizâde Mahmud Ekrem	23 Eylül 1908	28 Kasım 1908
İbrahim Hakkı Paşa (2. Defa)	28 Kasım 1908	16 Aralık 1908
Abdurrahman Şeref Bey (Vekâleten)	16 Aralık 1908	5 Şubat 1909
Yusuf Ziya Paşa	6 Şubat 1909	13 Şubat 1909
Abdurrahman Şeref Bey	15 Şubat 1909	4 Mayıs 1909
Mustafa Nail Bey	5 Mayıs 1909	9 Ocak 1910
Emrullah Efendi	10 Ocak 1910	18 Şubat 1911
Mehmed Cavid Bey (Vekâleten)	18 Şubat 1911	1 Mart 1911
Babanzâde İsmail Hakkı Bey	2 Mart 1911	11 Mayıs 1911
Abdurrahman Şeref Bey (2. Defa)	11 Mayıs 1911	1 Ocak 1912
Emrullah Efendi (2. Defa)	1 Ocak 1912	21 Temmuz 1912
Gelenbevizâde Said Bey	22 Temmuz 1912	29 Ekim 1912
Mehmed Şerif Paşa	30 Ekim 1912	23 Ocak 1913
Şükrü Bey	24 Ocak 1913	9 Temmuz 1917

⁶³ S.M. 1316, s. 61-64. S.M. 1317 s. 62-66. S.M. 1318 s. 60-64.

⁶⁴ S.M. 1321 s. 29.

⁶⁵ Mehmet Salih Erkek, “II. Meşrutiyet Dönemi Maârif Nâzırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 28/2, 2013, s. 387.

3.2. H. 1263-1296 (M. 1847-1879) Yılları Arası Maârif Teşkilatı

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti temelde eğitim ile ilgili hususların tartışılıp karara bağlandığı danışma organları ve bu kararların uygulandığı dairelerden oluşmaktadır.

3.1.1. Danışma Organları

Danışma organları, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye ve Meclis-i Kebir-i Maârif'ten meydana gelmektedir.

3.1.1.1. Meclis-i Maârif-i Umûmiyye

Meclis-i Maârif-i Umûmiyye⁶⁶, h. 1263 (m.1847) tarihli Devlet Salnâmesinde ilk kez geçmiştir. Bu meclise bağlı olarak görev yapanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu görevlilerin dışında h. 1273 (m.1857) Devlet Salnâmesinde Maârif Nâzırının, Hâriciye Nâzırının ve Meclis-i Vâlâ Reisinin tabii üyeler olarak görev yaptığı belirtilmiştir⁶⁷.

Çizelge 2: H. 1263-1280 (m. 1847-1864) Yılları Arasında Meclis-i Maârif-i Umûmiyye Bünyesinde Görevli Memurların Sayıları

Meclis-i Maârif-i Umûmiyye (h. 1263-1280)						
Yıl	Reis	Aza	Kâtip	Mekâtib-i Umûmî Nezâreti Muavini	Kâtib-i Evvel	Kâtib-i Sâni
1263	1	10	2	1	-	-
1264	1	9	2	-	-	-
1265	1	8	2	-	-	-
1266	1	8	1	-	-	-
1267	1	12	1	-	-	-
1268	1	19	1	-	-	-
1269	1	15	1	-	-	-
1270	1	20	-	-	1	1
1271	1	20	-	-	1	1
1272	1	19	-	-	1	1
1273	1	20	-	-	1	1
1274	1	21	-	-	1	1

⁶⁶ Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, Meclis-i Kebir-i Maârif kuruluncaya kadar görev yapmıştır. Kuruluş amacı; sıbyan mektepleri, rüşdiye mektepleri ve Dârü'l-Fünûn'un nizamnâmelerini hazırlamak ve bu kurumların çalışmalarını izlemektir. Uğur Ünal, *Meclis-i Kebir-i Maârif 1869-1922*, Ankara: TTK, 2008, s. 3.

⁶⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1273, Tabhâne-i Âmire, Def'a 11, H. 1273, s. 38.

Çizelge 2-devam						
1275	1	21	-	-	1	1
1276	1	21	-	-	1	1
1277	1	22	-	-	1	1
1278	1	20	-	-	1	1
1279	1	17	-	-	1	1
1280	1	19	-	-	1	1

Yukarıdaki tablo incelendiğinde yıllar içerisinde reis sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. H. 1265 (m.1849) tarihli Devlet Salnâmesine kadar iki kâtip görev yapmaktadır⁶⁸. H. 1266 (m.1850) ve h. 1269 (m.1853) yılları arasında kâtip sayısı bire düşmüştür⁶⁹. H. 1270 (m.1854) yılından itibaren kâtiplik görevi, kâtib-i evvel ve kâtib-i Sâni olarak yürütülmeye başlanmıştır⁷⁰. H. 1280 (m.1864) yılına kadar kâtiplik görevi bu şekilde devam etmiştir⁷¹.

Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti Muavini sadece h. 1263 (m.1847) tarihli Devlet Salnâmesinde vardır. Diğer salnâmelerde bu göreve rastlanılmamaktadır⁷².

Aza sayısında sürekli bir değişim görülmektedir. H. 1265 (m.1849) ve h. 1266 (m.1850) yılları aza sayısının en az olduğu yıllardır. Bu yıllarda aza sayısı sekizdir⁷³. En fazla artış gösterdiği yıl ise, h. 1277 (m.1861)'dir. Aza sayısı 22'ye ulaşmıştır⁷⁴.

H. 1281 (m. 1865) tarihli Devlet Salnâmesinden itibaren Reisin Maârif-i Umûmiyye Nâzırı olduğu belirtilmiş olup, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye iş yoğunluğu nedeniyle iki daireye ayrılmıştır. Bu daireler, Daire-i Mekâtib-i Hususiyye ve Daire-i Mekâtib-i Umûmiyyedir⁷⁵.

Her iki dairede de kâtiplik görevi h. 1281 (m. 1865) - h. 1286 (m. 1870) yılları arasında kâtib-i evvel ve kâtib-i Sâni olarak yürütülmüştür. Bu yıllar arasında kâtiplerin sayısında herhangi bir değişiklik olmamış, her yıl bir kâtib-i evvel ve bir kâtib-i Sâni görev yapmıştır⁷⁶.

⁶⁸ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1265, Tabhâne-i Âmire, Def'a 3, H. 1265, s. 31.

⁶⁹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1269, Tabhâne-i Âmire, Def'a 7, H. 1269, s. 39.

⁷⁰ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1270, Tabhâne-i Âmire, Def'a 8, H. 1270, s. 48.

⁷¹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1280, Tabhâne-i Âmire, Def'a 18, H. 1280, s. 38.

⁷² Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1263, Tabhâne-i Âmire, Def'a 1, H. 1263, s. 32.

⁷³ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1266, Tabhâne-i Âmire, Def'a 4, H. 1266, s. 19.

⁷⁴ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1277, Tabhâne-i Âmire, Def'a 15, H. 1277, s. 40.

⁷⁵ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1281, Tabhâne-i Âmire, Def'a 19, H. 1281, s. 37.

⁷⁶ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1286, Tabhâne-i Âmire, Def'a 24, H. 1286, s. 42.

H. 1284 (m.1868) ve h. 1285 (m. 1869) yıllarında Daire-i Mekâtib-i Umûmiyye; Maârif-i Umûmiyye Mektupçusu ve Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nâzırları, paşalar ile karışık olarak seçilmiş olan azalardan oluşmaktadır. Daire-i Mekâtib-i Hususiyye bünyesinde ise aza ve kâtiplik görevlileri dışında ilk kez bir zabıt kâtibi ve bir mukayyid eklenmiştir⁷⁷.

H. 1286 (m. 1870) tarihli Devlet Salnâmesinde Daire-i Mekâtib-i Hususiye ve Daire-i Mekâtib-i Umûmiyye ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Meclis-i Maârif-i Umûmiyye; bir reis (Maârif Umûmiyye Nâzırı), 15 aza, bir kâtib-i evvel, bir kâtib-i sâni, bir zabıt kâtibi ve bir mukayyiden oluşmaktadır⁷⁸.

3.1.1.2. Meclis-i Kebir-i Maârif

Meclis-i Kebir-i Maârif⁷⁹ ilk kez h. 1287 (m. 1871) tarihli Devlet Salnâmesinde görülmüştür. İstanbul ile Taşrada bulunan Maâriife bağlı müesseselerin ve maârifin bütün görevlerini incelemekle görevlidir⁸⁰.

H. 1287-1288 (m. 1871-1872) tarihlerinde Meclis-i Kebir-i Maârif'e bağlı iki daire vardır. Bu daireler Daire-i İdâresi ve Daire-i İlmiyyesidir⁸¹. Daire-i İdâresinde iki reis muavini, dokuz aza, bir baş kâtip, bir kâtib-i Sâni görev yapmaktayken; Daire-i İlmiyyesinde sekiz aza, bir baş kâtip, bir kâtib-i Sâni görev yapmaktadır⁸². Bir sonraki sene bu dairelerde çalışan görevlilerde küçük değişiklikler meydana gelmiştir. H. 1287 (m. 1871) tarihli Devlet Salnâmesinde Daire-i İdâresinde görev yapan reis muavini h. 1288 (m. 1872) tarihli Devlet Salnâmesinde yoktur. Ayrıca aza sayısı da 11'e çıkmıştır. Daire-i İlmiyyesinde ise herhangi bir değişiklik olmamıştır⁸³.

⁷⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1285, Tabhâne-i Âmire, Def'a 23, H. 1285, s. 38.

⁷⁸ S.D., 1286, s. 42.

⁷⁹ Meclis-i Kebir-i Maârif'in görevini günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Talim ve Terbiye Kurulu yapmaktadır. Uğur Ünal, *a.g.e.*, s.1.

⁸⁰ S.M., 1318, s. 522-523.

⁸¹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1288, Tabhâne-i Âmire, Def'a 26, H. 1288, s. 45.

⁸² Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1287, Tabhâne-i Âmire, Def'a 25, H. 1287, s. 42.

⁸³ S.D., 1288, s. 45.

H. 1289 (m. 1873) yılından itibaren diğer salnâmelerden farklı olarak meclis kendi içinde ikiye ayrılmamış, tek bir meclisten meydana gelmiştir. Meclis; reis, reis-i Sâni, aza, baş kâtip ve ikinci kâtipten oluşmaktadır⁸⁴.

H. 1294 (m.1878) tarihli Devlet Salnâmesinde Meclis-i Kebir-i Maârif⁸⁵, Maârif-i Umûmiyye Meclisi adı altında yer almıştır. Bu meclise bağlı olarak çalışan bir reis, bir reis-i Sâni, 14 aza, bir baş kâtip, bir ikinci kâtip, bir mümeyyiz bulunmaktadır⁸⁶.

Bu yıldan sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde de h. 1316-1321 (m. 1898-1903) yılları arasında yayımlanan Maârif salnâmelerinde de Meclis-i Kebir-i Maârif'in yapısı ile ilgili çok önemli değişiklikler meydana gelmemiştir.

3.1.2. Daireler-Bürolar

3.1.2.1. Mektûbî Odası

Maârif-i Umûmiyye Nezâretinden merkez ile vilayetler ve livalardaki (sancaklar) dairelere, Maârif Müdüriyetlerine ve Kaymakamlıklarla, Mekâtib-i İdâdiyye Müdüriyetlerine, Maârif Muhâsebe Memuriyetlerine ve Maârif Komisyonları Başkanlarına gönderilen resmi yazılar ile telgrafnâmelerin hem müsveddesini yazmakla hem de bu yazıları temize geçirmekle görevliydi⁸⁷.

Çizelge 3 : H. 1275-1286 Yılları Arasında Mektubî Odasına Bağlı Çalışan Memurların Sayıları

MEKTÛBÎ ODASI		
TARİH	Mektupçu Muavini	Mektûbi Odası Mümeyyizi
1275	1	-
1276	1	-
1277	1	-
1278	1	-
1279	1	-
1280	1	-
1281	1	-
1282	-	-
1283	-	-

⁸⁴ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1289, Tabhâne-i Âmire, Def'a 27, H. 1289, s. 44.

⁸⁵ Meclis-i Kebir-i Maârif, devlet salnâmelerinde her zaman aynı adla geçmemiş, değişik isimler almıştır. Bu isimler arasında Meclis-i Maârif, Maârif-i Umûmiyye Meclisi, Maârif Nezâreti Heyeti sayılabilir. Uğur Ünal, *a.g.e.*, s. 13.

⁸⁶ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1294, Tabhâne-i Âmire, Def'a 32, H. 1294, s. 148-149.

⁸⁷ S.M., 1318, s. 529.

Çizelge 3-devam		
1284	-	-
1285	-	1
1286	-	1

Mektûbî Odası, ilk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmiştir⁸⁸. Yukarıdaki tablo incelendiğinde h. 1275 (m. 1859) ile h. 1281 (m. 1865) yılları arasında Mektûbî Odasına bağlı bir mektupçu muavini görev yapmaktadır⁸⁹. H. 1282 (m. 1866) ile h. 1284 (m. 1868) tarihleri arasında yayımlanan devlet salnâmelerinde Mektûbî Odası ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamış olup, h. 1285 (m. 1869) ve h. 1286 (m. 1870) tarihli Devlet Salnâmelerinde mektupçu muavininin yerini mektûbî odası mümeyyizi almıştır⁹⁰.

H. 1287 (m. 1871) ve h. 1288 (m. 1872) yılları arasında mektûbî odası muavini ve mektûbî odası mümeyyizine bir de mektûbî odası müdürü eklenmiştir⁹¹. H. 1289 (m. 1873) tarihli Devlet Salnâmesinde ise Mektûbî Odası ile ilgili bir bilgi verilmezken, Tahrirât Odası başlığı altında bu odaya bağlı görev yapanlar belirtilmiştir. Tahrirât Odası sadece h. 1289 (m. 1873) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki Mektûbî Odasının yerine Tahrirât Odası terimi kullanılmıştır. Tahrirât Odasına bağlı olarak bir tahrirât müdürü, bir tahrirât odası mümeyyiz-i evveli, bir tahrirât odası mümeyyiz-i Sânsî görev yapmaktadır⁹².

H. 1290-1293 (m. 1874-1877) yılları arasında ise Mektûbî Odasına bağlı olarak görev yapan bir mektûbî odası muavini varken mektûbî odası mümeyyizi mümeyyiz-i evvel ve mümeyyiz-i Sâni olarak ikiye ayrılmıştır⁹³.

H. 1294-1296 (m. 1878-1879) yılları arasında Mektûbî Odasının yapısı ile ilgili önemli bir değişiklik olmamış, sadece çalışan memurların sayıları değişmiştir⁹⁴.

⁸⁸ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1275, Tabhâne-i Âmire, Def'a 13, H. 1275, s. 91.

⁸⁹ S.D., 1281, s. 124.

⁹⁰ S.D., 1286, s. 108.

⁹¹ S.D., 1288, s. 66-67.

⁹² S.D., 1289, s. 82-83.

⁹³ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1293, Tabhâne-i Âmire, Def'a 31, H. 1293, s. 72.

⁹⁴ S.D., 1294, s. 148-149. S.D., 1296, s. 68-69. S.D., 1295, s. 138-139.

3.1.2.2. Muhâsebe Odası

Maârif-i Umûmiyye Nezâretine ait gelirlerin tahsilinden ve maaşların ödenmesinden sorumluydu⁹⁵. Muhâsebe Odası, ilk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmiştir. Bu bölüme bağlı bir Muhâsebe kâtibi görev yapmaktadır⁹⁶. H. 1275 (m. 1859) ile h. 1286 (m. 1870) yılları arasında Muhâsebe Odası ile ilgili herhangi bir değişiklik olmamıştır⁹⁷.

H. 1287 (m. 1871) tarihinden itibaren Muhâsebe Odası ile ilgili bazı değişiklikler meydana gelmiştir. H. 1287 (m. 1871) tarihli Devlet Salnâmesinde bu odaya bağlı bir kâtip ve bir mümeyyiz çalışmaya başlamıştır⁹⁸. H. 1288 (m. 1872) tarihinde ise bu görevlilere bir Muhâsebe odası muavini eklenmiştir⁹⁹.

H. 1287-1289 (m. 1871-1873) yılları arasındaki devlet salnâmelerinde Muhâsebe Odası olarak geçen bu bölüm, h. 1290 (m. 1874) yılından itibaren Muhâsebe Kalemi olarak değişmiştir¹⁰⁰. H. 1290 (m. 1874) ve 1292 (m. 1876) yıllarında Muhâsebe Kalemi'ne bağlı olarak bir muhâsebeci, bir muhâsebe kalemi muavini ve bir muhâsebe kalemi mümeyyizi çalışmaya başlamıştır¹⁰¹.

H. 1295-1296 (m. 1878-1879) yılları arasında ise muhâsebe muavini yoktur, bir muhâsebeci ve bir muhâsebe mümeyyizi bu bölüme bağlı olarak çalışmaya devam etmiştir¹⁰².

3.1.2.3. Jurnal Kâtipliği

İlk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir. Bu bölüme bağlı bir jurnal kâtibi görev yapmaktadır¹⁰³. H. 1286 (m. 1870) yılında jurnal kâtibinin yanına bir jurnal kâtibi muavini eklenmiştir¹⁰⁴. Daha sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde ise Jurnal Kâtipliği ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁹⁵ S.M., 1318, s. 532.

⁹⁶ S.D., 1275, s. 91.

⁹⁷ S.D., 1286, s. 108.

⁹⁸ S.D., 1287, s. 58.

⁹⁹ S.D., 1288, s. 66-67.

¹⁰⁰ Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1290, Tabhâne-i Âmire, Def'a 28, H. 1290, s. 65.

¹⁰¹ Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1292, Tabhâne-i Âmire, Def'a 30, H. 1292, s. 69.

¹⁰² Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1296, Tabhâne-i Âmire, Def'a 36, H. 1296, s. 68-69.

¹⁰³ S.D., 1275, s. 91.

¹⁰⁴ S.D., 1286, s. 108.

3.1.2.4. Mukayyidlik

Çizelge 4 : H. 1275-1287 Yılları Arasında Mukayyidlik Bölümüne Bağlı Çalışan Memurların Sayıları

MUKAYYİDLİK		
TARİH	Meclis Mukayyidi	Mukayyid
1275	1	1
1276	1	1
1277	1	1
1278	1	1
1279	1	1
1280	1	1
1281	1	1
1282	1	-
1283	1	1
1284	-	1
1285	-	1
1286	-	1
1287	-	1

Mukayyidlik¹⁰⁵, ilk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir¹⁰⁶. Yukarıdaki tablo incelendiğinde h. 1275 (m. 1859) ile h. 1281 (m. 1865) yılları arasında bu bölüme bağlı olarak bir meclis mukayyidi ve bir mukayyid görev yapmaktadır¹⁰⁷. Meclis mukayyidinin en son görev yaptığı yıl h. 1283 (m. 1867) yılıdır¹⁰⁸. Daha sonraki yıllarda meclis mukayyidi yoktur. Mukayyid ise, sadece h. 1282 (m. 1867) tarihli Devlet Salnâmesinde yer almamış, h. 1283 (m. 1867) –h. 1287 (m. 1871) yılları arasında görev yapmaya devam etmiştir.¹⁰⁹ Daha sonraki yıllarda yayımlanan devlet salnâmelerinde ise bu bölüm ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁰⁵ Mukayyidlik, bir dairede yazılan evrakı, yazıları deftere geçirmekle görevli memuriyet, bu görevi yetiren memura da mukayyid denir. Günümüzdeki karşılığı kayıt memurudur. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, (Yayına Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Ünal), İstanbul: İdeal Yay., 2012, s. 1077.

¹⁰⁶ S.D., 1275, s. 91.

¹⁰⁷ S.D., 1281, s. 124.

¹⁰⁸ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1283, Tabhâne-i Âmire, Def'a 21, H. 1283, s. 118.

¹⁰⁹ S.D., 1287, s. 58.

3.1.2.5. Maârif Muavinliği

Çizelge 5: H. 1275-1287 Yılları Arasında Maârif Muavinliğinde Çalışan Muavin Sayıları

MAARİF MUAVINLIĐI	
TARİH	Muavin Sayısı
1275	8
1276	8
1277	8
1278	8
1279	8
1280	8
1281	7
1282	7
1283	6
1284	7
1285	7
1286	8
1287	6

Maârif Muavinliği başlığı ilk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir¹¹⁰. Yukarıdaki tablo incelendiğinde bazı yıllarda muavin sayılarında artış, bazı yıllarda ise azalış olduğu görülmüştür.

3.1.2.6. Mekâtib-i Umûmiyye Müfettişliği

Mekâtib-i Umûmiyye Müfettişliği bölümü sadece h. 1287 (m. 1871) ve h. 1288 (m. 1872) tarihli Devlet Salnâmelerinde geçmektedir. Bu bölüme bağlı olarak çalışan bir Rumeli Yakası Müfettişi, bir Anadolu Yakası Müfettişi ve bir de İstanbul Müfettişi bulunmaktadır¹¹¹.

H. 1288 (m. 1872) sonrası devlet salnâmeleri incelendiğinde Mekâtib-i Umûmiyye Müfettişliği başlığına rastlanılmamaktadır. Bunun yerine h. 1294 (m. 1877) yılından itibaren Müfettişlik adı altında yeni bir bölüm yer almaya başlamıştır. Bu bölüme bağlı olarak iki müfettiş ve bir kütüphaneler müfettişi görev yapmaktadır¹¹².

¹¹⁰ S.D., 1275, s. 91.

¹¹¹ S.D., 1288, s. 132.

¹¹² S.D., 1294, s. 149.

3.1.2.7. Maiyyet Kâtipliği

Çizelge 6: H. 1275-1285 Yılları Arasında Maiyyet Kâtipliğinde Görevli Kâtip Sayısı

MAİYYET KÂTIPLİĞİ	
TARİH	MAİYYET KÂTİBİ
1275	3
1276	3
1277	3
1278	3
1279	3
1280	3
1281	3
1282	3
1283	2
1284	1
1285	1

Maiyyet Kâtipliği ilk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde görülmüştür¹¹³. H. 1285 (m. 1869) tarihinden sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde ise bu bölüm ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır¹¹⁴.

3.1.2.8. Fihrist Kâtipliği

Fihrist Kâtipliği ilk kez h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde görülmüştür¹¹⁵. H. 1275-1286 (m. 1859-1870) yılları arasında bu bölüme bağlı olarak bir Fihrist Kâtibî görev yapmaktadır. H. 1287 (m. 1871) yılından itibaren ise Fihrist Kâtibinin yerine bir Fihrist Mukayyidinin bu bölüme bağlı olarak çalıştığı görülmektedir¹¹⁶.

3.1.2.9. Mekâtib-i Sıbyân Mümeyyizliği

Mekâtib-i Sıbyân Mümeyyizliği, ilk kez h. 1278 (m. 1862) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmiştir¹¹⁷. H. 1278-1286 (m. 1862-1870) yılları arasında bu bölüme bağlı olarak bir Mekâtib-i Sıbyân Mümeyyizi görev yapmaktadır¹¹⁸. Daha sonraki yıllarda yayımlanan devlet salnâmelerinde ise Mekâtib-i Sıbyân Mümeyyizliği ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹¹³ S.D., 1275, s. 91.

¹¹⁴ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1285, Tabhâne-i Âmire, Def'a 23, H. 1285, s. 89.

¹¹⁵ S.D., 1275, s. 91.

¹¹⁶ S.D., 1287, s. 58.

¹¹⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1278, Tabhâne-i Âmire, Def'a 16, H. 1278, s. 12.

¹¹⁸ S.D., 1286, s. 108.

3.1.2.10. Mütercimlik

Mütercimlik ile ilgili bölüm ilk kez h. 1281 (m. 1865) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmiştir¹¹⁹. H. 1281-1286 (m. 1865-1870) yılları arasında bu bölüme bağlı olarak bir Bulgar Lisani Mütercimi görev yapmaktadır¹²⁰. Daha sonra yayınlanan devlet salnâmelerinde ise bu bölüm ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.1.2.11. Evrak Odası

Evrak Odası, ilk kez h. 1282 (m. 1866) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir. Maârif Nezâretine gelen veya buradan diğer dairelere yazılan bütün tezkereler, mektuplar ve dilekçeleri dosya usûlüne uygun olarak kayıt etmekle görevlidir¹²¹. Bu bölümde bir evrak memuru görev yapmaktadır¹²². H. 1283 (m. 1867) yılından itibaren ise evrak memurunun yerini, evrak müdürünün aldığı görülmektedir¹²³. Daha sonraki yıllarda yayımlanan devlet salnâmelerinde de bu bölümün yapısı ile ilgili önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir.

3.1.2.12. Hafız-ı Kütüblük

Hafız-ı Kütüblük ile ilgili bilgi sadece h. 1286 (m. 1870) ve h. 1287 (m. 1871) tarihli Devlet Salnâmelerinde geçmektedir. Bu bölüme bağlı olarak bir Hafız-ı Kütüb¹²⁴ görev yapmaktadır¹²⁵.

3.1.2.13. Meclis-i Kebir-i Maârif Tahrirât Odası

İlk kez h. 1287 (m. 1871) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir¹²⁶. H. 1287-1288 (m. 1870-1871) yılları arasında Meclis-i Kebir-i Maârif Tahrirât Odasına bağlı olarak bir mümeyyiz görev yapmaktadır¹²⁷.

Bu odanın ismi ile ilgili iki kez değişikliğe gidilmiştir. İlk değişiklik h. 1289 (m. 1873) yılında gerçekleşmiştir. Meclis-i Kebir-i Maârif Tahrirât Odası, Meclis-i

¹¹⁹ S.D., 1281, s. 124.

¹²⁰ S.D., 1286, s. 108.

¹²¹ S.M., 1318, s. 536.

¹²² Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1282, Tabhâne-i Âmire, Def'a 20, H. 1282, s. 113.

¹²³ S.D., 1283, s. 118.

¹²⁴ Kitapları muhafaza eden anlamında kullanılan bu terimin günümüzdeki karşılığı, kütüphane memurudur. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, 1983, s. 704.

¹²⁵ S.D., 1287, s. 58.

¹²⁶ S.D., 1287, s. 58.

¹²⁷ S.D., 1288, s. 66-67.

Maârif Tahrirât Odası adını almıştır ve buraya bağlı olarak bir mümeyyiz görev yapmıştır¹²⁸.

İkinci değişiklik ise h. 1290 (m. 1874) yılında gerçekleşmiştir. Meclis-i Maârif Tahrirât Odası, Meclis-i Maârif Kalem Odası şeklinde değiştirilmiştir¹²⁹. H. 1290-1293 (m. 1874-1877) yılları arasında ise bu odaya bağlı olarak bir mümeyyiz görev yapmıştır¹³⁰. Daha sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde ise bu bölüm ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.1.2.14. Matbaa-i Âmire İdaresi

Matbaa-i Âmire İdaresine, ilk defa h. 1294 (m. 1878) yılında rastlanılmaktadır¹³¹. H. 1294-1296 (m. 1878-1880) yılları arasında bu bölüme bağlı olarak bir müdür, bir ruznamçeci, bir ta'mirat müdürü görev yapmaktadır¹³². Sadece h. 1294 (m. 1878) tarihli Devlet Salnâmesinde ise bu görevlilere ek olarak bir de litoğrafya (taş basması) ustasına rastlanılmaktadır¹³³. Bu bölüm hakkında daha detaylı bilgiler "Maârif Teşkilatı'na Bağlı Diğer Kurumlar" başlığı altında verilmiştir.

3.1.2.15. Rasadhane-i Âmire İdaresi

H. 1284 (M. 1868) yılında kurulmuş olan bu birimde bir müdür, bir muavin, bir rasathane saatçisi ve bir rasathane makinecisi görev yapmıştır¹³⁴. Bu bölüm hakkında daha detaylı bilgiler Maârif Teşkilatı'na Bağlı Diğer Kurumlar başlığı altında verilmiştir.

3.1.2.16. Müsteşarlık

Müsteşarlık ilk kez h. 1296 (m. 1879) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmiştir. Nâzırın yanında bir de müsteşarı bulunmaktadır¹³⁵.

¹²⁸ S.D., 1289, s. 82-83.

¹²⁹ S.D., 1290, s. 65.

¹³⁰ S.D., 1293, s. 72.

¹³¹ S.D., 1294, s. 148-149.

¹³² S.D., 1296, s. 68-69.

¹³³ S.D., 1294, s. 148-149.

¹³⁴ S.D., 1296, s. 68-69.

¹³⁵ S.D., 1296, s. 68-69.

3.3. H. 1297-1325 (M. 1880-1907) Yılları Arası Maârif Teşkilatı

H. 1297- 1325 (m. 1880-1907) yılları arasında Meclis-i Maârif daimi bir meclis olarak varlığını korumuştur. Meclis-i Maârife bağlı Meclis Kalemi de h. 1302 (m. 1885) yılı itibariyle görev yapmaya başlamıştır. Meclis-i Maârif'te sürekli olarak bir reis, bir baş kâtip, bir ikinci kâtip ve sayıları yıllara göre değişen azalar görev yapmışlardır. H. 1300 (m. 1883) ve h. 1301 (m. 1884) yıllarında ise Meclis Kalemi göreve başlayana kadar Meclis-i Maârif içerisinde zâbit kâtibi ve Fransızca mütercimi gibi memurlar da görev almışlardır¹³⁶.

Meclis Kalemi ise h. 1302 (m. 1885) yılı itibariyle görev yapmaya başlamış ve h. 1325 (m. 1907) yılına kadar Meclis-i Maârif'e bağlı olarak çalışmıştır. Bu kalemde görev yapan memurların yıllara göre dağılımı ve bu kalemdeki değişiklikler aşağıda verilen tabloda gösterilmiştir.

Çizelge 7: H. 1302-1325 Meclis Kalemine Bağlı Çalışan Memurlar

MECLİS KALEMİ	
YILLAR	MEMURLAR
1302	1 Zâbit Kâtibi, 1 Mütercim, 1 Mümeyyiz
1303	1 Zâbit Kâtibi, 1 Mütercim, 1 Mukabeleci, 1 Fransızca Kâtibi, 2 Müsevvid, 1 Mukayyid
1304	1 Zâbit Kâtibi, 1 Mekâtib Müfettişi
1305	1 Zâbit Kâtibi, 1 Mekâtib Müfettişi, 1 Fransızca Kâtibi
1306	1 Mümeyyiz, 1 Mümeyyiz-i Sâni, 1 Fransızca Kâtibi
1307	1 Mümeyyiz, 1 Mümeyyiz-i Sâni, 1 Fransızca Kâtibi
1308	1 Mümeyyiz, 1 Mümeyyiz-i Sâni, 1 Fransızca Kâtibi
1309	1 Mümeyyiz, 1 Mümeyyiz-i Sâni, 1 Fransızca Kâtibi
1310	Meclis Kalemi ile ilgili bir bilgi verilmemiştir.
1311	1 Mümeyyiz-i Evvel, 3 Mümeyyiz, 1 Fransızca Kâtibi
1312	1 Mümeyyiz-i Evvel, 3 Mümeyyiz, 1 Fransızca Kâtibi
1313	1 Mümeyyiz, 1 Fransızca Kâtibi
1314	1 Mümeyyiz, 1 Fransızca Kâtibi
1315	1 Mümeyyiz, 1 Fransızca Kâtibi
1316	1 Mümeyyiz, 1 Fransızca Kâtibi, 1 Ser Mukayyid
1317	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid
1318	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid
1319	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid
1320	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid

¹³⁶ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1301, Tabhâne-i Âmire, Def'a 39, H. 1301, s. 364-368.

Çizelge 7-devam	
1321	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid
1322	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid, 1 Ser Müsevvid
1323	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid
1324	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid
1325	1 Müdür, 1 Muavin, 1 Mümeyyiz, 1 Ser Mukayyid

Mektûbî Kaleminde, h. 1316 (m. 1898) yılı itibariyle yayımlanmaya başlanan Maârif Salnâmelerine kadar görev yapan memurlar ile ilgili önemli değişiklikler olmamıştır. Ancak h. 1316'dan (m. 1898) itibaren Mektûbî Kaleminde bazı değişiklikler yapılmıştır. Mektûbî Kalemi; Mabeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne mütercimlerinden 1 mektûpçu, 1 mektûbî kalemi müdürü, 1 mümeyyiz-i evvel, 1 mümeyyiz-i sâni ve sayıları senelere göre değişen birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sınıf hulefâdan meydana geliyordu¹³⁷. Ayrıca h. 1321 (m. 1903) yılına kadar Sicil-i Ahvâl Şubesi ile İstatistik Kalemi de Mektûbî Kalemi'ne bağlı olarak çalışıyordu¹³⁸.

Sicil-i Ahvâl Şubesi, Maârif-i Umûmiyye Nezâretinde görev yapan bütün memur ve çalışanların özgeçmişlerini tutmak ayrıca gerekli gördüğü hallerde bu özgeçmişleri Bâb-ı Âli Sicil-i Ahvâl İdare-i Umûmiyyesine göndermekle görevliydi¹³⁹.

İstatistik Kalemi ise Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün Mekâtib-i Mülkiye ve Müessesât-ı İlmiye'ye ait bilgileri her sene toplar ve istatistiksel olarak kayıt eder, sonrasında bir önceki sene tutulmuş olan kayıtlarla karşılaştırır, eğer arada farklar var ise bunları Maârif-i Umûmiyye Nezâretine bildirirdi¹⁴⁰.

Maârif Dairesi, h. 1297 (m. 1880) yılında Mekâtib-i Âliyye, Mekâtib-i Rüşdiyye, Mekâtib-i Sıbyâniyye, Muhâsebe, Te'lif ve Tercüme, Matbaalar Daireleri olmak üzere beş birimden oluşmaktaydı¹⁴¹. **Mekâtib-i Rüşdiyye Dairesinin görevi**; rüşdiyye mekteplerinde çalışan memur, muallim ve müstahdemlerin mevcut sayısını ve bu alanda meydana gelen değişiklikleri Maârif Nezâreti'ne bildirmek, rüşdiyye mekteplerine gönderilen devam ve Tedrisât çizelgelerini incelemek, çalışanların usûle uygun hareket edip etmediklerini araştırmak, erkek ve kız rüşdiyye

¹³⁷ S.M., 1318, s. 529-530.

¹³⁸ S.M., 1317, s. 522.

¹³⁹ S.M., 1318, s. 530-531.

¹⁴⁰ S.M., 1318, s. 531.

¹⁴¹ S.D., 1297, s. 141-142.

mekteplerinin ilerlemesi için alınması gereken önlemleri Maârif Nezâretine bildirmektir¹⁴².

Bu birimlere bir sonraki yıl Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişi, Mekâtib-i Sıbyâniyye Müfettişi ve Kütüphaneler Müfettişi eklenmiştir¹⁴³. H. 1299 (M. 1882) yılına gelindiğinde mevcut olan yapıya Mektûbî Kalemî, Evrak Odası, Anadolu Tarafı Mekâtib-i Rüşdiye ve İbtidâiyye Müfettişliği bölümleri dahil olmuştur¹⁴⁴.

H. 1300 (m. 1883) yılında ise Maârif Nezâretinin yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Te'lif ve Tercüme Dairesi kaldırılarak yerine **Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi** kurulmuştur¹⁴⁵. Matbaalar Nizâmnamesi gereğince basılması uygun görülen bütün dini kitaplar ve risaleleri, muhtelif evrakları (fenni ve edebi), siyaset ile ilgisi olmayan dergi ve mecmuaları, resim ve levhalar ile madalya ve armaları, Osmanlı Devleti'ne yabancı devletlerden gelen eserleri kontrol etmek ve kütüphaneleri teftiş etmek bu dairenin görevleri arasındaydı¹⁴⁶. Ayrıca h. 1313 (m. 1895) tarihinde ise te'lif ve tasnif olunmuş eserleri incelemek üzere **Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesinin** yanında bir de **Tetkik-i Müellefat Komisyonu** kurulmuştur¹⁴⁷. H. 1321 (m. 1903) yılına kadar Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi ile ilgili herhangi bir değişiklik olmamış, bu tarihten sonra dairenin adı Teftiş ve Muayene Heyeti olarak değiştirilmiştir¹⁴⁸. Bu heyetin görevi, Kütüb-i Dîniyye ve Şeriyye Tetkik Heyetinin incelemesinden sonra basılmasına ruhsat verilecek eserleri Tetkik-i Müellefat Komisyonuna göndermekti¹⁴⁹.

H. 1300 (m. 1883) yılındaki diğer bir değişiklik ise Mekâtib-i Sıbyâniyye'nin Mekâtib-i İbtidâiyye'ye dönüşmesidir¹⁵⁰. **Mekâtib-i İbtidâiyye İdaresinin görevi**, Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesine uygun olarak Osmanlı Devleti içerisindeki ibtidâiyye mekteplerinin yaygınlaşmasına ve eksiklerinin tamamlanmasına çalışmaktı¹⁵¹. Ayrıca bu okulları teftiş etmek üzere bir de Mekâtib-i İbtidâiyye Müfettişi görevlendirilmiştir. İbtidâiyye mekteplerinden başka müfettiş

¹⁴² S.M., 1318, s. 539.

¹⁴³ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1298, Tabhâne-i Âmire, Def'a 36, H. 1298, s. 267-268.

¹⁴⁴ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1299, Tabhâne-i Âmire, Def'a 37, H. 1299, s. 253-255.

¹⁴⁵ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1300, Tabhâne-i Âmire, Def'a 38, H. 1300, s. 182-184.

¹⁴⁶ S.M., 1318, s. 526-527.

¹⁴⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1313, Matbaa-i Âmire, Def'a 51, H. 1313, s. 438-439.

¹⁴⁸ S.D., 1321, s. 416-417.

¹⁴⁹ S.M., 1321, s. 33.

¹⁵⁰ S.D., 1300, s. 182-184.

¹⁵¹ S.M., 1318, s. 540.

görevlendirilen kurumlar; Mekâtib-i Âliyye, Mekâtib-i Rüşdiyye, Kütüphaneler ve Matbaalar Daireleridir¹⁵². Mekteplerle ilgili bir diğer değişiklik de h. 1310 (m. 1892) yılında gerçekleşmiştir. Mekâtib-i Âliyye, Mekâtib-i İdâdiyye'ye dönüştürülmüştür¹⁵³. **Mekâtib-i İdâdiyye Dairesi**, idâdiyye mekteplerinde görevli memurlar, muallimler ve müstahdemlerin kayıtlarını tutmak ve bu mekteplerin vukuat cetvellerini kontrol etmekle görevliydi. Ayrıca idâdiyye mekteplerinde çalışan müdür, muavin ve muallimlerin mevzuata uygun hareket edip etmediklerini denetler, sene sonunda yapılan imtihanları inceleyerek sonuçlarını ilan eder ve bunları Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne bildirirdi¹⁵⁴.

Maârif Nezâreti'ni oluşturan ana birimlerde h. 1303 (m. 1885) yılında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu yıldan itibaren **Kütüphaneler Müfettişliği** ayrı bir birim olarak görev yapmaya başlamıştır¹⁵⁵. Bir sonraki sene ise Kütüphaneler Müfettişliğinin yanında bir de **Kütüphane-i Umûmî** açılmıştır. Bu bölüme bağlı olarak bir Hafız-ı Kütüb görevlendirilmiştir¹⁵⁶.

Kitapları ve risaleleri incelemek üzere h. 1305 (m. 1887) yılında **Kütüb ve Resâil Muâyene Memurluğu** oluşturulmuştur¹⁵⁷. Aynı yıl içinde Gayr-i Müslime ve Ecnebi Mekteplerini teftiş etmek üzere **Milel Gayr-i Müslime ile Ecnebi Mektepleri Müfettişliği** kurulmuştur. H. 1311 (m. 1893) yılından itibaren ise bu bölüm **Gayr-i Müslime ve Ecnebiye İdaresi**'ne dönüştürülmüştür¹⁵⁸.

H. 1306 (m. 1888) yılında Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye, Mekâtib-i Âliyye, Mekâtib-i İbtidâiyye, Mekâtib-i Rüşdiyye, İdâdiyye Mektepleri ile Kütüphaneler ve Matbaalar Dairelerini teftiş etmekle görevli kişilerden oluşan **Memûrin-i Tefûşîyye** adı altında bir birim ihdas edilmiştir¹⁵⁹. Memûrin-i Tefûşîyye bölümüne;

H. 1307'de (m. 1889) Mekâtib-i Rüşdiyye ve Husûsiyye Müfettişi¹⁶⁰,

¹⁵² S.D., 1300, s. 182-184.

¹⁵³ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1310, Matbaa-i Âmire, Def'a 48, H. 1310, s. 382-388.

¹⁵⁴ S.M., 1318, s. 537-538.

¹⁵⁵ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1303, Tabhâne-i Âmire, Def'a 41, H. 1303, s. 313-316.

¹⁵⁶ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1304, Tabhâne-i Âmire, Def'a 42, H. 1304, s. 302-304.

¹⁵⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1305, Mahmud Bey Mat., Def'a 43, H. 1305, s. 223-226.

¹⁵⁸ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1311, Matbaa-i Âmire, Def'a 49, H. 1311, s. 398-406.

¹⁵⁹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1306, Matbaa-i Âmire, Def'a 44, H. 1306, s. 308-314.

¹⁶⁰ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1307, Matbaa-i Âmire, Def'a 45, H. 1307, s. 350-351.

H. 1310 (m. 1892) yılında Rum İli Vilâyât-ı Şâhânesi Maârif Müfettişi¹⁶¹,

H. 1313 (m. 1895) yılında İnas Mekâtib Müfettişi, Mekâtib-i Âliyye ve Husûsîyye Müfettişi, Mekâtib-i İdâdiyye Müfettişi, İnas ve Zükûr-ı Umûm-ı Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişi, Zükûr Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişi, İnas Mekâtib Rüşdiye Müfettişi, Üsküdar ve Kadıköy Mektepleri Müfettişi, Mekâtib-i İbtidâiyye Müfettişi, Kütüphaneler Müfettişi, Matbaalar müfettişi¹⁶²,

H. 1317 (m. 1899) yılında Mekâtib Âliyye ve Husûsîyye Müfettiş-i Umûmîsi, Mekâtib İdâdiyye Müfettişi, Zükûr Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişi, İnas Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişi, Mekâtib-i İbtidâiyye Müfettişi, Kütüphaneler Müfettişi, Matbaalar Müfettişi¹⁶³,

H. 1321 (m. 1903) yılında Mekâtib-i Husûsîyye Müfettişi görevlendirilmiştir¹⁶⁴.

Bu bölüm ile ilgili diğer değişiklikler ise;

H. 1320 (m. 1902) yılında Memûrin-i Tefîşîyye bölümünde görev yapmak üzere bir Mekâtib-i İbtidâiyye Müfettiş Kâtibi görevlendirilmiştir¹⁶⁵.

H. 1322 (m. 1904) yılında muavin-i evvel, muavin-i Sâni, kâtip ve İnas Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişi eklenmiştir¹⁶⁶.

H. 1324 (m. 1906) yılında Matbaalar ve Mekâtib-i Rûmiye Müfettişi, Ermenice Muayene Memuru görev almaya başlamıştır¹⁶⁷.

H. 1325 (m. 1907) yılında tahkik memuru ile Kütüb ve Resâil Vakfiye Müfettişi dahil olmuştur¹⁶⁸.

¹⁶¹ S.D., 1310, s. 386-387.

¹⁶² S.D., 1313, s. 446-447.

¹⁶³ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1317, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, Def'a 55, H. 1317, s. 303.

¹⁶⁴ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1321, Alem Matbaası, Def'a 59, H. 1321, s. 421-422.

¹⁶⁵ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1320, Dârü't-Tabâ'ati'l-Âmire, Def'a 58, H. 1320, s. 392-393.

¹⁶⁶ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1322, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, Def'a 60, H. 1322, s. 438.

¹⁶⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1324, Matbaa-i Ahmed İhsan, Def'a 62, H. 1324, s. 530-531.

H. 1323 (m. 1905) yılında Memûrin-i Tefûsiyye'nin yanında sadece okulları teftiş etmek üzere bir de Tefûs-i Mekâtib Heyeti kurulmuştur. Bu heyet sadece bir yıl görev yapmış, daha sonraki yıllarda bu heyete rastlanılmamıştır¹⁶⁹.

Maârif Nezâretine h. 1319 (m. 1901) yılında iki ana birim daha katılmıştır. Bunlar Mübâyaat Komisyonu¹⁷⁰ ve Sıhhiye Müfettişliği bölümleridir¹⁷¹. H. 1321 (m. 1903) yılında ise Kütüb-i Dîniyye ve Şer'iyeye Tetkîk Heyeti ilave edilmiştir¹⁷². Ayrıca h. 1321 (m. 1903) yılına kadar Mektûbî Kalemine bağlı olarak görev yapan Sicil-i Ahvâl ve İstatistik Kalemi bu tarihten itibaren ayrı bir birim olarak görev yapmaya başlamıştır¹⁷³. H. 1322 (m. 1904) yılında da yeni bir birim olan İâne-i Mekâtib Komisyonu Maârif Nezâretine bağlı olarak görev yapmaya başlamıştır¹⁷⁴.

Diğer devlet salnâmelerinde olduğu gibi h. 1297- 1325 (m. 1880-1907) yılları arasında yayımlanan devlet salnâmelerinde de Matbaa-i Âmire, Rasathane, Müze-i Osmanî Müdüriyeti Maârif-i Umûmiyye Nezâretine bağlı kurumlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁷⁵.

3.4. H. 1326-1333 (M. 1908-1914) Yılları Arası Maârif Teşkilatı

H. 1326 (m. 1908) tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklinde köklü bir değişiklik meydana gelmiş ve ikinci kez Meşrutiyet ilan edilmiştir. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yönetimdeki etkinliği artmıştır¹⁷⁶. Yönetimde meydana gelen bu değişimle beraber Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin yapılanmasında da bazı düzenlemelere gidilmiştir.

Meclis-i Kebir-i Maârif daimi bir meclise dönüştürülmüşken; Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin ana birimleri de Tedrisât-ı Taliyye, Tedrisât-ı İbtidâiyye, Mekâtib-i Husûsiyye, Meclis Kalemi, Tahrirât, Muhâsebe, Sicil-i Ahvâl, İstatistik,

¹⁶⁸ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1325, Matbaa-i Ahmed İhsan, Def'a 63, H. 1325, s. 530-531.

¹⁶⁹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1323, Matbaa-i Ahmed İhsan, Def'a 61, H. 1323, s. 481-482.

¹⁷⁰ Mübayaat, kelime anlamıyla satın alma demektir. Kamus-ı Türki, s. 979.

¹⁷¹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1319, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, Def'a 57, H. 1319, s. 377.

¹⁷² S.D., 1321, s. 412-423.

¹⁷³ S.D., 1321, s. 418-419.

¹⁷⁴ S.D., 1322, s. 439.

¹⁷⁵ S.D., 1325, s. 532.

¹⁷⁶ Mehmet Salih Erkek, *a.g.m.*, s. 386.

Levâzım ve Evrak İdaresi olarak düzenlenmiştir¹⁷⁷. H. 1327 (m. 1909) yılında ise bu bölümlere, Tedrisât-ı Âliyye İdaresi ve Kütüphaneler Müfettişliği ilave edilmiştir¹⁷⁸.

H. 1328 (m. 1910) yılında ise Maârif Umûmiyye Nezâreti'ne; Kalem-i Mahsûs, Tedrisât-ı İbtidâiyye Encümeni ve Mebâni-i Tedrisiyye Encümeni eklenirken; öğretim işleri ise Tedrisât-ı Âliyye, Tedrisât-ı Taliyye, Tedrisât-ı İbtidâiyye Daireleri olmak üzere üçe indirilmiştir. Bu tarihten itibaren Tedrisât-ı Husûsiyye Dairesi'ne rastlanılmamaktadır¹⁷⁹.

Devlet salnâmelerinin yayımlanması h. 1329-1332 (m. 1911-1913) yılları arasında sekteye uğramıştır. H. 1333 (m. 1914) yılında ise tekrar basılmıştır. Bu yılda yayımlanan devlet salnâmesinde Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin yapılanmasında tekrar değişikliğe gidilmiştir. H. 1328 (m. 1910) yılından farklı olarak Te'lif ve Tercüme, Heyet-i Tefîşiyye, Hıfzıssıhha-i Mekâtib Daireleri ile Hukûk Müşâvirliği, Müşâvirlik Kalemi, Mimârî Şubesi ve Dârüleytam Müdüriyet-i Umûmiyyesi bölümleri eklenmiştir¹⁸⁰.

Ayrıca diğer devlet salnâmelerinde olduğu gibi h. 1326-1333 (m. 1908-1914) yılları arasında yayımlanan devlet salnâmelerinde de Matbaa-i Âmire, Rasathane, Müze-i Osmanî Müdüriyeti Maârif-i Umûmiyye Nezâretine bağlı kurumlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁸¹.

Maârif Nezâretine bağlı ana birimlerin çalışanları aşağıda tablo olarak gösterilmiştir.

Çizelge 8: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Meclis-i Kebir-i Maârif'e Bağlı Çalışan Memurların Sayıları

MECLİS-İ KEBİR-İ MAARİF				
TARİH	Reis	Müsteşar-ı Nezâret	Aza	Baş Kâtip
1326	1	-	5	-
1327	1	-	4	-
1328	1	1	28	-
1333	-	-	-	1

¹⁷⁷ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1326, Selanik Matbaası, Def'a 65, H. 1326, s. 324-326.

¹⁷⁸ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1327, Selanik Matbaası, Def'a 66, H. 1327, s. 352-355.

¹⁷⁹ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1328, Selanik Matbaası, Def'a 67, H. 1328, s. 366-369.

¹⁸⁰ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1333, Hilal Matbaası, Def'a 68, H. 1333, s. 314-318.

¹⁸¹ S.D., 1333, s. 314-318.

Çizelge 9: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Tedrisât-ı Taliyye Çalışanları

TEDRİSÂT-I TALİYYE		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1327	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1328	1 Müdür	1. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		2. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		3. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
1333	1 Müdür-i Umûmî	1. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		2. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		1 Evrak Şubesi Mümeyyizi

Çizelge 10: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Tedrisât-ı İbtidâiyye Çalışanları

TEDRİSÂT-I İBTİDÂİYYE		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1327	1 Müdür	2 Mümeyyiz
1328	1 Müdür	1. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		2. Şube Müdürü
		3. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		4. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		5. Şube Müdürü
1333	1 Müdür-i Umûmî	1. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		2. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		1 Evrak Şubesi Mümeyyizi

Çizelge 11: h. 1327-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Tedrisât-ı Âliyye Çalışanları

TEDRİSÂT-I ÂLİYYE		
TARİH	Müdür	Memurlar
1327	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1328	1 Müdür	1. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		2. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		3. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		Meclis Kalemî Baş Kâtibi
		Mütercim
1333	1 Müdür-i Umûmî	Fransızca Kâtibi
		1. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		2. Şube Müdürü - 1 Mümeyyizi
		1 Evrak Şubesi Mümeyyizi

Çizelge 12: h. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Tedrisât-ı Husûsiyye Çalışanları

TEDRİSAT-I HUSÛSİYYE		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Kâtip
1327	1 Müdür	1 Kâtip

Çizelge 13: h. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Tahrirât İdaresi Çalışanları

TAHRİRÂT İDARESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	2 Mümeyyiz
1327	1 Müdür	2 Mümeyyiz

Çizelge 14: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Meclis Kalemine Bağlı Çalışanlar

MECLİS KALEMİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Mümeyyiz 1 Mütercim
1327	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1328	-	-
1333	-	1 Baş Kâtip

Çizelge 15: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Muhâsebe Dairesine Bağlı Çalışanlar

MUHÂSEBE DAİRESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür-i Umûmî	1 Mümeyyiz-i Evvel 2 Mümeyyiz
1327	1 Müdür-i Umûmî	1 Mümeyyiz-i Evvel 2 Mümeyyiz
1328	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1333	1 Müdür-i Umûmî	1 Mümeyyiz 1 Tahsisât Masası Mümeyyizi 1 Maaş ve Masraf Masası Mümeyyizi 1 Evrak Şubesi Mümeyyizi

Çizelge 16: h. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Sicil-i Ahvâl Dairesine Bağlı Çalışanlar

SİCİL-İ AHVÂL DAİRESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1327	1 Müdür	2 Mümeyyiz

Çizelge 17: H. 1326-1327 (m. 1908-1909) Yılları Arasında Evrak Kalemine Bağlı Çalışanlar

EVRAK KALEMİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1327	1 Müdür	1 Mümeyyiz

Çizelge 18: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında İstatistik Dairesine Bağlı Çalışanlar

İSTATİSTİK DAİRESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1327	1 Müdür	1 Mümeyyiz
1328	-	-
1333	1 Müdür	1 Mümeyyiz

Çizelge 19: h. 1327 (m. 1909) Yılı İtibariyle Kütüphaneler Müfettişliğinde Görevli Memurlar

KÜTÜPHANELER MÜFETTİŞLİĞİ	
TARİH	Memurlar
1327	1 Ser Müfettiş
	1 Müfettiş
	1 Mümeyyiz

Çizelge 20: h. 1328 (m. 1910) Yılı İtibariyle Müfettişlik Bölümünde Çalışan Müfettişler

MÜFETTİŞLİK	
TARİH	Müfettişler
1328	5 Meclis-i Maârif Müfettişi 1 Mekâtib-i Husûsiyye Müfettişi, 1 Ermeni Mekâtib-i Müfettişi 1 Rum Mekâtib-i Müfettişi 1 Bulgar Mekâtib-i Müfettişi

Çizelge 21: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Levâzım Dairesine Bağlı Olarak Çalışanlar

LEVÂZIM DAİRESİ		
TARİH	Müdür	Muavin
1326	1 Müdür	1 Muavin
1327	1 Müdür	-
1328	-	-
1333	1 Müdür	-

Çizelge 22: h. 1328 (m. 1910) ve h. 1333 (m. 1914) Yıllarında Kalem-i Mahsûs Çalışanları

KALEM-İ MAHSÛS		
TARİH	Müdür	Memurlar
1328	1 Müdür	2 Mümeyyiz 1 Evrak Mümeyyizi
1333	1 Müdür	1 Mümeyyiz 1 Evrak Mümeyyizi

Çizelge 23: h. 1333 (m. 1914) Yılı Te'lif ve Tercüme Dairesinde Görevli Memurlar

TE'LİF VE TERCÜME DAİRESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1333	1 Müdür-i Umûmî	5 Aza 1 Mümeyyiz

Çizelge 24: h. 1333 (m. 1914) Yılı Heyet-i Teftîşiyye Dairesinde Görevli Memurlar

HEYET-İ TEFTİŞİYYE DAİRESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1333	1 Müdür-i Umûmî	5 Müfettiş 1 Mümeyyiz

Çizelge 25: h. 1333 (m. 1914) Yılı Hıfzısıhha-i Mekâtib Dairesine Bağlı Çalışan Memurlar

HIFZISIHHA-İ MEKÂTİB DAİRESİ	
TARİH	Memurlar
1333	1 Müfettiş-i Umûmî 1 Tabip

Çizelge 26: h. 1333 (m. 1914) Yılı Hukûk Müşâvirliğine Bağlı Çalışan Memurlar

HUKÛK MÜŞÂVİRLİĞİ	
TARİH	Memurlar
1333	1 Hukûk Müşaviri

Çizelge 27: h. 1333 (m. 1914) Yılı Müşâvirlik Kalemine Bağlı Çalışan Memurlar

MÜŞÂVİRLİK KALEMİ	
TARİH	Memurlar
1333	1 Baş Kâtip

Çizelge 28: h. 1333 (m. 1914) Yılı Mimârî Şubesine Bağlı Çalışan Memurlar

MİMÂRÎ ŞUBESİ	
TARİH	Müdür
1333	1

Çizelge 29: h. 1333 (m. 1914) Yılı Dârüleytâm Müdüriyet-i Umûmiyyesine Bağlı Çalışan Memurlar

DÂRÜLEYTÂM MÜDÜRIYET-İ UMÛMİYYESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1333	1 Müdür-i Umûmî 1 Tahrirat Müdürü 1 Muhâsebe Müdürü	1 Muavin 1 İdare Memuru 1 Levazım Memuru

Çizelge 30: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Matbaa-i Âmire İdaresine Bağlı Çalışan Memurlar

MATBAA-İ ÂMİRE İDARESİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür,	1 Muhâsebe Memuru 1 Tahrirat Baş Kâtibi
1327	1 Müdür	1 Muhâsebe Memuru
1328	1 Müdür	1 Muhâsebe Memuru
1333	1 Müdür	1 İdare Memuru 1 Baş Kâtip 1 Nakdiyat Muhâsebe Memuru 1 Ayniyyat Muhâsebe Memuru 1 Veznedar

Çizelge 31: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Rasathaneye Bağlı Çalışan Memurlar

Rasathane		
TARİH	MÜDÜR	MEMURLAR
1326	1 Müdür	1 Kâtip
1327	1 Müdür	2 Kâtip
1328	1 Müdür	1 Muavin
1333	1 Müdür	1 Baş Kâtip

Çizelge 32: h. 1326-1333 (m. 1908-1914) Yılları Arasında Müze-i Osmanî Müdüriyetine Bağlı Çalışan Memurlar

MÜZE-İ OSMANÎ MÜDÜRIYETİ		
TARİH	Müdür	Memurlar
1326	1 Müdür-i Umûmî 1 Dahiliye müdürü	1 Muavin 1 Muhâsebe Memuru, 1 Fransızca Baş Kâtibi
1327	1 Müdür 1 Dahiliye müdürü	1 Müdür Muavini 1 Muhâsebe Memuru, 1 Fransızca Baş Kâtibi ve Muhafızı 1 Tahrirat-ı Türkiye Baş Kâtibi 1 Yunan ve Roman Asar-i Muhafızı 1 Babil ve Asuriye Asar-i Muhafızı 1 Hafız-ı Kütüb 1 Hafız-ı Kütüb Muavini 1 Meskukat-ı Atika Memuru 1 Muhafız 2 Hafriyat Memuru 1 Asar-ı Atika Tamirat Memuru
1328	1 Müdür 1 Dahiliye müdürü	1 Müdür Muavini 1 Muhâsebe Memuru, 1 Fransızca Baş Kâtibi ve Muhafızı 1 Tahrirat-ı Türkiye Baş Kâtibi 1 Yunan ve Roman Asar-i Muhafızı 1 Babil ve Asuriye Asar-i Muhafızı 1 Hafız-ı Kütüb 1 Hafız-ı Kütüb Muavini 1 Meskukat-ı Atika Memuru 1 Muhafız 2 Hafriyat Memuru 1 Asar-ı Atika Tamirat Memuru

Çizelge 32-devam		
1333	1 Müdür 1 Dahiliye müdürü	1 Müdür Muavini 1 Muhâsebe Memuru 1 Muharrerat-ı Türkiye Baş Kâtibi 1 Muharrerat-ı Fransuviye Baş Kâtibi 1 Vezne ve Dahiliye memuru

3.5. Maârif Teşkilatı'na Bağlı Diğer Kurumlar

3.5.1. Matbaa-i Âmire

H. 1318 (m. 1900) senesinde basılacak olan kitaplar, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetince incelenerek basılmasına ruhsat verilip, matbuat dairesine gönderilir. Matbaalarda Edebiyat, Fransızca, Diyanet, Ahlâk, Harita, Musiki, Hikaye, Roman, Hikmet, Coğrafya, Hesap, Fıkıh, Kırâat, Seyahatname, Tıp, Rumca, Lügat, Arapça, İspanyolca Sözlük, Tarih, Fen, Terzilik, İlm-i Kelam, Riyâziye, Hendese, Kimya, Sarf ve Nahiv, Resim gibi alanlara ait eserler basılmaktadır¹⁸².

Resmi ve gayr-ı resmi gazeteler de matbaalarda basılmaktaydı. Bu gazetelerin sadece Türkçe olarak değil farklı dillerde de basımı yapılmaktaydı. Türkçenin dışında Arapça, Fransızca, İngilizce, Rumca, Ermenice, İtalyanca, Almanca, Bulgarca, Sırpça ve Yahudice dillerinde de gazeteler çıkarılmaktaydı.

Resmi gazeteler; Ceride-i Askeriyye, Vekâyi-i Tıbbiyye-i Askeriyye, Ceride-i Mehâkim, Ceride-i Bahriyye, Mecmua-i Fünûn-i Bahriyye, Mecmûa-i Umûr-i Nâfi'a ve Ziraat, Ziraat Mecmûası, Dersaadet Ticaret Odası Gazeteleridir. Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi hem Türkçe hem Fransızca basılmaktayken, diğer resmi gazeteler Türkçe basılmaktaydı.

Resmi gazetelerin dışında kişilere ait gazetelerde mevcuttu. Bunlardan bazıları; Mehmet Cevdet Efendi'ye ait Tercümân-ı Hakikât, Mehmet Nuri Efendi'ye ait Saadet, Tahir Bey'e ait Servet ve Malûmât gazeteleri ile Mihran Efendi'ye ait Sabah,

¹⁸² S.M. 1321, s. 253-265.

Ahmet Cevdet Bey'e ait İkdâm ve Ahmet İhsan Bey'e ait Musavver-i Servet-i Fünûn gazeteleriydi¹⁸³.

3.5.2. Rasathane-i Amire

M. 1875 yılından itibaren Avrupa rasathaneleri ile resmi haberleşmelere geçilmiştir.

Rasathane-i Amire'de sabah saat 8,9,12 ve akşam saat 3,6,8 olmak üzere günde altı defa hava durumu bilgileri ölçülerek kayıt altına alınırdı. Bu birim rüzgar basıncı, havanın nem ve ısı durumu, rüzgarın yönü ve kuvveti ile kar, yağmur ve dolu gibi hava olaylarının hangi nispetlerde yağacağı; sis, pus ve dumanlı günlerin ne zaman görüleceği ve denizlerimizdeki hava durumu hakkında bilgi verirdi.

Ayrıca İstanbul'daki dini vakitler, ezan saatleri ile güneş ve ay tutulmalarını hesaplamak ve Tophane ile Dolmabahçe'de bulunan kulelerin saatlerini düzeltmekle görevliydi.

Her gün İstanbul'un hava durumunu Avrupa saatine göre sabah saat sekizde Paris, Roma, Petersburg, Viyana, Odesa, Atina, Sofya, Belgrat şehirleri rasathanelerine resmi bir telgraf ile bildirmek; bu merkezlerdeki hava durumlarının da aynı saatte İstanbul'a telgraf ile bildirilmesini istemek de görevleri arasındaydı.

Ayrıca İzmir, Beyrut, Sinop, Selanik, Avlonya, Bursa ve Trabzon şehirleri her gün sabah saatlerinde hava durumunu Rasathane-i Amire'ye telgraf ile bildirmek zorundaydı.

İstanbul ve çevresinde meydana gelen zelzele-i azimeyi (büyük yer sarsıntıları) tespit etmek amacıyla Maçka'da "Tezelzülât-ı Arziyye Şubesi" kurulmuştur. Depremin şiddetini, istikâmetini ve ne kadar devam ettiğini tespit eden Avrupai aletler kullanılmıştır. Osmanlı memleketlerinde meydana gelen depremlerin Rasathane-i Âmire'ye bildirilmesi için maârif ve telgraf memurları görevlendirilmişti¹⁸⁴.

¹⁸³ S.M., 1321, s. 272-273.

¹⁸⁴ S.M., 1321 s. 64-65. S.M., 1319 s.63.

3.5.3. Müze-i Hümâyûn

Müze-i Hümâyûn, Çinili Köşk'e taşınmadan önce Harbiye Ambarında toplanmış ve korunmuştur. Suphi Paşa'nın Maârif Nâzırlığı zamanında Çinili Köşk'e taşınmıştır.

H. 1317 (m. 1899) Maârif Salnâmesine göre Müze-i Hümâyûn ile ilgili yeni bir nizâmnâme hazırlanmıştır. Bu nizâmnâmeye göre yapılan kazılarda çıkan âsâr-ı âtikanın (eski eserler) tamamı Müze-i Hümâyûn'a aittir ve Müze-i Hümâyûn ilk kurulduğundan beri Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne bağlıdır¹⁸⁵.

3.5.3.1. Müze-i Hümâyûn Tarihçesi

Âsâr-ı âtikanın toplanıp belli bir yerde muhafaza edilmesi fikrini ilk ortaya atan Tophane-i Âmire Müşirliğinde bulunmuş olan merhum Fethi Ahmet Paşa'dır.

Fethi Ahmet Paşa, Osmanlı Devleti dahilinde bulunan âsâr-ı âtikadan ele geçirebildiği eşyaları Darbhane-i Âmire'nin bitişiğinde bulunan Harbiye Ambarının bir köşesine koyup korumakla gelecekte bir müzenin meydana gelmesini sağlayacak bir çığır açmıştır.

H. 1266-1285 (m. 1850-1869) yılları arası müze ile ilgili herhangi bir çalışma olmamıştır. H. 1285 (m. 1869) yılına gelindiğinde Sadrazam Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bu fikir yeniden gündeme gelmiştir. Bir müze kurmayı düşünüp, âsâr-ı âtika ilmine vakıf Mösyö Goold'u müdür tayin etmişlerdir. Mösyö Goold üç sene bu görevde bulunmuştur. Harbiye Ambarında korunan âsâr-ı âtikanın katalogu düzenlenmiştir.

H. 1291 (m. 1874) yılında Maârif Nâzırı Suphi Paşa yeni bir müze teşkil edilmesine karar vermiş ve bu amaçla Harbiye Ambarında muhafaza edilen âsâr-ı âtikayı Çinili Köşk'e naklettirip Maârif Nezâreti'ne bağlamıştır. H. 20 Safer 1291 (m. 8 Nisan 1874) yılında ise âsâr-ı âtika husûsâtına dair bir nizâmnâme hazırlanmıştır.

H. 1296 (m. 1879) yılında Ethem Paşazâde Hamdi Bey müze müdürü olarak atanmıştır. H. 1299 (m. 1882) yılında yeni bir nizâmnâme hazırlanmış ve Maârif

¹⁸⁵ S.M., 1317, s. 533-534.

hissesinde daha çok pay ayrılmasına karar verilmiştir. Bu pay ile yeni kazıların yapılmasına ve çıkan eserlerin sergilenmesine karar verilmiştir. Daha sonra müze için bu köşk yeterli gelmemiş bu sebeple köşkün karşısında altı salonu kapsayan iki katlı bir bina tesis edilmiştir.

H. 13 Ramazân 1306 (m. 13 Mayıs 1889) tarihinde yeniden bir nizâmname hazırlanarak Müze-i Hümayûn 6 şubeye ayrılmıştır. Buna göre;

Birincisi: Eski Yunan, Roma ve Bizans'ın eserleri

İkincisi: Asur, Keldani, Mısır, Fenike, Arap Kavimleri ve diğer Asya ve Afrika Kavimlerinin eserleri

Üçüncüsü: Eski İslâm Sanayi eserleri

Dördüncüsü: Eski paralar

Beşincisi: Doğal tarih numuneleri

Altıncısı: Eski Tarih ve Fen eserlerine ait kitapları toplayan bir kütüphane tahsis edilmiştir.

Her şubenin içerdiği eserlerin tarifine dair kataloglar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu kataloglar; Eski Lahit ve Kabirler, Heykeltıraş Eserleri, Türkmen Paraları, Eski Hamaviyye ve Tedmiriyye Eserleri ve Mısır Eserlerinden oluşmaktadır¹⁸⁶.

Bu kataloglar h. 1321 (m. 1903) yılında yeniden düzenlenmiştir.

1. Eski İslâm Paraları Katalogu: Bu katalog 3 kısımdan oluşur: 1. Kısım; Türkmen Paraları. Bu paralar Türkçe ve Fransızca ayrı ayrı defterdedir. 8 adet resimli levhayı içerir. 2. Kısım; Hülefa-i Raşidin (Dört büyük halife), Emevi Halifeleri, Abbasi Halifeleri ve diğer İslâm devletlerinin halifeleri. 3. Kısım; Mülük-ı Cengiziye, İlhaniye, Celairiye ve Kırım Hanları. Dört adet levhayı içerir.
2. Lahit ve Kabirler Katalogu: Türkçe ve Fransızca.
3. Heykeltıraş Eserleri Katalogu: Türkçe ve Fransızca.

¹⁸⁶ S.M., 1318, s. 566-571.

4. Hamaviyye ve Tedmiriyye Eserleri Katalogu: Türkçe ve Fransızca.
5. Mısır Eserleri Katalogu: Türkçe ve Fransızca.
6. Tunç ve Müzeyyenata Dair Eserler Katalogu: Türkçe ve Fransızca.
7. Rehber Katalogudur¹⁸⁷.

3.5.4. Kütüphaneler

Kütüphaneler ile ilgili ilk bilgiye h. 1281 (m. 1865) tarihli Devlet Salnâmesinde rastlanılmaktadır. Ulaştığımız en son kayıt ise h. 1328 (m. 1910) tarihli Devlet Salnâmesinde yer almaktadır. Ayrıca h. 1316 (m. 1898) yılı itibariyle yayımlanmaya başlayan Maârif Salnâmelerinde de kütüphaneler ile ilgili detaylı bilgiler mevcuttur¹⁸⁸.

Kütüphaneler başlığı altında; İstanbul'da bulunan kütüphanelerin adları, kütüphanenin bulunduğu yer, kütüphaneyi kuran kişi, kaç tarihinde kurduğu, kitap adedi ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. H. 1281 (m. 1865) yılında İstanbul'da toplam 40 adet kütüphane mevcuttur¹⁸⁹.

H. 1296 (m. 1879) yılına kadar kütüphanelerin sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. H. 1296 (m. 1879) yılında ise İstanbul'daki kütüphane sayısı 45'e yükselmiştir¹⁹⁰. H. 1296 (m. 1879) yılından h. 1327 (m. 1909) yılına kadar kütüphane sayısında çok önemli bir değişiklik olmazken, h. 1327 (m. 1909) yılında İstanbul'daki toplam kütüphane sayısı 65'e ulaşmıştır¹⁹¹.

H. 1327 (m. 1909) yılı itibariyle İstanbul'da bulunan kütüphaneler aşağıda tablo olarak gösterilmiştir¹⁹².

¹⁸⁷ S.M., 1321, s. 50.

¹⁸⁸ S.M., 1316, s. 752-755. S.M., 1317 s. 846-849. S.M., 1318, s. 918-921. S.M., 1319, s. 256-258. S.M., 1321, s. 250-252.

¹⁸⁹ S.D., 1281, s.138-139.

¹⁹⁰ S.D., 1296, s. 79-80.

¹⁹¹ S.D., 1327, s. 368-370.

¹⁹² S.D., 1328, s. 368-370., S.D., 1328, s. 380-382.

Çizelge 33: h. 1327 (m. 1909) Yılı İtibariyle İstanbul'da Bulunan Kütüphaneler

Kütüphanenin İsmi	Kitap Adedi	Kuran Kişi	Kuruluş Tarihi	Bulunduğu Yer
1. Eyüp Cami-i Şerifi	204	Fatih Sultan Mehmet	-	Eyüp Cami-i Şerifinde
2. İsmail Ağa	188	İsmail Ağa	-	Fatih'te Ayak Kurşunlu medresesinde
3. Servili Medresesi	358	Kasapbaşı Mustafa Ağa	-	Fatih civarındaki medresede
4. Saliha Hatun	172	Saliha Hanım	-	Saliha Hatun Mektebinden, Murad Molla Kütüphanesine nakil edilmiştir.
5. Mahmud Paşa	518	Mahmud Paşa	868	Mahmud Paşa Medresesinden, Nur-i Osmaniye Kütüphanesine nakil edilmiştir.
6. Şehzâde	1077	Şehzâde Sultan Mehmed	955	Şehzâde Cami-i Şerifinde
8. İsmihan Sultan	441	İsmihan Sultan	990	Eyüp'te Şehit Mehmed Paşa türbesinde
9. Emir Havace Kemankeş	826	Nur Banu Valide Sultan	991	Üsküdar'da Valide-i Atik Cami-i Şerifi içinde
10. Mesih Paşa	83	Mehmet Mesih Paşa	994	Eski Ali Paşa Cami-i Şerifinde
11. Fındıklı	172	Molla Çelebi Mehmed Efendi	998	Fındıklı Cami-i Şerifinde
12. Sinan Paşa	115	Sinan Paşa	1004	Divan Yolundaki türbesinde
13. Kuyucu Murad Paşa	21	Kuyucu Murad Paşa	1020	Türbesinden, Kütüphane-i Umûmî'ye nakil edilmiştir.
14. Sultan Ahmed	107	Sultan I. Ahmed	1026	Sultan Ahmed Cami-i Şerifinde
15. Bayram Paşa Türbesi	138	Bayram Paşa	1048	Haseki'de
16. Köprülü	3118	Köprülü Mehmed Paşa	1072	Divan Yolunda

Çizelge 33-devam				
17. Mustafa Efendi	178	Mustafa Efendi	1088	Musalla Medresesinden, Ragıp Paşa Kütüphanesine nakil edilmiştir.
18. Kara Mustafa Paşa	496	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa	1092	Divan Yolunda medresesinde
19. Umucezâde Hüseyin Paşa	535	Hüseyin Paşa	1112	Şehzâdebaşından, Kütüphane-i Umûmî'ye nakil edilmiştir.
20. Feyziye	2190	Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi	1112	Fatih civarında medresesinde
21. Gülnuş Valide Sultan	126	Gülnuş Valide Sultan	1120	Üsküdar'da Valide-i Cedid Cami-i Şerifinde
22. Çorlulu Ali Paşa	455	Çorlulu Ali Paşa	1120	Divan Yolunda medresede
23. Şehid Ali Paşa	2820	Şehid Ali Paşa	1127	Şehzâde civarında Kemer altında
24. Enderûn-i Hümâyûn	3515	Sultan 3. Ahmed	1131	Enderûn-i Hümâyûn Kütüphanesinde
25. İbrahim Paşa	1175	Damat İbrahim Paşa	1132	Şehzâdebaşında medresesinde
26. Yeni Cami	1544	Sultan 3. Ahmed	1137	Yeni Cami Türbesinde
27. Carullah Veliyüddin	3134	Carullah Veliyüddin	1147	Fatih'ten, Kütüphane-i Umûmî'ye nakil edilmiştir.
28. Hekimoğlu Ali Paşa	946	Hekimoğlu Ali Paşa	1147	Davutpaşa civarındaki Cami-i Şerifi yakınında
29. Beşir Ağa	204	Beşir Ağa	1151	Eyüp'te Baba Haydar mahallesinde Dârülhadis'de.
30. Ayasofya	5300	Sultan 1. Mahmud	1152	Ayasofya Cami-i Şerifi civarında
31. Atif Efendi	2857	Atif Efendi	1154	Şeyh Vefa yakınında
32. Fatih	6614	Sultan 1. Mahmud	1155	Fatih Cami-i Şerifinde
33. Beşir Ağa	690	Hacı Beşir Ağa	1158	Bâb-ı Âli civarındaki Cami-i Şerifinde

Çizelge 33-devam				
34. Süleymâniye	1160	Mustafa Paşa	1165	Süleymâniye Cami-i Şerifinde
35. Esat Efendi	187	Şeyhülislâm Esad Efendi	1166	Çarşamba'da medreseden, Murad Molla kütüphanesine nakil edilmiştir
36. Nur-i Osmanîyye	5053	Sultan 3. Osman	1169	Nur-i Osmanîyye Cami-i Şerifinde
37. Ragıb Paşa	1641	Mehmed Ragıb Paşa	1176	Koska'da
38. Veliyüddin Efendi	3484	Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi	1183	Bayezid Cami-i Şerifinde
39. Murad Molla	2276	Damadzâde Mehmed Murad Efendi	1189	Çarşamba'da Murad Molla Dergâhında
40. Hamîdiye	2252	Sultan 1. Abdülhamid	1194	Bahçe Kapısındaki medresede
41. Selim Ağa	1382	Selim Ağa	1196	Üsküdar'da Atlama Taşında
42. Aşir Efendi	2261	Şeyhülislâm Mustafa Aşir Efendi	1214	Bahçe Kapısındaki Sultan Hamamında
43. Mihrişah Sultan	727	Mihrişah Valide Sultan	1215	Eyüp Cami-i Şerifinde
44. Laleli	202	Sultan 3. Selim Han	1217	Muhterik Laleli medresesinden, Ragıb Paşa Kütüphanesine nakil edilmiştir.
45. Kılıç Ali Paşa	1067	Hafız İbrahim Efendi	1219	Tophane'deki medresede
46. Selimiye	655	Pertev Paşa	1221	Üsküdar'da Selimiye Dergâhı Şerifinde
47. Çelebi Abdullah Ağa	405	Abdullah Ağa	1233	Kadı Çeşmesinde mahal-i mahsûsunda
48. Yahya Tevfik Efendi	492	Nakibüleşraf Mehmed Sadık Efendi	1241	Yeni Çeşmede medresede
49. Halid Efendi	1090	Mehmed Said Halid Efendi	1244	Galata Mevlevihanesinde
50. Dârülmesnevi	595	Şeyh Mehmed Murad Efendi	1260	Çarşamba civarında Dârülmesnevi'de
51. Esat Efendi	3943	Merhum Esad Efendi	1262	Yerebatan'da
52. Yenikapı Mevlevihanesi	1004	Merhum Nafiz Paşa	1267	Yenikapıdaki mevlevihanede

Çizelge 33-devam				
53. Fevziye	969	Mehmed Raşid Efendi	1268	Koca Mustafa Paşa Ağaçkakan'da Feyziye Dergahında
54. Hüsrev Paşa	934	Hüsrev Paşa	1270	Eyüp'te Bostan iskelesinde
55. Mehmed Ağa Cami	202	Tayfur Ağa	1272	Çarşamba'da Mehmed Ağa Cami-i Şerifinde
56. Sultan Ahmed Medresesi	592	Bazı Ashab-ı Hayrat	1285	Sultan Ahmed medresesinde
57. Yeni Medrese	259	Kalkandelenli Hacı Mehmed Ağa	1286	Çarşamba pazarındaki medresede
58. Aksaray	829	Pertevniyal Valide Sultan	1288	Aksaray Cami-i Şerifinde
59. Yıldız	26766	-	1293	Yıldız Bahçesinde
60. Kütüphane-i Umûmî	24500	Hükümetçe tesis edilmiştir.	1299	Bayezid meydanında
61. Dügümlü Baba	619	Vecihpaşazâde Kemal Paşa	1300	Sultan Ahmed'de Dügümlü Baba türbesinde
62. Müze Kütüphanesi	15260	Hükümetçe tesis edilmiştir.	1306	Müze-i Osmanî'de
63. Hasan Paşa	1169	Hasan Hüsnü Paşa	1312	Eyüp'te Bostan iskelesinde
64. Yahya Efendi Türbesi	6949	Merhum Hacı Mahmud Efendi	1319	Beşiktaş'ta Yahya Efendi türbesinde
65. Dârü'l-Fünûn Kütüphanesi	3600	Hükümetçe tesis edilmiştir.	1325	Dârü'l-Fünûn içinde

4. MAÂRİF-İ UMÛMİYYE TEŞKİLATI'NA BAĞLI EĞİTİM KURUMLARI

Devlet salnâmeleri ve maârif salnâmeleri incelendiğinde Maârif-i Umûmiyye Teşkilatına bağlı eğitim kurumlarından İstanbul'da bulunan okullar ve bu okulların ders programları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Vilayetlerde bulunan mekteplerden ise sadece idadî mekteplerinde okutulan dersler belirtilmiş olup; rüşdiye ve ibtidâiyeler ile ilgili olarak yalnızca mektebin bulunduğu sancak ve kazası, mektebin derecesi (rüşdi, ibtidâî), bulunduğu yer ve açılış tarihini gösteren bir tablo verilmiştir. Ayrıca vilayetlerde bulunan okullar içerisinde özel okullar başlığı altında bir bölüm yoktur. Sadece gayrimüslimlere ait okullar ayrı bir başlık olarak verilmiştir. Bu okullar ile ilgili olarak da ders programları hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Okulun derecesi, kaç yılında açıldığı, okulda kaç erkek kaç kız öğrencinin bulunduğu ve okulun açılışına ne zaman ruhsat verildiğine dair bilgiler tablolar aracılığıyla gösterilmiştir. Bu çalışmada sadece devlet ve maârif salnâmelerinden yararlanıldığı ve vilayet salnâmelerine yer verilmediği için sadece İstanbul'da bulunan okullar ele alınmıştır¹⁹³.

4.1. İlköğretim

4.1.1. Sıbyân Mektepleri

Devlet salnâmelerini incelediğimizde sıbyân mekteplerine¹⁹⁴ dair verilen bilgiler sınırlıdır. Sadece İstanbul'daki ve vilayetlerdeki sıbyân mekteplerinin sayıları ve bazı sıbyân mekteplerinin isimleri verilmiştir. Maârif salnâmelerinde ise sıbyân mektepleri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁹³ S.M., 1316, s. 1228. S.M., 1317, s. 871. S.M., 1318, s. 968. S.M., 1319, s. 302. S.M., 1321, s. 280.

¹⁹⁴ Genellikle mahalle aralarında ve köylerde kurulan bu okullar, Müslüman çocuklara okuma-yazmayı öğretmek, temel dini kuralları vermeyi ve Kurân-ı Kerim'i öğretmeyi amaçlamaktaydı. Okula başlama yaşı 4 ile 5 yaşları arasındadır. B. Kodaman, *a.g.e.*, s. 100-101.

Sıbyân mekteplerine dair ilk bilgi h. 1275 (m. 1859) tarihli Devlet Salnâmesinde yer almaktadır. Daha sonra h. 1297 (m. 1880) yılına kadar İstanbul'da bulunan sıbyân mekteplerinin sayıları kesintisiz olarak verilmiştir. H. 1275 (m. 1859) yılı itibariyle İstanbul'da bulunan sıbyân mekteplerinin sayısı 279 iken, H. 1297 (m. 1880) yılında ise bu sayı 364'ye ulaşmıştır¹⁹⁵.

H. 1298-1300 (m. 1881-1883) yılları arasında yayımlanan devlet salnâmelerinde ise diğer salnâmelerden farklı olarak İstanbul'da bulunan inâs (kız) ve zükûr (erkek) sıbyân mektepleri isimleri ile birlikte verilmiştir¹⁹⁶.

Çizelge 34: İstanbul'da Bulunan İnâs Ve Zükûr Sıbyân Mektepleri

Okulun Merkezi	Erkek Okulları	Kız Okulları	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci
Aksaray	9	10	450	570
Fatih	13	5	640	350
Sultan Selim	8	8	500	360
Emir Buhâri	9	6	560	350
Hasköy	8	7	420	360
Sultan Ahmed	13	7	650	390
Üsküdar	14	19	1119	960
Eyüp	10	4	680	256
Kasımpaşa	12	8	658	520
Tophane	9	8	520	440
Beylerbeyi	13	10	450	360
Beşiktaş	15	20	965	640

Genel olarak incelediğimizde okul sayıları birbirine yakın olmasına karşın öğrenci sayılarına baktığımızda Aksaray merkezi dışındaki diğer merkezlerde erkek öğrencilerin sayıları, kız öğrencilerin sayılarından fazladır.

Bunlardan ayrı olarak azınlıklara ait olan sıbyân mektepleri ve bu mekteplerin sayıları da devlet salnâmelerinde yer almaktadır. H. 1275-1300 (m. 1859-1882)

¹⁹⁵ S.D., 1275, s. 96-97. Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1297, Tabhane-i Âmire, Def'a 35, H. 1297, s. 409.

¹⁹⁶ S.D., 1300, s. 201. S.D., 1298, s. 462. S.D., 1299 s. 267.

yılları arasında yayımlanan devlet salnâmelerinde azınlıklara ait okulların sayıları düzenli olarak verilmiştir. H. 1300 (m. 1883) yılı itibariyle İstanbul'da azınlıklara ait olan sıbyân mekteplerinin sayıları şöyledir: Rum Sıbyân Mektebi sayısı 68, Ermeni Sıbyân Mektebi sayısı 45, Katolik Sıbyân Mektebi sayısı 10, Bulgar Sıbyân Mektebi sayısı 3, Yahudi Sıbyân Mektebi sayısı 33, Protestan Sıbyân Mektebi sayısı 8. Bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı ise 47621'dir Bu okullardan Katolik, Ermeni ve Protestan milletlerine ait olan okulların sayıları yıldan yıla artış gösterirken; Rum ve Bulgar milletine ait okul sayılarında ise azalma gözlemlenmiştir¹⁹⁷.

4.1.2. İbtidâîye Mektepleri

H. 1294-1298 (m. 1877-1880) yılları arasında yayımlanan devlet salnâmelerinde İstanbul'da faaliyette olan ibtidâî mektepleri ve bu mekteplerin ders programları ayrı ayrı gösterilmiştir.

H. 1294 (m. 1877) yılı itibariyle İstanbul'da bulunan İbtidâî Mektepleri; Nur-i Osmanîye, Simkeşhane, Saraçhane, Eski Ali Paşa, Laleli, Üsküdar'da Rüstem Paşa, Mahmudiye, Beylerbeyi, Bebek, İstinye İbtidâî Mektepleridir¹⁹⁸. Bu okullara h. 1295 (m. 1878) yılında; Yeniköy, Fatih, Süleymaniye ve Vezneciler İbtidâîye Mektepleri¹⁹⁹, h. 1296 (m. 1878-1879) yılında, İnas Numune Mektebi ilave edilmiştir²⁰⁰. H. 1297 (m. 1879) yılında ise beş mektep daha açılmıştır. Bunlar; Feyziye, Kanlıca, Şehzâde, Çengelköy, İbrahim Ağa Çayırı İbtidâî Mektepleridir²⁰¹. H. 1298 (m. 1880) yılında ise sadece Hafız Paşa İbtidâî Mektebi açılmıştır²⁰².

H. 1294 (m. 1877)- h. 1298 (m. 1880) yılları arasında İbtidâî Mekteplerinin hepsinde Kurân-ı Kerîm, İlmihâl, Tecvid, Kavâid-i İmlâ, Hesâb, Coğrafya, Tarih, Kırâat-ı Türkiye ve Sülûs dersleri okutulmaktadır²⁰³.

H. 1299 (m. 1881) yılına gelindiğinde ise ibtidâî mekteplerinde dört sene boyunca okutulacak olan müfredat programı değişmiş, ayrıca okulun nizâmnamesi hakkında da detaylı bilgi verilmiştir.

¹⁹⁷ S.D., 1275, s. 96-97. S.D., 1300, s. 201.

¹⁹⁸ S.D., 1294, s. 394-395.

¹⁹⁹ S.D., 1295, s. 260.

²⁰⁰ S.D., 1296, s. 77-78.

²⁰¹ S.D., 1297, s. 408-409.

²⁰² S.D., 1298, s. 461.

²⁰³ S.D., 1297, s. 408.

H. 1299 (m. 1881) yılında yayımlanan nizâmnâmeye göre:

Sıbyân mektepleri dörde ayrılır. Birincisi, çalışanların maaşı ve okulun masrafları Maârif Nezâretinden ödenen İbtidâî Mekteplerdir. Bu okulların öğrencilerinden alınan eğitim ücreti hazineden ödeneği olmayan okulların masraflarına harcanır.

İkincisi, öğretmenlerin maaşları ve eğitim giderleri öğrencilerden alınan eğitim ücretlerinden karşılanır. Bu okullara Husûs-i İbtidâî Okulları adı verilir.

Üçüncüsü, dernekler tarafından kurulan ve onlar tarafından yönetilen mekteplerdir. Bu mekteplerin masrafları kurucu dernekler tarafından karşılanır.

Dördüncüsü; 13 merkezde bulunan kız ve erkek sıbyân mektepleri olup, idareleri merkez muallimleri tarafından teftiş edilir. Ayrıca gerektiğinde Umûm-i Mekâtib-i İbtidâîyye ve Sıbyâniyye Müfettişliği tarafından da denetlenir. Bu okullarda kız ve erkek karışık okutulması yasak olduğundan bu şekilde eğitim yapanlar olduğu takdirde haklarında gerekli işlem yapılır.

Kız okullarında eğitimin kadın öğretmenler tarafından verilmesi gerekiyorsa da Dârü'l-Mu'allimât'tan diplomalı kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar ihtiyar erkeklerin öğretmenlik yapmalarına izin verilir. Bütün sıbyân mekteplerinin kademe kademe ibtidâîye çevrilmesi kararlaştırıldığından öğretmenlerce öğretilmesi gereken yeni usûl ile sosyal ve fen bilimleri dersleri bütün ibtidâî ve sıbyân mekteplerinin müdürlükleri tarafından atanan öğretmenler tarafından okutulmaktadır²⁰⁴.

Çizelge 35: h. 1299 (m. 1881) Yılı Mekâtib-i İbtidâîyyelerde Okutulan Ders Programı

Birinci Sene	Elifbâ-i Osmanî, Kurân-ı Kerîm, Kırâat-ı Türkiye, Hesâb-ı Zihnî,
İkinci Sene	Kurân-ı Kerîm, İlm-i Hâl, Malûmât-ı İbtidâîyye, Tâ'dad ve Terkîm, Hat-ı Sülûs.
Üçüncü Sene	Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, Sarf-ı Osmanî, Hesâb, Sülûs ve Nesîh.
Dördüncü Sene	Kurân-ı Kerîm, Coğrafya, Tarih, Kavâid-i İmlâ, Hesâb, Hat-ı Rika.

²⁰⁴ S.D., 1299, s. 265.

Yayımlanan bu nizâmnâmeye göre çalışanların maaşı ve okulun masrafları Maârif Nezâretinden ödenen İbtidâî Mektepleri; Sultan Ahmet, Aksaray, Haseki , Fatih, Emir Buhârî, Sultan Selim, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş, Üsküdar, Çengelköy İbtidâî Mektepleridir²⁰⁵.

İbtidâî mekteplerinde kız ve erkek çocukların bir arada okumaları yasak olduğundan okullar İnas (kız) Mekâtib-i İbtidâîyesi ve Zükûr (erkek) Mekâtib-i İbtidâîyesi olarak ayrılmıştır. İnas (kız) Mekâtib-i İbtidâîyeleri; Üsküdar'da Hüdayi karşısında Davut Ağa, Eski Hamam, Etyemezde Kamer Hatun, Sinekli Bakkal ve Mirgün İnas Mekâtib-i İbtidâîyeleridir²⁰⁶.

Zükûr (erkek) Mekâtib-i İbtidâîyeleri ise Fatih, Simkeşhane, Nur-i Osmaniye, Hekimoğlu, Aksaray'da Mahmudiye, Beşiktaş, Kanlıca, Beylerbeyinde İstavrozda, Bebek, Eski Ali Paşa, Saraçhane, Hafız Paşa, Şehzâde Civarında Ebulfazl, Laleli, Küçükpazarda, Abdüsselam, Vezneciler, Deveoğlu, Bayrampaşa, Kara Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa, Vefa'da Hekim Sirvani, Yüksek Kaldırımında Kalender, Vefa'da Recai Efendi, Sarıyer, Fındıklı'da Purtelas Hasan Efendi, Üsküdar'da Mihrimah Sultan, Ahmediye, Valide-i Atik, Koska'da Ragıp Paşa, Bayram Fırını, Hamidiye Zükûr (erkek) Mekâtib-i İbtidâîyeleridir²⁰⁷.

H. 1316 (m. 1898) yılı itibariyle Maârif-i Umûmiyye Nezâretine bağlı olarak ilk Maârif Salnâmesi yayımlanmıştır ve bu salnâmede İstanbul'da bulunan ibtidâî mektepleri için bir talimâtnâme yayımlanmıştır. Bu talimâtnâmeye göre, Mekâtib-i İbtidâîyelerin idaresinden ve eğitiminden muallimler sorumludur²⁰⁸. Mekâtib-i İbtidâîyelerde kız ve erkek çocukların bir arada okumaları yasaktır²⁰⁹.

İbtidâî mekteplerinin eğitim süreleri ise değişiklik göstermektedir. İstanbul ve kasabalarda bulunan İbtidâî Mekteplerinin eğitim süreleri üç sene iken, köy ibtidâîlerinin eğitim süreleri dört senedir²¹⁰.

²⁰⁵ S.D., 1303, s. 328.

²⁰⁶ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1302, Tabhâne-i Âmire, Def'a 40, H. 1302, s. 406.

²⁰⁷ S.D., 1302, s. 405.

²⁰⁸ S.M., 1316, s. 326.

²⁰⁹ S.M., 1316, s. 330.

²¹⁰ S.M., 1319, s. 170-171. S.M., 1321, s. 172.

Çizelge 36: İstanbul ve Kasabalarda Bulunan İbtidâî Mekteplerine Ait Haftalık Ders Programı

DERSLER	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Elif-Bâ	6	-	-
Kurân-ı Kerîm	6	6	5
Tecvîd	-	2	2
İlmihâl	2	3	3
Ahlâk	-	2	2
Sarf-ı Osmanî	-	-	2
İmlâ	3	3	2
Kırâat	3	2	1
Mûlâhhas Tarih-i Osmanî	-	-	2
Muhtasar-ı Coğrafya-i Osmanî	-	-	2
Hesâb	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	1
TOPLAM	22	22	24

Çizelge 37: Köy İbtidâîlerinin Haftalık Ders Programı

DERSLER	BİRİNCİ SENE	İKİNCİ SENE	ÜÇÜNCÜ SENE	DÖRDÜNCÜ SENE
Elif-Bâ	6	-	-	-
Kurân-ı Kerîm	6	6	6	6
Tecvîd	-	-	2	2
İlmihâl	-	3	3	3
İmlâ	-	2	2	-
Kırâat	4	3	3	5
Hesâb	1	2	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	1	1
TOPLAM	18	18	19	19

H. 1319 (m. 1901) ve h. 1321 (m. 1903) Maârif Salnâmelerinde İstanbul merkezde bulunan ibtidâî mektepler semt semt ayrılmış ve bu semtlerde bulunan mektepler ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu bağlamda İstanbul'da toplam 264 adet ibtidâî mektebe rastlanılmaktadır. Bu mekteplerin 26 tanesi Aksaray'da, 24 tanesi Sultanahmet'te, 30 tanesi Tophane'de, 12 tanesi Eyüp'te, 16 tanesi Sultan Selim'de, 19 tanesi Çengelköy'de, 34 tanesi Üsküdar'da, 29 tanesi Hasköy'de, 20 tanesi Beşiktaş'ta, 13 tanesi Mirgün'de, 22 tanesi Emir Buhârî'de ve 19 tanesi Fatih'tedir²¹¹.

Bunlardan ayrı olarak da h. 1327 (m. 1909) yılı Devlet Salnâmesinde Resmi Mekâtib-i İbtidâîyeler adı altında bir başlık verilmiş ve İstanbul'daki ibtidâî mekteplerinin bulunduğu semtler gösterilmiştir²¹².

Çizelge 38: İbtidâîyye Mekteplerinin Bağlı Bulunduğu Belediye Daireleri

MEKÂTİBİN BULUNDUĞU DEVÂİR-İ BELEDİYE	
1.	Mercan Dairesi
2.	Sultan Ahmed Dairesi
3.	Fatih Dairesi
4.	Samatya Dairesi
5.	Eyüp Dairesi
6.	Beyoğlu Dairesi
7.	Hasköy Dairesi
8.	Beşiktaş Dairesi
9.	Arnavutköy Dairesi
10.	Yeniköy Dairesi
11.	Büyükdere Dairesi
12.	Tarabya Dairesi
13.	Beykoz Dairesi
14.	Anadolu Hisarı Dairesi
15.	Beylerbeyi Dairesi
16.	Üsküdar Dairesi

²¹¹ S.M., 1319, s. 172-180. S.M., 1321, s. 173-181.

²¹² S.D., 1327, s. 361.

Çizelge 38-devam	
17.	Doğancılar Dairesi
18.	Kadıköy Dairesi
19.	Büyükkada Dairesi
20.	Makriköy Dairesi
21.	Beykoz Kazası
22.	Şile Kazası
23.	Gekboza Kazası

4.2. Ortaöğretim

4.2.1. Rüşdiyeler

H. 1294 (m. 1877) yılına kadar rüşdiye mekteplerinde verilen eğitim-öğretimde bir birlik yoktu. Her okulun ders programı kendi bünyesinde değişiklik gösteriyordu. H. 1294 (m. 1877) yılında ise yapılan bir düzenleme ile rüşdiye mekteplerinin eğitim süresinin dört yıl olduğu belirtilmiş ve dört yıl boyunca okutulacak olan dersler ayrı ayrı gösterilmiştir. Ayrıca tüm okullarda aynı ders programının uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak burada da tam anlamıyla bir birlik sağlanamamış, yıldan yıla yine ders programı üzerinde bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

H. 1294-1295 (m. 1877-1878) yılları arasında aşağıdaki ders programı uygulanırken; H. 1296 (m. 1879) yılında dördüncü sene okutulacak derslerde kısıtlamalara gidilmiş ve Coğrafya, Hendese, Tarih, Usûl-i Defteri, Rika, Divani, Resim, İlm-i Belagat dersleri müfredattan çıkartılmıştır²¹³. H. 1294-1295 (m. 1877-1878) yılı rüşdiye mektepleri ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir²¹⁴.

²¹³ S.D., 1296, s. 75-76.

²¹⁴ S.D., 1294, s. 391. S.D., 1295, s. 257-258.

Çizelge 39: h. 1294-1295 (m. 1877-1878) Yılı Rüşdiye Mektepleri Ders Programı

Birinci Sene	Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiye, Medhal-i Kavâid, Muhadarât-ı Türkiye, İmlâ Ameliyyatı, Ta'dad ve Terkim ve A'mal-i Erbaa, Sülûs, Rika.
İkinci Sene	Arabî, Farîsî, Lisan-i Osmanî, İmla, Hesâb, Muhadarat-ı Türkiye, Coğrafya, Resim, Rika, Sülûs.
Üçüncü Sene	Arabî, Farîsî, Lisan-i Osmanî, İmlâ, Hesâb, Coğrafya-i Tabiiyye, Muhadarât-ı Türkiye, Resim, Rika.
Dördüncü Sene	Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiye, Resâil-i Selase, Miyaru-l Kelam, Farîsî, Lisan-i Osmanî, İmlâ, Hesâb, Coğrafya, Hendese, Tarih, Usûl-i Defteri, Rika, Divani, Resim, İlm-i Belagat.

H. 1297 (m. 1880) yılında ise ders programı senelere göre tekrar değişiklik göstermiştir²¹⁵.

Çizelge 40: h. 1297 (m. 1880) Yılı Rüşdiye Mektepleri Ders Programı

Birinci Sene	Vezâif-i Dîniyye, Lisan-i Osmanî, Lisan-i Arabî, Lisan-i Farîsî, Hesâb, Hat.
İkinci Sene	Lisan-i Osmanî, Lisan-î Arabî, Lisan-î Farîsî, Kırâat-ı Türkiye, Hesâb, Coğrafya, Resim, Hat.
Üçüncü Sene	Lisan-i Osmanî, Lisan-î Arabî, Lisan-î Farîsî, Hesâb, Coğrafya, Tarih-i Umûmî, Kırâat-ı Türkiye, Resim, Hat.
Dördüncü Sene	Lisan-i Osmanî, Lisan-î Arabî, Lisan-î Farîsî, Coğrafya, Hendese ve Mesaha, Tarih-i Osmanî, Kırâat-ı Türkiye, Resim, Hutut-î Mütenevvia.

H. 1298 (m. 1881) yılı itibariyle ders programı hakkında bilgi verilmemiş, sadece İstanbul'daki mevcut rüşdiye mekteplerinin isimleri belirtilmiştir. Bunlar; Kapudan Paşa Rüşdiye Mektebi, Sultan Selim Rüşdiye Mektebi, Fatih Rüşdiye Mektebi, Tophanelioğlu Rüşdiye Mektebi, Davutpaşa Rüşdiye Mektebi, Beşiktaş Rüşdiye Mektebi, Zeyrek Rüşdiye Mektebi, Üsküdar Doğancılar Rüşdiye Mektebi, Mirgün Rüşdiye Mektebi, Galata Rüşdiye Mektebi, Beylerbeyi Rüşdiye Mektebi, Üsküdar Atlama Taşı Rüşdiye Mektebi, Çiçek Pazarı Rüşdiye Mektebi, Odabaşı

²¹⁵ S.D., 1297, s. 405-406.

Rüşdiye Mektebi, Şehzâde Rüşdiye Mektebi, Mahmudiye Rüşdiye Mektebi, Eyüp Rüşdiye Mektebi, Feyziye Rüşdiye Mektebi, Sütlüce Rüşdiye Mektepleridir²¹⁶.

H. 1316 (m. 1898) yılından itibaren yayımlanmaya başlanan maârif salnâmelerinde rüşdiye mekteplerine geniş bir şekilde yer verilmiş, bu okulların yapısı ile ilgili bir talimâtnâme hazırlanmıştır. Bu talimâtnâmeye göre rüşdiye mekteplerinin idaresi; bir müdür, okulun ihtiyacına cevap verecek kadar öğretmen, her sınıf için birer gözetmen ile bir kapıcı ve bir hademedden oluşmaktaydı²¹⁷.

Rüşdiye mekteplerine kabul edilecek öğrencilerden aşı ve sağlık raporu ile nüfus kâğıdı ve mezun olduğu okulun diploması istenilmekteydi. 1. sınıfa kayıt yaptıracak öğrencilerin yaşları 11'den küçük ve 15'den büyük olmamalıydı. Rüşdiye mektepleri, idâdî mekteplerine öğrenci yetiştirmekteydi²¹⁸.

Maârif salnâmelerinin yayımlanması ile birlikte rüşdiye mekteplerinin eğitim sürelerinde de bazı değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Bu okullardaki eğitim süresi üç seneye düşmüştür. Bir haftalık ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Verilen ders programı hem İstanbul'daki hem de vilayetlerdeki rüşdiye mektepleri için geçerlidir. Ayrıca Fransızca dersi için de dipnot konulmuştur. Fransızca dersinin İstanbul'daki rüşdiyelerde gösterilmediği, üçüncü sene görülen Fransızca dersinin taşra idâdiyyelerindeki rüşdiye üçüncü senesine ait olduğu belirtilmiştir²¹⁹.

---

²¹⁶ S.D., 1298, s. 276-277.

²¹⁷ S.M., 1316, s. 297.

²¹⁸ S.M., 1316, s. 301.

²¹⁹ S.M., 1321, s. 141-142.

Çizelge 41: Rüşdiye Mekteplerinin Bir Haftalık Ders Programı

DERSLER	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Tecvidli Kurân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiye	3	3	3
Türkçe	6	5	3
Arabî	2	2	2
Farîsî	-	2	2
Fransızca	-	-	3
Hesap	2	2	2
Hendese	-	-	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	2	2
İlm-i Eşya	1	1	1
Hüsn-i Hat	2	1	1
Resim	1	1	1
TOPLAM	19	21	23

Rüşdiye mektepleri erkek ve kız rüşdiyeleri olarak ikiye ayrılmaktaydı. H. 1305 (m. 1887) tarihli Devlet Salnâmesinde İstanbul'da bulunan erkek rüşdiye mekteplerinin isimleri verilmiş ancak ders programları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu mektepler; Celal Bey, Zeyrek, Kapudan Paşa, Çiçek Pazarı, Beşiktaş, Mahmudiye, Şehzâde, Mirgün, Kadırga, Beylerbeyi, Atlama Taşı, Doğancılar, Galata, Davutpaşa, Feyziye, Eyüp, Fatih, Tophanelioğlu, Altay, Sultan Selim Erkek Rüşdiye Mektepleri'dir²²⁰. Kız rüşdiye mektepleri ile ilgili ise özellikle Maârif salnâmelerinde detaylı bilgiler mevcuttur. Kız rüşdiye mektepleri ibtidâî ve rüşdî sınıflardan oluşmakta olup, eğitim süreleri de altı seneden ibaretti. Kız rüşdiye mekteplerinin bir haftalık ders programı aşağıdaki gibidir²²¹.

²²⁰ S.D., 1305, s. 240.

²²¹ S.M., 1318, s. 256. S.M., 1319, s. 160. S.M., 1321, s. 164.

Çizelge 42: Kız Rüşdiye Mekteplerinin Bir Haftalık Ders Programı

DERSLER	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Elifbâ ve Şifahi Malûmât	18	-	-	-	-	-
Tecvidli Kurân-ı Kerîm	4	6	5	3	2	1
Ulûm-i Dîniyye	-	2	2	2	2	2
Kırâat	4	4	4	2	1	1
İmla	4	4	3	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Lisan-ı Osmanî	-	-	2	2	1	2
Arabî	-	-	-	-	2	2
Farîsî	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı Eşya ve Malûmât-ı Nafia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiyye (Ev İdaresi)	-	-	-	2	2	2
Ahlâk	-	-	-	1	1	2
Hıfzıssihha	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El Hünnerleri	2	2	2	2	2	2
TOPLAM	36	24	24	24	24	24

Kız rüşdiye mekteplerinden ayrı olarak kızlar için eğitim veren bir diğer mektep ise Kız Sanayi Mektepleri idi. Bu mektebin kız rüşdiye mekteplerinden farkı, eğitim süresinin yedi sene olması ve el hünnerleri dersinin ders saatinin daha fazla olmasıydı. Hem ibtidâî hem de rüşdi bölümleri mevcuttu. Kız Sanayi Mekteplerinin bir haftalık ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir²²².

²²² S.M., 1321, s. 165. S.M., 1319, s. 161. S.M., 1318, s. 395. S.M., 1317, s. 472.

Çizelge 43: Kız Sanayi Mekteplerinin Bir Haftalık Ders Programı

DERSLER	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Elifbâ ve Şifahi Malûmât	18	-	-	-	-	-	-
Tecvidli Kurân-ı Kerîm	6	4	4	4	2	1	1
Ulûm-i Dîniyye	-	2	2	2	1	1	1
Kırâat ve İmla	8	6	6	6	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	-	1	1
Kavâid	-	-	2	3	2	-	-
Arabî	-	-	-	-	-	1	2
Farîsî	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	1	1	1	1	1
Dürûs-ı Eşya ve Malûmât-ı Nâfi 'a	2	2	1	1	1	1	1
İdâre-i Beytiyye (Ev İdaresi)	-	-	-	-	2	2	2
Ahlâk	-	-	-	-	1	1	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	1	2
Hesap	2	2	2	1	1	1	1
Coğrafya	-	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	-	2	2	1
Resim ve Hendese	-	-	-	-	1	1	1
El Hüneleri	6	12	12	12	12	12	12
TOPLAM	32	30	30	30	30	30	31

Rüşdiye mektepleri ile ilgili en son bilgiye h. 1327 (m. 1909) tarihli Devlet Salnâmesinde rastlanılmaktadır. İstanbul'da mevcut olan erkek ve kız resmi mekâtib-i rüşdiyeler başlığı altında toplu olarak gösterilmiştir²²³.

²²³ S.Đ., 1327, s. 360-361.

Çizelge 44: h. 1327 (m. 1909) Devlet Salnâmesi İstanbul'da Mevcut Zükûr ve İnas Resmi Mekâtib-i Rüşdiyye

	İsmi	Zükûr (Erkek)- İnas (Kız)	Okulun Bulunduğu Semti	Açılış Tarihi
1	Ayasofya Merkez Rüşdiyyesi	Zükûr	Yerebatan Mahallesi	1891
2	Dilsiz ve A'mâ Mektebi	Zükûr	Yerebatan Mahallesi	1839
3	Sultan Ahmed İnas Mektebi	İnas	Firuz Ağa Mahallesinde Millet Bahçesi karşısında	1820
4	Bayezid Merkez Rüşdiyyesi	Zükûr	Maliye Nezareti avlusunda	-
5	Mahmudiye Mektebi	Zükûr	-	1871
6	Leyli ve Nehâri Kız Sanayi Mektebi	İnas	-	1881
7	Dersaadet Nehâri Kız Sanayi Mektebi	İnas	-	1882
8	Numûne-i Şükrân	Zükûr	Zeyrek civarında Ferhad Ağa mahallesinde	-
9	Topkapı Merkez Rüşdiyyesi	Zükûr	Yüksek Kaldırımında Tramvay caddesinde	1887
10	Koca Mustafa Paşa Mektebi	İnas	Hubyar mahallesinde Koca Mustafa Paşa caddesinde	1898
11	Molla Gurani Mektebi	İnas	Molla Gurani mahallesinde	1884
12	Fatih Merkez Rüşdiyyesi	Zükûr	Kirmasti mahallesinde Çarşamba caddesinde	1869
13	Fatih İnas Mektebi	İnas	Çırçırda	1873
14	Küçük Mustafa Paşa Mektebi	İnas	Kadı Çeşmesi caddesinde	-
15	Eğrikapı Merkez Rüşdiyyesi	Zükûr	Tercüman Yunus mahallesinde Salma Tomruk caddesinde	1896
16	Eyüp Mektebi	Zükûr	Eyüp'te Akar Çeşme civarında	1910
17	Eyüp İnas Mektebi	İnas	Kızıl Mescit civarında	-
18	Kasımpaşa Mektebi	Zükûr	Kasımpaşada	1910
19	Feyziye Mektebi	Zükûr	Tophane'de Sehil Bey mahallesinde	1870

Çizelge 44-devam				
20	Fındıklı Mektebi	İnas	İlyas Çelebi mahallesinde Akarsu Yokuşu caddesinde	1878
21	Beşiktaş Mektebi	Zükûr	Sinan Paşa mahallesinde	1850
22	Beşiktaş İnas Mektebi	İnas	Ihlamur caddesinde	1878
23	Mirgün Mektebi	Zükûr	Mirgün'de	1871
24	Mirgün İnas Mektebi	İnas	Mirgün'de Kuru caddesinde	1879
25	Beykoz Mektebi	Zükûr	Beykoz'da Çiftlik caddesinde	1320
26	Beylerbeyi Mektebi	Zükûr	Beylerbeyinde	-
27	Üsküdar Merkez Rüşdiyesi	Zükûr	Çakırcı Hüseyin Paşa mahallesinde Tunus Bağı caddesinde	-
28	Üsküdar Nehâri Kız Sanayi Mektebi	İnas	Üsküdar'da	1902
29	Atlama Taşı Mektebi	İnas	Üsküdar'da Atlama Taşı caddesinde	-
30	Altunizâde Mektebi	Zükûr	Üsküdar'da Küçük Çamlıca'da	1901
31	Kadıköy Mektebi	Zükûr	Zühtü Paşa mahallesinde Tahta Köprü caddesinde	1897
32	Kadıköy İnas Mektebi	İnas	Kadıköy'de	1899
33	Erenköy Mektebi	Zükûr	Erenköyünde İstasyon caddesinde	1902
34	Makriköy Mektebi	İnas	Makriköyünde	1898

4.2.2. İdâdîler

Devlet salnâmelerinde Mekâtib-i İdâdiyyeler okul okul ele alınırken, Maârif Salnâmelerinin yayımlanmasıyla birlikte İdâdiyye mekteplerinin idari yapısı ile ilgili bir talimâtname hazırlanmıştır. Bu talimâtnameye göre, idâdiyye mekteplerinin eğitim süresi dört yıldır. Birinci sınıfa 150, ikinci sınıfa 100, üçüncü sınıfa 75, dördüncü sınıfa 50 gececi öğrenci alınmaktaydı²²⁴.

²²⁴ S.M., 1317, s. 193.

İdâdiyye mekteplerinin idaresinden birinci derecede sorumlu olan kişi müdürdü²²⁵. Müdürlerin bir üst mercii taşrada Maârif Müdüriyeti, İstanbul'da ise Mekâtib-i İdâdiyye İdaresiydi²²⁶.

İdâdiyye mekteplerine kabul edilecek öğrencilerde aranan şartlar şunlardı: Yedi senelik Mekâtib-i İdâdiyye'nin ilk üç senesi ile bazı yerlerde bulunan şubeler rüşdi ve diğer dört senesi idâdi derecesindeydi. Mekâtib-i İbtidâîyeden diploma alarak müracaat edenler imtihansız birinci seneye, Mekâtib-i Rüşdiye ile idâdiyyelerin rüşdiye kısmından diploma alanlar da imtihansız dördüncü seneye kayıt yaptırabilirlerdi.

Beş senelik Mekâtib-i İdâdiyye'nin ise ilk üç senesi rüşdiye derecesinde olup diğer iki senesi idâdi derecesindeydi. Bu yüzden bu okullardan mezun olanlar iki senelik idâdi mezunu kabul ediliyordu. Sadece yedi senelik idâdiyyelerin yedinci ve İstanbul'daki idâdiyyelerin dördüncü senelerinden mezun olanlara tam idâdi diploması veriliyordu²²⁷.

Mektebe kabul edilecek öğrencilerden aşı ve sağlık raporu ile nüfus kâğıdı ve mezun olduğu okulun diploması istenilmekteydi. Ayrıca birinci sınıfa kayıt yaptıracak öğrencilerin yaşının 15'i geçmemesi şarttı²²⁸.

İdâdiyyelerin hem gündüzlü hem gececi bölümleri vardı. Gündüzlüden gececiye ya da gececiden gündüzlüye geçmek isteyen öğrenciler bir sene zarfında sadece bir defa geçiş yapabilirlerdi²²⁹.

Mektebin müdürü, muavini ve öğretmenleri Maârif Nezâreti tarafından seçilerek tayin oluyorlardı²³⁰.

Hazırlanan bu talimâtname h. 1317 (m. 1899) ve h. 1318 (m. 1900) tarihli Maârif Salnâmelerinde detaylı olarak anlatılmış olup, diğer maârif salnâmelerinde ise sadece idâdiyye mekteplerinde okutulacak haftalık ders programı ile ilgili bilgiler

---

²²⁵ S.M., 1317, s. 195.

²²⁶ S.M., 1317, s. 196.

²²⁷ S.M., 1317, s. 208.

²²⁸ S.M., 1317, s. 209.

²²⁹ S.M., 1317, s. 213.

²³⁰ S.M., 1317, s. 226.

verilmiştir. H. 1321 (m. 1903) tarihli Maârif Salnâmesi yayımlanana kadar ders programı değişmemiştir. Bu yıl itibariyle programa bazı dersler eklenmiştir.

H. 1321 (m. 1903) yılı itibariyle Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdâdiyyede sekiz yıl boyunca okutulacak dersleri gösteren haftalık ders programı şöyleydi²³¹:

Çizelge 45: H. 1321 (m. 1903) Yılı İtibariyle Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdâdiyyede Sekiz Yıl Boyunca Okutulacak Dersleri Gösteren Haftalık Ders Programı

DERSLER	SENELER							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Tecvidli Kurân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye	3	3	3	3	3	3	3	3
Türkçe	6	5	3	3	-	-	-	-
Usûl-i Tahrîr	-	-	-	-	-	-	1	2
Kitâbet	-	-	-	-	2	2	1	1
Arâbi	2	2	2	2	2	2	1	-
Farîsî	-	2	2	2	2	-	-	-
Fransızca	-	-	3	3	3	3	4	4
Kavânîn	-	-	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	3	2	-	-	-
Usûl-i Defteri	-	-	-	-	-	1	1	-
Cebir	-	-	-	-	-	2	2	-
Müsellesât	-	-	-	-	-	-	1	-
Hendese	-	-	1	1	1	2	2	1
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	-	1
Fizik	-	-	-	-	-	-	2	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	2	2
Mevâlid	-	-	-	-	-	-	-	4
Mekanik	-	-	-	-	-	-	3	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	3	1	1
Tarih	-	2	2	-	2	2	1	1
İlm-i Servet	-	-	-	-	-	-	1	1
İlm-i Eşya	1	1	1	-	-	-	-	-
Malûmât-ı Zirâîye ve Sıhhîye	-	-	-	2	2	2	-	-
Hüsn-i Hat	2	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	-	-
TOPLAM	19	21	23	23	23	24	24	24
Elsine (Diller)	-	-	-	2	1	2	1	1

Yukarıda verilen ders cetvelinin sekiz senesi vilayetlerdeki gececi Mekâtib-i İdâdiyyesine, birinciden altıncı seneye kadar olan altı senesi vilayetler ve sancaklardaki gündüzlü Mekâtib-i İdâdiyyesine, dördüncüden sekizinci seneye kadar

²³¹ S.M., 1321, s. 141. S.M., 1317, s. 230. S.M., 1318, s. 358. S.M., 1319, s. 138.

olan beş senesi İstanbul İdâdiyyeleri ile Numûne-i Terakkî Mektebinin İdâdi sınıfına ve birinciden üçüncü seneye kadar olan üç senesi de İstanbul ve vilayetlerdeki rüşdiyelere mahsustur.

Rüşdiyelerde Fransızca dersi olmadığı halde üçüncü sene gösterilen Fransızca dersi taşra idâdiyyelerindeki rüşdiye üçüncü senesine mahsustur.

Haftada iki ders Hayvanat ve birer ders Nebâtât ve Tabâkât dersi okutturulacaktır.

Bu elsinde dersinden maksat bazı idadi mekteplerinde icabına göre okutturulan Arapça, Rumca, Ermenice ve Bulgarcadır²³².

Mekâtib-i İdâdiyyelerle ilgili en son bilgiye h. 1327 (m. 1908) yılında yayımlanan devlet salnâmesinde rastlanılmaktadır. Okulların ders programları ile ilgili bir bilgi verilmezken, İstanbul'da bulunan Mekâtib-i İdâdiyeler toplu halde gösterilmiştir. Bu okullar; Mercan İdâdiyyesi, Vefa İdâdiyyesi, Davutpaşa İdâdiyyesi, Üsküdar İdâdiyyesi ve Kabataş İdâdiyyesidir²³³.

4.2.3. Sultânîler

4.2.3.1 Mekteb-i Sultânî

Mekteb-i Sultânî ile ilgili ilk bilgiye h. 1286 (m. 1869) tarihli Devlet Salnâmesinde rastlanılmaktadır. Mektebin yeri; Beyoğlu'nda Atik Galata Sarayı'ndadır²³⁴.

H. 1292 (m. 1875) yılına kadar mektepte okutulan dersler hakkında bilgi verilmemiştir. Ders programı ile ilgili ilk bilgi h. 1292 (m. 1875) tarihli Devlet Salnâmesinde geçmektedir. Mektepte genel olarak; Usûl-i Kitâbet, Farîsî, Türkçe, Hüsn-i Hat, Osmanlı Tarihi ve Kozmografya, Yüksek Cebir, Yunan Tarihi, Coğrafya, Bulgarca, İngilizce, Fransızca, Resim, Kimya, Felsefe, Genel Tarih, Nemçece²³⁵, Musîki, Fizik dersleri gösterilmektedir²³⁶. Okulun eğitim süresi sekiz

²³² S.M., 1321, s. 142.

²³³ S.D., 1327, s. 357.

²³⁴ S.D., 1286, s. 110.

²³⁵ Nemçece, Avusturyalıların konuştuğu dildir. Kamus-ı Türki s. 1139.

²³⁶ S.D., 1292, s. 134-135.

yıldır ve yabancı dil olarak ayrıca Rumca, Ermenice, Bulgarca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca da okutulmaktadır²³⁷.

H. 1293 (m. 1876) yılında ise mektebin yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Mekteb-i Sultânî'ye, "Mekâtib-i Âlîyye-i Husûsîyye" adı altında bir bölüm eklenmiştir. Bu bölüme bağlı iki mektep olduğu görülmektedir. Bu mektepler; Hukûk Mektebi ve Edebiyât Mektebi'dir. Hukûk Mektebinde Fıkıh, Roma Hukûku, Kanûn-i Ticâret, Mecelle-i Ahkâm-ı Adlîye, Roma İdâre-i Muhâkeme Tarihi dersleri görülürken; Edebiyât Mektebinde İlm-i Mantık, Rûmî Vilayetin Edebiyât-ı Âlîyyesi, İlm-i Âsâr-ı Âtika, İlm-i Hikmet dersleri görülmektedir. Mekteb-i Sultânî'ye bağlı bir de İdâdî Sınıfı vardır. Burada da Fransızca dersleri verilmektedir²³⁸.

Mekâtib-i Âlîyye-i Husûsîyye, h. 1294 (m. 1877) yılında Dârü'l-Fünûn-i Sultânî'ye dönüştürülmüş ve Hukûk Mektebi, Edebiyât Mektebi, Turuk-u Maâbir Mektebi Dârü'l-Fünûn-i Sultânî'ye bağlanmıştır²³⁹. Bu okullar h. 1300 (m. 1882) yılına kadar Mekteb-i Sultânî bünyesinde yer almıştır²⁴⁰.

Maârif Salnâmelerinin yayımlanmasıyla birlikte Mekteb-i Sultânî ile ilgili yeni bir nizâmnâme hazırlanmıştır. Bu nizâmnâmeye göre, Mekteb-i Sultânî, devletin ihtiyaçlarına uygun olarak Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapmadan, her sınıf vatandaşın çocuklarının eğitim gördüğü bir okuldu. Bu okul, Avrupa'nın 2. derece okullarına denk düşmekteydi²⁴¹.

Mekteb-i Sultânî'ye alınacak öğrenciler Dâhilî, Nısf-ı Dâhilî, Hâricî olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Dâhilî'nin ücreti 45 lira-i Osmanî olup, öğrencilerin yeme, içme, elbise, kitap, kalem, kâğıt gibi ihtiyaçları ile sağlık giderleri bu ücretten karşılanmakta idi. Nısf-ı Dâhilî'nin ücreti 25 lira-i Osmanî olup öğrencilerin bütün masrafları bu ücretten karşılanmakta idi. Hâricî'nin senelik ücreti ise 6 lira-i Osmanî idi²⁴².

²³⁷ S.D., 1292, s. 378-381.

²³⁸ S.D., 1293, s. 136-137.

²³⁹ S.D., 1293, s. 378-384.

²⁴⁰ S.D., 1300, s. 186-189.

²⁴¹ S.M., 1316, s. 107.

²⁴² S.M., 1316, s. 108-109.

Mekteb-i Sultânî'ye müracaat eden öğrencilerden eğitim seviyeleri yeterli görülenler bir sınava tabi tutulurlardı ve bu öğrenciler Mekteb-i Sultânî'de beş yıl boyunca eğitim görürlerdi. Eğitim seviyeleri yeterli görülmeyenler ise iki yıl idadi sınıfında okuduktan sonra yine usûle uygun olarak Sultânî sınıfına alınır ve beş yıllık eğitim sürelerini bu şekilde tamamlarlardı²⁴³. H. 1319 (m. 1901) tarihli Maârif Salnâmesinde ise bu madde ile ilgili değişiklik yapılmış, eğitim süresi altı yıla çıkarılmıştır. Eğitim seviyeleri yeterli görülmeyenlerin ise üç yıl idâdi sınıfında eğitim gördükten sonra bu okula kabul edilmelerine karar verilmiştir. İdâdi sınıfına kabul edilecek öğrencilerin yaşları 9 ile 12 yaş arasında olmalıdır²⁴⁴.

Mekteb-i Sultânî'de eğitim sürelerini tamamlayan öğrenciler bu süre sonunda bir sınava tabi tutulurlar ve bu sınavdan sonra diplomalarını alırlardı. Talep etmeleri durumunda her tür memuriyet görevinde çalışabilirlerdi²⁴⁵.

Mekteb-i Sultânî'de okuyan öğrenciler, mensup oldukları dinlerin ayin ve ibadetlerini yerine getirmek mecburiyetinde idi²⁴⁶.

H. 1321 (m. 1903) tarihli Maârif Salnâmesinde ise Mekteb-i Sultânî ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Eğitim iki kademeli olarak düzenlenmiştir. Biri Sınıf-ı İbtidâî ve diğeri ise asıl Mekteb-i Sultânî sınıflarıdır. Üç sınıftan ibaret olan ibtidâî kısmında küçük çocuklara Lisân-ı Türkî ve Fransızcanın başlangıcı öğretilirdi. Ayrıca Müslüman çocuklara Eczâ-i Şerîfe ve İlmihâl dersleri de verilirdi.

Altı sınıf üzerine düzenlenmiş olan ikinci kademedede de bu seviyeye uygun olarak ulûm ve fûnûn dersleri okutulurdu. Türkçe, Arabî, Farîsî ve Fransızca bütün öğrenciler için mecburi iken; Rumca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca dersleri isteğe bağlıydı.

Mektepte eğitim dili Fransızcaydı ve eğitim-öğretim Edebiyât ve Fen olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Edebiyât şubesinde Belâgât-ı Osmanîyye, Arabî, Farîsî, Fransızca, Hikmet, Tarih ve Coğrafya dersleri; Ulûm şubesinde ise Riyâziyât ve

²⁴³ S.M., 1316, s. 107.

²⁴⁴ S.M., 1319, s. 102.

²⁴⁵ S.M., 1316, s. 107.

²⁴⁶ S.M., 1316, s. 108.

Tabîyyât dersleri verilirdi²⁴⁷. Mekteb-i Sultanî'nin ders programı aşağıda gösterilmiştir²⁴⁸.

Türkçe Dersleri-Sınıf-ı İbtidâî

Birinci Sene; Kırâat ve Yazı, Elif Bâ, Harf ve Hece, Teşkîl-i Kelimat, Hat-ı Rika, Ulûm-i Dîniyye

İkinci Sene; Kırâat, İmlâ ve Ezber, Hat-ı Rika, Ulûm-i Dîniyye

Üçüncü Sene; Kırâat, İmlâ ve Ezber, Muhtasar-ı Sarf-ı Türkî, Hat-ı Rika, Ulûm-i Dîniyye

Türkçe Dersleri-Sınıf-ı Tâlîye

Birinci Sene; Kavâid-i Lisan-ı Osmanî, Arabî, Kırâat-ı Türkiye, İmlâ ve Ezber, Hüsn-i Hat, Rika, Ulûm-i Dîniyye.

İkinci Sene; Kavâid-i Lisan-ı Osmanî, Arabî, İmlâ, Kırâat ve Ezber, Hüsn-i Hat, Rika, Farîsî, Ulûm-i Dîniyye.

Üçüncü Sene; Kavâid-i Osmaniye, Kitâbet, Arabî, Farîsî, Hüsn-i Hat, Rika, Ulûm-i Dîniyye.

Türkçe Dersleri- Sınıf-ı Âlîyye

Dördüncü Sene; Kitâbet, Arabî, Farîsî, Tarih-i Osmanî, İlm-i Ahlâk, Hüsn-i Hat, Rika, Ulûm-i Dîniyye.

Beşinci Sene; Kitâbet-i Resmîye ve Belâgât, Arabî, Farîsî, Tarih-i Osmanî, Ahlâk ve Mantık, Tercüme-i Fransızca, Hüsn-i Hat, Rika, Fıkıh-ı Şerîf.

Altıncı Sene; Kitâbet-i Resmîye ve Belâgât, Arabî, Farîsî, Tarih-i İslâm, Tercüme (Türkçe-Fransızca, Fransızca- Türkçe), Hüsn-i Hat, Fıkıh-ı Şerîf.

---

²⁴⁷ S.M., 1321, s. 107.

²⁴⁸ S.M. 1316, s. 113-126.

Fransızca Dersleri- Sınıf-ı İbtidâî

Birinci Sene; Fransızca Kırâat ve Yazı ve Ezber, Elif Bâ, Hesâb.

İkinci Sene; Fransızca, Hesâb, Hüsn-i Hat Fransuvî

Üçüncü Sene; Fransızca, Hesâb, Hüsn-i Hat Fransuvî.

Fransızca Dersleri- Sınıf-ı Tâlîye

Birinci Sene; Fransızca, Hesâb, Coğrafya, Dürûs-i Eşya, Hüsn-i Hat Fransuvî, Resim.

İkinci Sene; Fransızca Tatbikât-ı Sarfiye ile Kırâat, Kavâid-i İbtidâîyye-i Sarfiye'nin tekrarı, Hesâb, Tarih, Coğrafya, Dürûs-i Eşya, Hüsn-i Hat Fransuvî, Resim.

Üçüncü Sene; Fransızca İzâhât-ı Lâzîme ile Kırâat, Ulûm-i Riyâziye, Hendese, Tarih, Coğrafya, Dürûs-i Eşya, Resim.

Fransızca Dersleri- Sınıf-ı Âlîyye

Dördüncü Sene; Fransızca İzâhât-ı Lâzîme ile Kırâat, Ulûm-i Riyâziye, Cebir, Hendese, Hikmet ve Kimya, Tarih, Coğrafya, Usûl-i Defter-i Mukaddimât, Resm-i Taklîdi, Tersimât-i Riyâziye.

Beşinci Sene; Fransızca, Ulûm-i Riyâziye, Cebir, Hendese, Hikmet ve Kimya, İlm-i Mevâlid, Tarih-i Umûmî, Coğrafya, Usûl-i Defteri, Resm-i Taklîdi, Tersimât-i Riyâziye.

Altıncı Sene; Fransızca, Hikmet-i Nazâriye, Ulûm-i Riyâziye ve Hendese-i Resmîye, Müsellesât-i Müsteviye, Mebâdi-i Fenn-i Makine, Kozmografya, Hikmet ve Kimya, İlm-i Mevâlid, Tarih-i Umûmî, Coğrafya, Resm-i Taklîdi, Tersimât-i Riyâziye.

Mekteb-i Sultânî'nin ders programı incelendiğinde h. 1316 (m. 1898) ile h. 1319 (m. 1901) yılları arasında okutulan derslerde önemli bir değişiklik olmamıştır. Sadece h. 1319 (m. 1901) tarihli Maârif Salnâmesinden itibaren Hikmet ve Kimya dersi, Fizik ve Kimya olarak değişmiştir. Ancak h. 1321 (m. 1903) tarihli Maârif

Salnâmesinde Türkçe Dersleri-Sınıf-ı Taliye bölümünde bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklik aşağıda gösterilmiştir²⁴⁹.

Türkçe Dersleri- Sınıf-ı Tâlîye

Birinci Sene; Ulûm-i Dîniyye, Sarf-i Osmanî, Arabî, Kırâat-i Türkiye, Ezber ve İmlâ, Hüsn-i Hat, Rika.

İkinci Sene; Ulûm-i Dîniyye, Nahv-i Osmanî, Arabî, İmlâ, Kırâat ve Ezber, Hüsn-i Hat, Rika, Farîsî.

Üçüncü Sene; Ulûm-i Dîniyye, Kavâid-i Osmanî, Kitâbet, Farîsî, Hüsn-i Hat, Rika.

Gündüzlü eğitim gören öğrenciler dışındaki bütün öğrencilere Jimnastik dersi veriliyordu. Gececi ve gündüzlü öğrencilerden isteyenler Rumca, Ermenice, İngilizce, İtalyanca ve Latince dersleri alabiliyorlardı²⁵⁰. Bu derslere h. 1319 (m. 1901) tarihli Maârif Salnâmesinde Almanca dersi eklenmiştir²⁵¹. H. 1321 (m. 1903) Maârif Salnâmesinde de bu derslerden Ermenice ve Latince dersleri çıkartılmıştır²⁵². Masrafları öğrenciler tarafından karşılanmak üzere piyano ve keman dersleri de veriliyordu²⁵³.

Mektebin adı h. 1326 (m. 1908) tarihinden itibaren Galatasaray Sultânî Mektebi olarak değişmiştir²⁵⁴.

4.2.4. Dârü'ş-Şafaka

Müslüman yetim çocukların eğitim görmesi amacıyla kurulmuş bir okuldu. Dârü'ş-Şafaka hakkında ilk bilgi h. 1291 (m. 1874) tarihli Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir. Okulun eğitim süresi sekiz yıldır ve okul yatılıydı. Her sene Dârü'ş-Şafaka'ya 50 öğrenci kabul edilmekteydi²⁵⁵.

²⁴⁹ S.M., 1321, s. 109.

²⁵⁰ S.M., 1316, s. 126.

²⁵¹ S.M., 1319, s. 113.

²⁵² S.M., 1321, s. 115.

²⁵³ S.M., 1316, s. 126.

²⁵⁴ S.D., 1326, s. 327.

²⁵⁵ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1291, Tabhâne-i Âmire, Def'a 29, H. 1291, s. 194.

Dârü'ş-Şafaka, Sultan Selim civarında olup, kanunla kurulan Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin idaresi altındaydı. Dersler, cemiyet üyeleri ile gönüllüler tarafından verilmekteydi²⁵⁶.

Dârü'ş-Şafaka'nın idare heyetinde bir müdür, bir müdür muavini, bir kâtip, bir imam, bir tabip bulunmaktaydı²⁵⁷. Dârü'ş-Şafaka'da okutulan derslerin sınıflara göre dağılımı aşağıdaki gibidir²⁵⁸.

Çizelge 46: Dârü'ş-Şafaka'da Okutulan Derslerin Sınıflara Göre Dağılımı

BİRİNCİ SINIF	İKİNCİ SINIF
Kurân-ı Kerîm	Kurân-ı Kerîm
Şûrutu's-Salat	İlm-i Hâl
Kırâat-ı Türkiye	Kırâat-ı Türkiye
Kısas-ı Enbiyâ	Kısas-ı Enbiyâ
Esmâ-i Türkiye	İmlâ-i Türkî
Hüsn-i Hat-ı Türkî	Muhtasar Hesab
	Hüsn-i Hat-ı Türkî
	Sarf-ı Türkî
	Muhtasar Coğrafya

ÜÇÜNCÜ SINIF	DÖRDÜNCÜ SINIF
Kurân-ı Kerîm	Akâid-i Dîniyye
İlm-i Hâl	Mufassal Sarf-i Arabî
Kavâid-i Türkî	Kavâid-i Osmanîyye
İmlâ-i Türkî	Kitâbet
Hesâb	Hesâb-ı Mükemmel
Hüsn-i Hat-ı Türkî	Hüsn-i Hat-ı Türkî
Farîsî	Farîsî
Coğrafya-i Umûmî	Coğrafya-i Hûsusî
Sarf-i Arabî	Resim (Çizgi)
Fransızca	Fransızca
	Muhtasar Tarih-i İslâm
	Hendese
	Hüsn-i Hat-ı Fransuvî

²⁵⁶ S.D., 1295, s. 262.

²⁵⁷ S.M., 1316, s. 654. S.M., 1317, s. 722. S.M., 1318, s. 778. S.M., 1319, s. 135. S.M., 1321, s. 138.

²⁵⁸ S.M., 1321, s. 137. S.M., 1319, s. 133-134.

Çizelge 46-devam

BEŞİNCİ SINIF	ALTINCI SINIF
Akâid-i Dîniyye	İlm-i Beyan
Nahv-i Arabî	Mantık ve Âdab-ı Kitâbet
Kitâbet	Nahv-i Ârabî
Hesâb	Cebir
Hendese	Resim (Sulu Boya)
Resim (kara kalem, sulu boya)	İlm-i Nebâtât
Lisân-ı Farisî	Coğrafya-i Osmanî
Mufassal Coğrafya-i Husûsî	Kimya
Muhtasar Kimya	Fransızca
Fransızca	Tarih-i İslâm
Tarih-i İslâm	Hendese
Fizik	Fizik
Hayvânât ve Nebâtât	Usûl-i Defteri
Madeniyât	İlm-i Ahlâk

YEDİNCİ SENE	SEKİZİNCİ SENE
Akâid-i Dîniyye	Akâid-i Dîniyye
Mufassal Tarih-i Osmanî	Mufassal Tarih-i Osmanî
Kitâbet	Kitâbet-i Resmîye
Tercüme-i Fransuvî	Edebiyat-ı Osmanîyye
Cebr-i Âlâ	Kozmografya
Resim (sulu boya)	Resim (Yağlı Boya)
İlm-i Hayvânât	Tabakât'ül Arz
Osmanlı Zirâat-i Coğrafyası	Telgraf
Kimya	Fransızca
Fransızca	Mekanik
Müsellesât-ı Müstevîye	Hıfzıssıhha
Hendese	Fizik
Fizik	Tercüme-i Fransuvî
	Kavânîn
	Osmanlı Sınâi ve Ticâr

4.2.5. Aşiret Mektebi

Aşiret Mektebi hakkında ilk bilgiye h. 1311 (m. 1893) tarihli Devlet Salnâmesinde yer verilmiştir²⁵⁹. H. 1311 (m. 1893)- h. 1315 (m. 1897) yılları arasında okulun yerinin Beşiktaş'ta olduğu belirtilmiştir²⁶⁰. Ancak h. 1316 (m. 1898) yılından sonra okul, Kabataş'a taşınmıştır²⁶¹. Okul kapandığı yıl olan h. 1325 (m. 1907) yılına kadar burada hizmet vermiştir²⁶².

Maârif Salnâmelerinin yayımlanmaya başlamasıyla birlikte okulun yapısı ve işleyişi hakkında bilgi veren bir nizâmnâme hazırlanmış ve Aşiret Mektebinde okutulacak olan derslerin senelere göre dağılımına da detaylı olarak yer verilmiştir.

Yayımlanan nizâmnâmeye göre, Arap aşiretlerinin çocuklarının eğitim-öğretim görmeleri için İstanbul'da Aşiret Mektebi adıyla gececi bir mektep açılmıştır. Mektebin kuruluş amacı Arap aşiretine bağlı çocukları çağın gereklerine uygun olarak yetiştirmek ve bu çocukların devlete sadakatlerini, dine bağlılıklarını arttırmaktır. Okula her sene 40 öğrenci alınmıştır. Alınacak öğrencilerin yaşları 12 ile 16 arasında olmuştur. Öğrencilerin bütün masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Ders programının hazırlanması ve okunacak kitapların seçilmesi Maârif Nezâreti tarafından yapılmıştır. Eğitim sürelerini tamamladıklarında memleketlerinde öğretmenlik veya eşdeğer memuriyetlerde görev alabilmişlerdir.

Mektebe Suriye, Haleb, Bağdat, Basra, Musûl, Trablus, Yemen, Hicaz vilayetleri ile Bingazi, Kudüs ve Zor sancaklarından öğrenci kabul edilmiştir²⁶³.

Beş sene boyunca okutulacak derslerin senelere göre dağılımı aşağıda belirtilmiştir²⁶⁴.

²⁵⁹ S.D., 1311, s. 412.

²⁶⁰ Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1315, Alem Mat., Def'a 53, H. 1315, s. 291.

²⁶¹ Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1316, Alem Mat. ve Mahmud Bey Mat., Def'a 54, H. 1316, s. 323.

²⁶² S.D., 1325, s. 538.

²⁶³ S.M., 1316, s. 293-295. (1316-1317-1318 Maârif Salnâmeleri birbiriyle aynıdır. 1319 ve 1321 Maârif Salnâmelerinde ise nizâmnâme hakkında bilgi verilmemiş olup, yalnızca okulda okutulan dersleri gösteren ders programına yer verilmiştir.)

²⁶⁴ S.M. 1321, s. 152.

Çizelge 47: Aşiret Mektebinde Beş Sene Boyunca Okutulacak Dersler

SENELER	DERSLER
Birinci Sene	Kurân-ı Kerîm, İlm-i Hâl, Elif Bâ, Kırâat-ı Türkiye, Amelî Türkçe, Jimnastik.
İkinci Sene	Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiye, İmlâ, Hesâb, Hüsn-i Hat, Amelî Türkçe, Jimnastik.
Üçüncü Sene	Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Tarih-i İslâm, İmlâ, Kırâat-ı Türkiye, Hüsn-i Hat, Hesâb, Coğrafya, Amelî Türkçe, Jimnastik.
Dördüncü Sene	Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Sarf-ı Arabî, Sarf-ı Türkî, Farîsî, Kitâbet, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Hesâb, Hendese, İlm-i Eşya, Ceza-i Kanûnnâme-i Hümâyûn, Amelî Türkçe, Jimnastik.
Beşinci Sene	Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Nahv-i Arabî, Farîsî, Tarih-i Osmanî, Lisan-ı Osmanî, Kitâbet-i Türkiye, Coğrafya, Cebir ve Hesâb, Hendese, Hıfzıssıhha, İlm-i Eşya, İlm-i Ahlâk, Usûl-i Defteri, Amelî Türkçe, Jimnastik.

4.3. Yüksek Öğretim

4.3.1. Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne

Dârü'l-Fünûn'un ilk açılışı h. 1281 (m. 1864) yılında gerçekleşti. İlk açıldığı yıl Dârü'l-Fünûn'da Fizik, Kimya ve İlm-i Mevâlid dersleri veriliyordu. Bu derslerden Fizik ve Kimya derslerini Maârif-i Umûmiyye ve Nâfi'a Müsteşarı Derviş Paşa, İlm-i Mevâlid dersini ise Divân-ı Zaptiye Reisi Salih Efendi veriyordu²⁶⁵.

Dârü'l-Fünûn ile ilgili her türlü işten Cemiyet-i İlmiyye-i Osmanîyye adıyla kurulan cemiyet sorumluydu. Bu cemiyetin yeri Çiçek Pazarındaydı. Salı günü dışında her gün 3'den 11'e kadar açıktı. Burada cumartesi ve çarşamba günleri saat 5'te Fransızca, pazartesi ve çarşamba günleri saat 6'da İngilizce, perşembe günü saat

²⁶⁵ S.D., 1281, s. 97.

5'te İlm-i Hukûk, cumartesi ve pazar günleri saat 9'da İlm-i Hesâb dersleri gösteriliyordu²⁶⁶.

H. 1283 (m. 1866) yılında yayımlanan devlet salnâmesinden sonra üç yıl Dârü'l-Fünûn ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Buradan da anlaşılıyor ki okul üç yıl boyunca eğitim vermemiştir. H. 1287 (m. 1870) yılı itibariyle eğitim hayatına yeniden başlayan Dârü'l-Fünûn sadece iki yıl boyunca eğitime devam edebilmiştir.

H. 1288 (m. 1871) yılında yayımlanan devlet salnâmesinde diğer salnâmelerden farklı olarak Dârü'l-Fünûn'un ders programı hakkında da bilgi verilmiştir. Kitâbet ve Edebiyat, Riyâziye ve Hikmet, Kimya, Coğrafya, Resim, Fransızca ve Rika okutulan dersler arasındadır²⁶⁷.

H. 1288 (m. 1871) yılından h. 1319 (m. 1901) yılına kadar okul eğitim-öğretime ara vermiştir. H. 1319 (m. 1901) yılında yeniden açılan Dârü'l-Fünûn'un ders programı incelendiğinde okul üç şubeye ayrılmıştır. Bunlar Ulûm-ı Dîniyye, Ulûm-ı Riyâziye ve Tabîiyye ve Edebiyat Şubeleriydi.

Ulûm-ı Dîniyye Şubesinde, Tefsîr-i Şerif, Hadis-i Şerif, Usûl-i Hadis, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, İlm-i Kelâm, Tarih-i Din-i İslâm dersleri gösteriliyordu.

Ulûm-ı Riyâziye ve Tabîiyye Şubesinde, eğitim süresi üç seneydi ve bu şubeye her sene 25 öğrenci kabul ediliyordu. Okutulan dersler ise İlm-i Heyet (Riyâziye ve Tabîiyye), Cebr-i Âlâ, Hendese-i Halliye, Hesâb-ı Temâmî ve Tefâzulî, Hesâb-ı İhtimâlî, Hikmet-i Tabîiyye ve İlm-i Ahvâl-i Cevviye, Kimya-i Gayr-i Uzvî ve Uzvî ve Hayatî, İlm-i Hayvanat, İlm-i Nebatat, İlm-i Mâ'den ve Tabakâtü'l-Arz idi.

Edebiyat Şubesinde, eğitim süresi üç sene olup, bu şubeye her sene 25 öğrenci alınıyordu. Okutulan dersler ise Hikmet-i Nazâriyye (İlm-i ahvâl-i Nefs, Mantık, Ahlâk, Hikmet-i Bedayi), Edebiyat-ı Osmanî, Edebiyat-ı Arabîye ve Farîsiyye, Edebiyat-ı Fransuviye, Tarih-i Osmanî ve Tarih-i Düvel, Coğrafya-i Umûmî ve Osmanî ve Umranî, İlm-i Âsâr-ı Atika, Usûl-i Terbiye ve Tedris idi²⁶⁸.

²⁶⁶ S.D., 1281, s. 98.

²⁶⁷ S.D., 1288, s. 132.

²⁶⁸ S.M., 1319, s. 64-65.

H. 1321 (m. 1903) yılında ise bazı düzenlemelere gidilmiştir. Şubelerin isimleri, eğitim süreleri ve haftalık okutulan dersler değişmiştir. Dârü'l-Fünûn; Ulûm-ı Âliyye-i Dîniyye Şubesi, Fünun Şubesi ve Edebiyat Şubelerinden oluşmaktaydı. Ulûm-ı Âliyye-i Dîniyye Şubesinin eğitim süresi dört sene olup, bu bölüme her sene 30 öğrenci kabul edilmekteydi; Fünun Şubesinin eğitim süresi üç seneydi ve bu şubeye 25 öğrenci alınmaktaydı. Ayrıca Fünun Şubesi ikinci seneden itibaren “Riyâziye” ve “Fünûn” olarak iki kısma ayrılmıştı. Edebiyat Şubesinin eğitim süresi ise iki seneydi ve bu bölüme de 25 öğrenci alınmaktaydı. Ulûm-ı Âliyye-i Dîniyye, Fünûn Şubesi, Edebiyat Şubesine ait ders programı aşağıda belirtilmiştir²⁶⁹.

Çizelge 48: Ulûm-ı Âliyye-i Dîniyye Şubesinin Haftalık Ders Programı

DERSLER	SENELER			
	1.	2.	3.	4.
Tefsîr-i Şerif	3	3	3	3
Hadis-i Şerif ve Usûl-i Hadis	2	2	2	2
İlm-i Fıkıh	2	2	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	2
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Tarih-i Din-i İslâm	2	1	1	1
TOPLAM	13	12	12	12

²⁶⁹ S.M. 1321, s. 66-67.

Çizelge 49: Fünûn Şubesinin Haftalık Ders Programı

DERSLER	SENELER		
	1.	2.	3.
İlm-i Heyet (Riyâziye ve Tabîiyye)	-	2	2
Hesâb-ı Tefâzulî ve Temâmî	-	2	2
Hesâb-ı İhtimâlî	-	-	1
Fenn-i Mekanik	-	2	2
Taksim-i Arazi	-	-	1
Kimya-i Mâ'deni	2	-	-
Kimya-i Uzvî	-	2	-
Tecrübî ve Riyâzî Fizik	2	2	2
Cebr-i Âlâ ve Müsellesât-ı Küreviye	3	-	-
Hendese-i Tahlîliyye	3	-	-
Kimya-i Hayâtî	-	-	2
İlm-i Hayvanat	-	-	2
İlm-i Nebatat	-	-	2
İlm-i Mâ'den ve Tabakâtü'l-Arz	-	-	2
TOPLAM	10	10 ve 10	10 ve 10

Riyâziye ve Fünûn kısmının ortak olarak gördüğü dersler; Kimya-i Mâ'deni, Kimya-i Uzvî, Tecrübî ve Riyâzî Fizik, Cebr-i Âlâ ve Müsellesât-ı Küreviye, Hendese-i Tahlîliyye dersleridir. Riyâziye kısmında bunlardan farklı olarak İlm-i Heyet (Riyâziye ve Tabîiyye), Hesâb-ı Tefâzulî ve Temâmî, Hesâb-ı İhtimâlî, Fenn-i Mekanik, Taksim-i Arazi dersleri gösterilirken; Fünûn kısmında Kimya-i Hayâtî, İlm-i Hayvanat, İlm-i Nebatat, İlm-i Mâ'den ve Tabakâtü'l-Arz dersleri gösterilmektedir.

Çizelge 50: Edebiyat Şubesinin Haftalık Ders Programı

DERSLER	SENELER	
	1.	2.
Mantık ve Ahlâk	2	2
Edebiyat-ı Osmanî	1	1
Edebiyat-ı Arabîye ve Farîsiye	2	2
Edebiyat-ı Fransuviye	2	2
Tarih-i Osmanî ve Tarih-i Düvel	2	2
Coğrafya-i Umumi ve Osmanî ve Umranî ve Etnoğrafya	2	2
İlm-i Âsâr-ı Atika	1	1
Usûl-i Terbiye ve Tedris	-	1
TOPLAM	12	13

4.3.2. Dârü'l-Mu'allimîn

Salnâmelerde Dârü'l-Mu'allimîn ile ilgili ilk bilgiye h. 1274 (m. 1857) tarihli Devlet Salnâmesinde rastlanılmaktadır²⁷⁰. İlk açıldığında geniş bir müfredata sahip olmayan Dârü'l-Mu'allimîn'de sadece Arabîye, Riyâziye ve Farîsî dersleri okutulmaktaydı²⁷¹. Ancak yıllar içinde ders programına Hesab, Coğrafya, İnşa, Arabî, Tarih, Rika gibi dersler eklenerek ders programı genişletilmiştir²⁷².

H. 1294 (m. 1877) yılında Dârü'l-Mu'allimîn'in yapısıyla ilgili bazı düzenlemelere gidilmiş ve okul İdâdiyye Şubesi, Rüşdiye Şubesi, Sıbyâniyye Şubesi olarak üç şubeye ayrılmıştır. İdâdiyye Şubesinde eğitim süresi beş yıldır²⁷³. H. 1296 (m. 1878) yılından itibaren ise eğitim süresi üç yıla inmiştir²⁷⁴.

²⁷⁰ Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1274, Tabhâne-i Âmire, Def'a 12, H. 1274, s. 130.

²⁷¹ S.D., 1275, s. 93.

²⁷² S.D., 1292, s. 137.

²⁷³ S.D., 1294, s. 385.

²⁷⁴ S.D., 1296, s. 73.

İdâdiyye Şubesinde beş yıl boyunca okutulan dersler;

Birinci Sene: İlm-i Hesab, Genel Coğrafya, Kitâbet, Muhtasar-ı Tarih-i Umûmî, Kavâid-i Osmanîye, Farîsî.

İkinci Sene: Cebir, Hendese, Osmanlı Coğrafyası, Fransızca, Resim.

Üçüncü Sene: Hendese-i Mücesseme, Müsellesât-ı Müstevîyye ve Logaritma, Fransızca, Kitâbet, Resim, Drama.

Dördüncü Sene: Mevâlid-i Selâse, Hendese-i Resmîye ve Münâzara ve Gölge, Kozmografya, Hikmet ve Muhtasar-ı Kimya, Hendese-i Eşkâl, Fransızca, Resim.

Beşinci Sene: Kimya, Fransızca, Cerri Eskâl, Mevâlid-i Selâse, İnşâ, Resim, Dramadır²⁷⁵.

Rüşdiye Şubesinde; eğitim süresi üç yıldır. Üç yıl boyunca okutulan dersler;

Birinci Sene: Arabî, Farîsî, Hesab, Coğrafya, Tarih, İnşâ, Rika, Resim.

İkinci Sene: Arabî, Farîsî, Coğrafya, Cebir, Tarih, Hikmet ve Kimya, İnşâ, Rika, Resim.

Üçüncü Sene: Arabî, Farîsî, Coğrafya, Hendese, Tarih, Usûl-i Defter, Hikmet ve Kimya, İnşâ, Rika, Resimdir.

Sıbyâniyye Şubesinde okutulan dersler ise Lisan-ı Osmanî, Tarih, Hendese, Hesab, Farîsî, Coğrafya, Rika, Usûl-i Tadrîsiyye, İmla, Fenn-i Mesâhadır²⁷⁶.

İdâdiyye ve Rüşdiye şubeleri Sultan Mehmet'te Destgahçılar Başı civarında Kovacılar'daydı. Bu şubelerde eğitim gören öğrenciler İdâdiyye ve Rüşdiye muallimi, Sıbyâniyye şubesinde eğitim gören öğrenciler ise Sıbyâniyye muallimi olmaktadır²⁷⁷.

H.1298 (m. 1880) yılından itibaren Dârü'l-Mu'allimîn'in İdâdiyye Şubesi kaldırılmıştır ve okul Rüşdiye Şubesi ve Sıbyâniyye Şubesi olmak üzere iki şubeye

²⁷⁵ S.D., 1294, s. 385.

²⁷⁶ S.D., 1294, s. 386.

²⁷⁷ S.D., 1295, s. 252-254.

düşmüştür. Rüşdiye Şubesinde okuyan öğrenciler, rüşdiye muallimi, Sıbyâniyye Şubesinde okuyan öğrenciler ise mekâtib-i ibtidâiyye muallimi olarak yetiştirilmek üzere eğitim görmekteydi²⁷⁸.

Maârif Salnâmelerinin yayımlanmasıyla birlikte Dârü'l-Mu'allimîn'in yapısında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikleri gösteren bir de nizâmname yayımlanmıştır. Buna göre Dârü'l-Mu'allimîn; İbtidâiyye, Rüşdiye ve Âliyye olmak üzere üç şubeye ayrılmıştı. Her bir şubenin eğitim süresi iki seneydi. İbtidâiyye şubesinden, Rüşdiye şubesine ve oradan da Âliyye şubesine geçiş yapılabilmekteydi. Öğrencilere her şubeyi bitirdiklerinde birer diploma verilmekteydi. Okulun başında bir müdür bulunmakta ve Dârü'l-Mu'allimîn'e her sene 140 öğrenci kabul edilmekteydi.

İbtidâiyye şubesinde eğitim görmek için aranan şartlar; Sarf, Nahv, Kırâat-ı Türkiye, Hat-ı İmladan yapılacak sınavları geçmek, iyi ahlâk sahibi olmak, yaşı 20'den aşağı ve 30'dan yukarı olmamak, sakat ve ma'lul olmamaktı. Ayrıca burada okuyan öğrenciler, ileride öğretmenlik mesleğini icra etmezlerse öğrenimleri boyunca aldıkları maaşı iade edeceklerdi.

Rüşdiye şubesinde eğitim görmek için ise ibtidâiyye şubesinden mezun olmak, iyi ahlâklı olmak ve yaşı 20'yi geçmemiş olmak gibi şartlar aranmaktaydı.

Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Şubesi ise, Edebiyat ve Fünûn sınıflarından oluşmaktaydı. Rüşdiye şubesinden Edebiyat şubesine kayıt yaptıracak öğrencilerin öncelikle Belâgat-ı Arabîye'den sözlü bir sınav olmaları ve daha sonra da Türkçe bir makale yazmaları istenmekteydi. Rüşdiye şubesinden Fünûn şubesine kayıt yaptıracak öğrencilerin ise Ulûm-ı Riyâziye ve Hikemiye derslerinden başarılı olmaları gerekmekteydi. Dârü'l-Mu'allimîn'den mezun olan öğrencilere Mekâtib-i Umûmîyye'de öğretmenlik yapmak için öncelik tanınmaktaydı²⁷⁹. Dârü'l-Mu'allimîn İbtidâiyye Şubesinde eğitim süresi iki yıldır. Haftalık ders programı ise aşağıdaki gibiydi²⁸⁰.

²⁷⁸ S.D., 1298, s. 269.

²⁷⁹ S.M., 1316, s. 130-134. S.M., 1317, s. 132. S.M., 1318, s. 136. S.M., 1319, s. 124. S.M., 1321, s. 126.

²⁸⁰ S.M., 1321, s. 122. S.M., 1316, s.127. S.M., 1317, s. 129. S.M., 1318, s. 133. S.M., 1319, s. 119.

Çizelge 51: Dârü'l-Mu'allimîn İbtidâiyye Şubesi Haftalık Ders Programı

DERSLER	BİRİNCİ SENE	İKİNCİ SENE
Kurân-ı Kerîm Tecvid ve Fıkıh-ı Şerif	4	3
Türkçe Kavâid ve İmla	3	-
Usûl-i Tadrîs	-	1
İnşâ	-	2
Arabî Sarf ve Nahv	2	2
Kavâid-i Farîsî	2	2
Fransızca	-	1
Hesab	2	2
İlm-i Eşya	1	1
Coğrafya-i Umûmî ve Osmanî	2	2
Tarih-i İslâm	2	1
Hüsn-i Hat	1	1
Ziraat	1	1
TOPLAM	20	19

Dârü'l-Mu'allimîn Rüşdiye Şubesinde eğitim süresi iki yıldır. Haftalık Ders Programı ise aşağıdaki gibiydi²⁸¹.

Çizelge 52: Dârü'l-Mu'allimîn Rüşdiye Şubesi Haftalık Ders Programı

DERSLER	BİRİNCİ SENE	İKİNCİ SENE
Ulûm-i Dîniyye	1	1
Kavâid ve İmla	1	-
Usûl-i Tadrîs ve Terbiye-i Ahlâk ve Etfal	2	1
İnşâ	1	1
Arabî ve Mantık	3	3
Farîsî	1	1
Fransızca	2	2
Hesab	2	2
Usûl-i Defteri	1	1
Cebir	1	1

²⁸¹ S.M., 1321, s. 123. S.M., 1316, s.128. S.M., 1317, s. 130. S.M., 1318, s. 134. S.M., 1319,s. 120.

Çizelge 52-devam		
DERSLER	BİRİNCİ SENE	İKİNCİ SENE
Hendese	1	1
Hikmet	1	2
Mevâlid	-	2
Coğrafya	2	1
Tarih	2	2
Hüsn-i Hat	1	1
Resim	1	1
Ziraat	1	1
TOPLAM	24	24

Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Edebiyat Şubesinin eğitim süresi iki yıldır. Haftalık ders programı aşağıdaki gibidir²⁸².

Çizelge 53: Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Edebiyat Şubesi Haftalık Ders Programı

DERSLER	Birinci Sene	İkinci Sene
Belâgat-ı Arabîyye	1	2
Belâgat-ı Türkiye	2	1
Belâgat-ı Farîsîyye	2	1
Kitâbet-i Resmîye	1	2
Tarih	1	2
Coğrafya	2	1
Kavânîn	2	1
TOPLAM	11	10

²⁸² S.M., 1321, s. 124. S.M., 1319, s. 121.

Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Fünûn Şubesinin eğitim süresi iki yıldır. Haftalık ders programı aşağıdaki gibidir²⁸³.

Çizelge 54: Dârü'l-Mu'allimîn-i Âliyye Fünûn Şubesi Haftalık Ders Programı

DERSLER	Birinci Sene	İkinci Sene
Hesab-ı Âli	2	-
Cebr-i Âdî	3	-
Cebr-i Âli	-	1
Usûl-i Defteri	1	-
Kimyâ-i Uzvî ve Mâ'deni	2	2
Kimyâ-i Tahlîli	-	1
Hayvanat ve Nebatat	3	-
Tabakât'ül-Arz	-	2
Kozmografya ve Mekanik	-	3
Müsellesat	1	1
Hikmet-i Tabîyye	2	2
Hendese	2	2
Tersîmât-ı Riyâziye	-	1
Ziraat	1	1
TOPLAM	17	16

Ayrıca h. 1319 (m. 1901) yılından itibaren Âliyye-i Fünûn ve Edebiyat şubelerinde ortak okutulan dersler de belirtilmiştir. Bunlar: Akâid, Ahlâk, Fransızca, İlm-i Servet, Fenn-i Mâlî, Usûl-i Tadrîs'tir²⁸⁴. H. 1321 (m. 1903) yılında bu derslerden Usûl-i Tadrîs'in yerini İlm-i Ahvâl-i Nefs almıştır²⁸⁵.

²⁸³ S.M., 1321, s. 124. S.M., 1319, s. 121.

²⁸⁴ S.M., 1319, s. 122.

²⁸⁵ S.M., 1321, s. 125.

4.3.3. Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân

Vilayetlerdeki Dârü'l-Mu'allimîn şubeleri kasaba ve köylerde bulunan sıbyân mektepleri için öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Eğitim süresi iki senedir²⁸⁶. Bu okulda eğitim görmek isteyen öğrencilerde aranan şartlar, iyi ahlâk sahibi olmak ve 20 yaşın altında olmamaktır²⁸⁷.

H. 1303 (M. 1885) tarihli Devlet Salnâmesinde Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân bulunan vilayetler; Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Hüdavendigâr, Haleb, Mamuretülaziz olarak gösterilmiştir²⁸⁸. Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân şubelerinde iki sene boyunca okutulan dersler ve haftalık ders programı aşağıdaki gibidir²⁸⁹.

Çizelge 55: Dârü'l-Mu'allimîn-i Sıbyân Şubeleri Haftalık Ders Programı

DERSLER	Birinci Sene	İkinci Sene
Tecvid ve Kurân-ı Kerîm,	2	2
Arabî	2	2
Farîsî	2	1
Kavâid-i Türkiye ve İmlâ	2	3
Hesab	2	2
Tarih	2	2
Coğrafya	2	2
Hat	2	1

²⁸⁶ S.M., 1316, s. 353. S.M., 1318, s. 252. S.M., 1317, s. 398.

²⁸⁷ S.M., 1316, s. 356.

²⁸⁸ S.D. 1303, s. 326.

²⁸⁹ S.M., 1318, s. 252-253.

4.3.4. Dârü'l-Mu'allimât

Dârü'l-Mu'allimât, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne bağılı bölümlerden biridir. Dârü'l-Mu'allimât, Mekâtib-i İbtidâiyye ve Mekâtib-i Rüşdiyye'ye kadın öğretmen yetiştirmek üzere kurulmuştur. Eğitim süresi üç senedir. Ancak altı senelik bir de ihtiyat (yedek) kısmı vardır. Bu ihtiyat kısmı da Dârü'l-Mu'allimâta bağılıdır ve İnas Mekâtib-i Rüşdiyyesine denktir²⁹⁰.

Dârü'l-Mu'allimât'ın açılış tarihi h. 1288 (m. 1871) senesidir. İlk açıldığı yıl Dârü'l-Mu'allimât'ın ders programı; İlm-i Dîniyye ve Ahlâk, Hesab, Coğrafya, Sülüs, Resim ve Nakış derslerinden oluşmaktadır²⁹¹.

H. 1294 (m. 1877) yılında Dârü'l-Mu'allimât'ın yapısında bazı düzenlemelere gidilmiştir. Eğitim süresi üç yıldır ve her sene okutulan dersler farklıdır.

Birinci Sene: Ulûm-i Dîniyye, Kıraat-ı Türkiye, Arabî, Farîsî, Lisan-ı Osmanî ve İmlâ, Hesab, Resim, Sülüs, Rika, Dikiş.

İkinci Sene: Arabî, Farîsî, Coğrafya, Hesab, Tarih-i Osmanî, İnşâ, Türkî Kavâid ve İmlâ, Sülüs, Rika, Resim, Makine.

Üçüncü Sene: Arabî, Farîsî, Nakış, Hesab, İmlâ ve İnşa, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Sülüs, Rika, Resim, Makinedir²⁹².

Okulun yeri üç kez değişmiştir. H. 1296 (m. 1878) yılına kadar Sultanahmet'te Yerebatan Mahallesinde bulunan okul, h. 1297 (m. 1879) yılından itibaren Cağaloğlu'nda hizmet vermeye başlamıştır²⁹³. H. 1311 (m. 1893) yılında ise okulun yeri Koska'ya taşınmıştır²⁹⁴.

Dârü'l-Mu'allimât, h. 1300 (m. 1882) yılında biri rüşdiyye diğeri sıbyan olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Rüşdiyye şubesinde Arabî, Farîsî, Hesab, Coğrafya, Lisan-ı Osmanî, İmlâ, Ulûm-i Dîniyye, Tarih-i Osmanî, Sülüs, Resim, Nakış ve Dikiş, Rika dersleri görülürken; Sıbyan şubesinde Nakış ve Dikiş dersleri

²⁹⁰ S.M., 1317, s. 321.

²⁹¹ S.D., 1288, s. 134.

²⁹² S.D., 1294, s. 387.

²⁹³ S.D., 1297, s. 404.

²⁹⁴ S.D., 1311, s. 410-411.

görülmektedir²⁹⁵. H. 1318 (m. 1900) yılına kadar her sene için ayrı ayrı dersler okutulmuş olup bu tarihten itibaren ders programı değişmiş ve üç sene boyunca aynı dersler okutulmuştur. Dârü'l-Mu'allimât'ta bir hafta boyunca okutulan dersler ve haftalık ders saatleri aşağıdaki gibidir²⁹⁶.

Çizelge 56: Dârü'l-Mu'allimât Haftalık Ders Programı

DERSLER	1. SENE	2. SENE	3.SENE
Tecvîd ve Kur'an-ı Kerîm	2	1	1
Ulûm-i Dîniyye	2	2	2
Arabî	2	2	2
Farisî	1	1	1
Kavâid-i Osmanîyye ve Müntehebât	1	1	1
Kitâbet ve Tatbikât-ı Kavâid	1	1	2
Hüsn-i Hat	1	1	1
Usûl-i Tedrîs	2	1	1
Ahlâk	-	2	1
İlm-i Eşya	1	1	1
Mevâlid ve Ulûm-i Tabîiyye	-	1	1
Hıfzıssıhha	-	1	1
İdâre-i Beytiyye	1	2	2
Hesab	2	1	1
Hendese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	2	1	1
Tarih	1	1	1
Musîkî	1	1	1
El Hüneleri	4	3	3
TOPLAM	26	26	26

²⁹⁵ S.D., 1300, s. 192-193.

²⁹⁶ S.M., 1318, s. 311. S.M., 1319, s. 128. S.M., 1321, s. 131.

4.3.5. Hamîdiye Ticâret Mektebi

H. 1303 (m. 1885) tarihli Devlet Salnâmesinde ilk kez geçen Hamîdiye Ticâret Mektebi Maârif Nezâretine bağlanmadan önce Ticâret ve Ziraat ve Orman ve Maden Nezâretine bağlıydı. İlk kurulduğu yıl mektepte 107 öğrenci ve 15 öğretmen mevcuttu²⁹⁷.

H. 1316 (m. 1898) yılı itibariyle yayımlanmaya başlayan maârif salnâmeleri ile birlikte Hamîdiye Ticâret Mektebi hakkında daha detaylı bilgilere yer verilmiştir. Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin eğitim süresi üç senedir²⁹⁸. H. 1321 (m. 1903) yılında bu sınıflara ilave olarak bir Mahrec Sınıfı eklenmiştir. Böylelikle okulun eğitim süresi dört seneye çıkmıştır. Bu sınıfta Hüsn-i Hat (Türkî ve Fransuvi), Fizik, Kimya ve Fransızca dersleri gösterilmekteydi²⁹⁹. Hamîdiye Ticâret Mektebinin haftalık ders programı son şekliyle aşağıdaki gibidir³⁰⁰.

Çizelge 57: Hamîdiye Ticâret Mektebinin Haftalık Ders Programı

HAMÎDİYE TİCÂRET MEKTEBİ DERS PROGRAMI
Birinci Sene
Tatbikât-ı Fenniye
Fransızca İnşa ve Kitâbet ve Türkçeye tercüme
Coğrafya-i Ticâri ve Sanâyi
Malûmât-ı Nafia
Hesâb-ı Ticari
Usûl-i Defteri basite ve Mebâdi-i Usûl-i Muzâafa ve Türkçe Muhâberât-ı Ticariyye
Hüsn-i Hat-ı Türkî ve Fransuvî
Hesâb-ı Ticârî

²⁹⁷ S.D., 1303, s. 305.

²⁹⁸ S.M., 1316, s. 135.

²⁹⁹ S.M., 1321, s. 104.

³⁰⁰ S.M., 1321, s. 104.

Çizelge 57-devam
İkinci Sene
Fransızca İnşa ve Kitâbet ve Fransızcaya tercüme Usûl-i Defteri Muzâafa ve Banka ve Ticaret şirketlerine dair Usûl-i Defteri Memalik-i Şahane'nin Coğrafya-i Ticâri ve Sanâyisi Kavânîn-i Saltanat-ı Seniyye'nin ticarete taalluk eden cihetleri Ticaret-i Berriyye Kanunu ile Senedât ve Mukâvelât-ı Ticariyye Malûmat-ı Ticariyye (1. Kısım) İlm-i Servet (1. Kısım) Hüsn-i Hat-ı Türkî ve Fransuvî
Üçüncü Sene
Ticâret-i Bahriye Kanunu ile Senedât ve Mukâvelât-ı Müteferri' İlm-i Servet(2. Kısım) Usûl-i Muhâsebe ve Tedkikât-ı Hesâbiyye-i Ticâriyye Ticaretgah İdaresi Ameliyyatı Emti'a-i Ticâriyye Fransızca Muharrerât-ı Ticariyye Malûmat-ı Ticariyye (2. Kısım) Borsa ve Sigorta kumpanyaları, Techizat-ı Bahriyye ile Sanayi ve Şimendiferler hakkında malûmat

4.3.6. Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne

Üniversite düzeyindeki ilk Hukûk Mektebi, h. 1293 (m. 1876) yılında Mekteb-i Sultânî'ye bağlı olarak kurulmuştur³⁰¹. H. 1294 (m. 1877) yılında ise Mekteb-i Sultânî bünyesinde bir Dârü'l-Fünûn-i Sultânî açılmış ve Hukûk Mektebi de buraya bağlanmıştır³⁰².

Devlet Salnâmeleri incelendiğinde h. 1299 (m. 1881) ile h. 1304 (m. 1886) yılları arasında Dârü'l-Fünûn-i Sultânî bünyesindeki Hukûk Mektebinin

³⁰¹ S.D., 1293, s. 137.

³⁰² S.D., 1294, s. 381-382.

faaliyetlerine rastlanılmamaktadır³⁰³. Mekteb-i Sultânî'den bağımsız ilk Hukûk Mektebi ise h. 1305 (m. 1887) senesinde kurulmuş olup, eğitim süresi üç yıldır³⁰⁴.

Maârif Salnâmelerinin yayımlanmaya başlamasıyla birlikte Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne hakkında daha detaylı bilgilere rastlanılmaktadır. Okulun yapısı ile ilgili bir nizâmname yayımlanmış, ayrıca Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne'de okutulan dersler de ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Bu nizâmnameye göre Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne, Adlî ve İdari kanunlar ile Hukûk usûllerini öğretmek amacıyla kurulmuştur. Maârif Nezâretine bağlıdır. Gündüzlü eğitim veren okulda eğitim ücretsizdir. Okulun eğitim süresi ise dört senedir.

Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de eğitim görmek için gerekli şartlar; Osmanlı tebaasından olmak, yaşı 18'den küçük olmamak, iyi derecede Osmanlıca bilmek, ayrıca Mantık, Coğrafya ve Hesap dersleri ile Osmanlı Tarihi ve Genel Tarih ile ilgili gerekli bilgilere sahip olmak, güvenilir ve toplumda itibar sahibi olan iki kişiden referans mektubu almak.

Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne'ye, Mekteb-i Sultânî ve Mekâtib-i İdâdiyye ile diğer yüksek okullardan (Mekâtib-i Âliyye) mezun olanlar imtihansız kabul edilirdi. Bu okuldan mezuniyet diploması alan öğrenciler üç ay Hukûk ve üç ay da Nizâmiye Mahkemelerinde staj gördükten sonra İstanbul ve Vilayet İbtidâî Mahkemeleri azalığında, sorgu hakimliğinde ve Müddeî-i Umûmî muavinliğinde bulunmaya hak kazanırlardı³⁰⁵. Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'nin haftalık ders programı en son haliyle aşağıdaki gibidir³⁰⁶.

³⁰³ S.D., 1299, s. 258. S.D., 1300, s. 186. S.D., 1301, s. 371. S.D., 1302, s. 393. S.D., 1303, s. 319. S.D., 1304, s. 307.

³⁰⁴ S.D., 1305, s. 230-231.

³⁰⁵ S.M., 1316, s. 82- 83. S.M., 1317, s. 84. S.M., 1318, s. 81. S.M., 1319, s. 90. S.M., 1321, s. 91.

³⁰⁶ S.M., 1321, s. 92.

Çizelge 58: Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne Haftalık Ders Programı

BİRİNCİ SENE	DERS SAATİ
Mecelle-i Ahkâm-ı Adlîye	3
Cezâ Kanunu	3
Hukûk-i Düvel	2
Hukûk-i İdâre	2
Kitâbü'n-nikâh	1
Mukaddeme-i İlm-i Hukûk	1
TOPLAM	12
İKİNCİ SENE	DERS SAATİ
Mecelle-i Ahkâm-ı Adlîye	4
Vesâyâ ve Ferâiz	1
Hukûk-i İdâre	2
Hukûk-i Düvel	2
Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye	4
TOPLAM	13
ÜÇÜNCÜ SENE	DERS SAATİ
Mecelle-i Ahkâm-ı Adlîye	4
Usûl-i Fıkıh	1
Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiyye	2
Uhûd (Ahidler)	2
Cezâ Kanunu	1
Ticâret-i Berriyye Kanunu	2
TOPLAM	12
DÖRDÜNCÜ SENE	DERS SAATİ
Tanzîm-i İlâmât-i Hukûkiyye	3
Tanzîm-i İlâmât-i Cezâiyye	3
Arâzi Kanunu	2
Usûl-i Fıkıh	2
Kitâbü'd-diyat	2
Ticâret-i Bahrîyye Kanunu	1
Mukâyese-i Kavânîn	1
TOPLAM	14

4.3.7. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne

Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne, Mülkiyye'ye hizmet etmek amacıyla memur yetiştiren bir okuldu. Okulda gündüzlü eğitim verilmekteydi. Eğitim süresi beş yıldır³⁰⁷. Öğrenciler ilk üç sene Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesi gereği ikinci derece mekteplerde okutulması gereken temel dersleri aldıktan sonra, son iki sene bu okulun programında yer alan Ulûm-ı Siyasiyye ve Edebiyye derslerini almak zorundaydı. Üçüncü sınıf imtihanını veren öğrencilere "Mülâzemet Rûûsu", beşinci sınıf imtihanını veren öğrencilere de "Ulûm-ı Siyasiyye" diploması verilmekteydi.

Her sene başlangıcında birinci sınıfa Mekâtib-i Rüşdiyye mezunlarından, dördüncü sınıfa ise Mekteb-i Sultânî mezunlarından veya o seviyede diploma veren okullardan mezun olmuş öğrenciler alınmaktaydı³⁰⁸. Sınıflar elliser kişiden oluşmakta ve toplam 250 öğrenci bu okulda eğitim görmekteydi³⁰⁹.

Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'nin ders programı incelendiğinde h. 1295 (m. 1878) – h. 1300 (m. 1882) yılları arasında düzenli bir ders programı uygulanmadığı ve program üzerinde her yıl değişikliğe gidildiği görülmektedir. H. 1298 (m. 1880) yılına kadar okutulan İlm-i Hukûk, Coğrafya-i Umûmî, İlm-i Hayvanat, Kimya-i Uzvî, Kozmografya, Cebir ve Müselleât, Türkçe Kavâid, Usûl-i Kitâbet, Usûl-i Defter gibi dersler h. 1299 (m. 1881) yılı Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'nin ders programında yer almamış, ders programı hafifletilmiştir. Okutulan dersler arasında İlm-i Nebâtat, İlm-i Servet, Usûl-i Maliye, Edebiyat-ı Osmanîyye, Türkçe İnşâ, Etnografya, Tarih-i Tabîî, Kimya-i Mâ'deni, Tarih-i Umûmî, Fransızca, Hesab ve Hendese, Hikmet-i Tabîyye dersleri yer almaktaydı³¹⁰.

H. 1300 (m. 1882) yılında ise Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne iki sınıfa ayrılmıştır. Bunlar; Sınıf-ı Âliyye ve Sınıf-ı İdâdiyye'dir³¹¹.

H. 1316 (m. 1898) tarihli Maârif Salnâmesinde ise Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne ile ilgili yeni bir nizâmname yayımlanmış ve bazı düzenlemelere gidilmiştir. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne, Mekâtib-i Âliyye'den olup padişahın himayesi

³⁰⁷ S.D., 1295, s. 248.

³⁰⁸ S.D., 1297, s. 396.

³⁰⁹ S.D., 1295, s. 248.

³¹⁰ S.D., 1299, s. 255.

³¹¹ S.D., 1300, s. 185.

altındaydı. Mekteb-i Mülkiyye’de geceli ve gündüzlü olarak eğitim verilmekteydi ve eğitim süresi üç seneydi³¹². Daha önce yayımlanan nizâmnâmede okulun sadece gündüzlü eğitim yaptığı görülmektedir. H. 1316 (m. 1898) yılı itibariyle ise Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne’de hem gündüzlü hem gececi eğitim verilmeye başlanmış, ayrıca eğitim süresi de beş yıldan üç yıla indirilmiştir.

Mekteb-i Mülkiyye’de gece öğrenim gören öğrencilerden senelik yirmi beş Osmanlı altını ücret alınıyordu³¹³. Her sene azami 40 öğrenci mektebe kabul ediliyordu. Eğer 40 öğrenciden fazla talep olursa öğrenciler arasında imtihan düzenleniyor ve başvuranlar arasından 40 kişi seçiliyordu. Mekteb-i Sultânî ve ikinci derecedeki genel Mekâtib-i İdâdiyye mezunları dışında başka okullardan Mekteb-i Mülkiyye’ye öğrenci kabul edilmiyordu³¹⁴. Bu mektepte okuyan öğrencilerin tek tip elbise giymeleri mecburiydi.

Mekteb-i Mülkiyye’den başarı ile mezun olanlar askerlik hizmetinden muaf tutuluyorlardı. Ancak Mekteb-i Mülkiyye’den mezun olduktan sonra devletçe görevlendirildiği memuriyet görevine gitmek istemeyenler askerlik görevini yerine getirmek zorundaydılar³¹⁵. Mekteb-i Mülkiyye’nin idare heyetinde bir müdür, bir müdür muavini, bir muhasebeci ile yeterli sayıda memur görev yapmaktaydı³¹⁶.

Mekteb-i Mülkiyye’ye kabul edilme şartları ise şunlardı:

1. 18 yaşından küçük, 25 yaşından büyük olmamak.
2. Eğitim görmesine ve devlette memuriyet yapmasına manî bir rahatsızlığı olmamak.
3. Herhangi bir sabıkası olmamak.
4. Osmanlı tebaasından olmak.
5. Mekteb-i Sultânî veya ikinci dereceden idâdi diplomasına sahip olmak³¹⁷.

Meclis-i Kebir-i Maârif, ders programı üzerinde her türlü değişiklik yapma yetkisine sahipti³¹⁸. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne’nin haftalık ders programı son haliyle aşağıdaki tabloda gösterilmiştir³¹⁹.

³¹² S.M., 1316, s. 69.

³¹³ S.M., 1316, s. 74.

³¹⁴ S.M., 1316, s. 69.

³¹⁵ S.M., 1316, s. 70.

³¹⁶ S.M., 1316, s. 70.

³¹⁷ S.M., 1316, s. 71.

Çizelge 59: Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Haftalık Ders Programı

BİRİNCİ SENE	D.S.	İKİNCİ SENE	D.S.	ÜÇÜNCÜ SENE	D.S.
İlm-i Kelâm ve Tefsir ve Hadis	3	İlm-i Kelâm ve Tefsir ve Hadis	3	İlm-i Kelâm ve Tefsir ve Hadis	3
İlm-i Fıkıh	2	İlm-i Fıkıh	2	İlm-i Fıkıh	1
Mecelle	1	İlm-i Ahlâk	1	Mecelle	1
İlm-i Ahlâk	1	Belâgat ve Kitâbet-i Resmîye	2	Belâgat ve Kitâbet-i Resmîye	1
Belâgat ve Kitâbet-i Resmîye	2	Tarih-i Osmanî	1	Tarih-i Osmanî	1
Tarih-i Osmanî	1	Usûl-i Maliye	2	Usûl-i Maliye	2
Coğrafya-i Sınai ve İstatistik	1	İlm-i Servet	1	İlm-i Servet	1
Usûl-i Maliye	2	Hukuk-i Ticaret	1	Hukuk-i Düvel	2
İlm-i Servet	1	Hukuk-i Düvel	1	Usûl-i Muhâkemat-ı Hukukiye	1
Hukuk-i Düvel	1	Hukuk-i Ceza	1	Usûl-i Muhâkemat-ı Cezâiyye	1
Usûl-i İdare	1	Usûl-i İdare	1	Usûl-i İdare	2
Arazi Kanunu	1	Mecelle	1	Fransızca	4
Fransızca	4	Fransızca	4	Usûl-i Tercüme	1
Usûl-i Tercüme	1	Usûl-i Tercüme	1	Hüsn-i Hat	1
Hüsn-i Hat	1	Hüsn-i Hat	1	Elsine-i Erbaa	2
Elsine-i Erbaa	2	Elsine-i Erbaa	2	-	-
TOPLAM	25	TOPLAM	25	TOPLAM	24

4.3.8. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne

Devlet salnâmeleri incelendiğinde Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne ile ilgili ilk bilgi h. 1297 (m. 1879) tarihli Devlet Salnâmesinde görülmüş olup sadece okulda okutulan dersler hakkında bilgi verilmiştir³²⁰.

Maârif Salnâmelerinin yayımlanmaya başlaması ile birlikte Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne'nin idare yapısını gösteren bir talimâtname yayımlanmış ve okutulacak derslerin senelere göre dağılımı da belirtilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne, Tabip ve Eczacı bölümlerinden meydana gelmekteydi. Tabip bölümünün eğitim süresi 6, Eczacı bölümünün eğitim süresi ise 3 seneydi. Tabip bölümüne alınacak öğrencilerin idâdiyye mekteplerinden

³¹⁸ S.M., 1316, s. 71.

³¹⁹ S.M., 1321, s. 68-70. S.M., 1316, s. 83-85. S.M., 1317, s. 77-79. S.M., 1318, s. 75-77. S.M., 1319, s. 69-71.

³²⁰ S.D., 1297, s. 401.

diploması olması veya o derecede imtihan vermeleri gerekmektedir. Ayrıca ahlâklı olmak, Osmanlı tebaasından olmak da aranan şartlar arasındaydı.

Eczacı sınıflarına alınacak öğrencilerin ise idâdiyye mekteplerinden mezun olmaları şart değildi. Öğrenciler, Eczacılık sınıflarına “İспенçiyâr Nizâm-nâmesi”ne uygun olarak kabul edilmekteydi.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne’de okuyan öğrenciler senede iki defa husûsî ve bir defa genel imtihana tabi tutuluyorlardı. Tabip öğrencileri beşinci seneden itibaren dört doktora imtihanı vermek zorundaydılar. Bunlardan son yani dördüncü imtihanı nazârî ve amelî olarak hasta başında yapılmaktaydı.

Eczacılık bölümünde okuyan öğrenciler ise üçüncü sınıftan itibaren iki doktora imtihanı vermek zorunda olup bunlardan son imtihan olan “Ameliyyat-ı İспенçiyâriyye” imtihanı da amelî olarak mektep kimyahanesiyle eczahanesinde icra kılınırdı.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şahane’den mezun olan tabip ve eczacılar vilayet belediye tabiplikleri ile eczacılıklarında göreve başlıyorlardı³²¹.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şahane derslerinin senelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir³²².

Tıp Sınıfları Dersleri ve Senelere Göre Dağılımı

Birinci Sene: Fıkıh-ı Şerif, İlm-i Ahlâk, Hikmet-i Tabîyye, Kimyâ-i Gayr-ı Uzvî, İlm’ül-arz ve’l-ma’âdin, Kitâbet, Fransızca.

İkinci Sene: Fıkıh-ı Şerif, İlm-i Nebâtât, Kimyâ-i Uzvî ve Fenn-i İспенçiyâr, İlm-i Teşrîh Birinci Kısım, Kitâbet, Fransızca.

Üçüncü Sene: Akâid-i Dîniyye, Vezâif-i Âza, İlm-i Teşrîh İkinci Kısım, İlm-i Hayvanat, Tahlîlât-ı Kimyevîye, Kitâbet, Fransızca.

Dördüncü Sene: Akâid-i Dîniyye, Müfredat-ı Tıp ve Fenn-i Tedâvi, Emrâz-ı Umûmîye, Ameliyyât-ı Cerrâhiye, Hıfzıssıhha, Fenn-i Ensâc, Fransızca.

³²¹ S.M., 1321, s. 82. S.M., 1316, s. 91. S.M., 1317, s. 93. S.M., 1318, s. 97. S.M., 1319, s. 83.

³²² S.M., 1321, s. 80-81. S.M., 1316, s. 97-98. S.M., 1317, s. 99-100. S.M., 1318, s. 103-105. S.M., 1319, s. 79-82.

Beşinci Sene: Akâid-i Dîniyye, Emrâz-ı Dahiliye, Emrâz-ı Hariciye, Emrâz-ı Asabiyye, Fenn-i Kıbâle, Teşrih-i Marazî, Bakteriyoloji, Serirriyât-ı Dahiliye, Serirriyât-ı Hariciye, Emrâz ve Serirriyât-ı Ayniyye, Emrâz ve Serirriyât-ı Cildiye, Emrâz ve Serirriyât-ı İzniyye ve Hançerviye.

Altıncı Sene: Akâid-i Dîniyye, Emrâz-ı Dahiliye, Emrâz-ı Hariciye, Serirriyât-ı Dahiliye, Serirriyât-ı Hariciye, Emrâz ve Serirriyât-ı Ayniyye, Emrâz-ı Asabiyye, Emrâz-ı Effâl, Medâvât-ı Sıhhiyye, Tıp Kanunu, Emrâz ve Serirriyât-ı Cildiye ve Efrenciye, Emrâz ve Serirriyât-ı İzniyye ve Hançerviye, Bakteriyoloji Ameliyatı.

Eczacı Sınıfları Dersleri ve Senelere Göre Dağılımı

Birinci Sene: Fıkıh-ı Şerif, İlm-i Ahlâk, Hikmet-i Tabîyye, Kimyâ-i Gayr-ı Uzvî, İlm'ül-arz ve'l-ma'âdin, Kitâbet, Fransızca, Ameliyyat İspençiyârı.

İkinci Sene: Fıkıh-ı Şerif, İlm-i Nebâtât, Kimyâ-i Uzvî ve Fenn-i İspençiyâr, Kitâbet, Fransızca, Ameliyyat İspençiyârı.

Üçüncü Sene: Akâid-i Dîniyye, Müfredat-ı Tıp ve Fenn-i Tedâvi, İlm-i Hayvanat, Tahîlât-ı Kimyevîye, Kitâbet, Fransızca, Ameliyyat İspençiyârı.

H. 1326 (m. 1908) yılında ise okulun adı Tıp Fakültesi olarak değişmiş ve okul Darülfünûn'a bağlanmıştır³²³.

4.3.9. Sanâyi-i Nefîse Mektebi

H. 1299 (m. 1881) yılında Ticaret ve Orman Nezaretine bağlı olarak kurulmuş olan Sanâyi-i Nefîse Mektebi³²⁴, h. 1305 (m. 1887) tarihinde Maârif Nezâreti ne bağlanmıştır³²⁵.

Sanâyi-i Nefîse Mektebi'nin ders programı ile ilgili bilgilere ilk kez h. 1305 (m. 1887) tarihli Devlet Salnâmesinde yer verilmiştir. Okulda okutulan dersler; Heykeltıraş, Yağlı Boya Resim, Fenn-i Mimâri, Kara Kalem Resim, Tarih, Ulûm-ı

³²³ S.D., 1326, s. 327.

³²⁴ S.D., 1299, s. 313.

³²⁵ S.D., 1305, s. 229.

Riyâziye ve Teşrihtir. Okulun h. 1305 (m. 1887) yılı itibariyle mevcut öğrenci sayısı 70'tir³²⁶.

Maârif Salnâmelerinin yayımlanmaya başlamasıyla birlikte Sanâyi-i Nefise Mektebi hakkında daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Okulun idari yapısı ve işleyişi ile ilgili bir talimâtnâme yayımlanmış ve haftalık ders programı da ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu talimâtnâmeye göre Sanâyi-i Nefise Mektebine bir müdür tayin edilirdi ve bu müdür mektepten, müzehanelerden ve mektepte görev yapan personelden sorumlu idi.

Sanâyi-i Nefise Mektebinde Resim, Oymacılık, Mimârlık ve Hakkaklık ile fennin sanâyiye usûl-i tatbiki öğretilmekteydi.

Ders programında yer alan Tarih ve Fenn-i Tezyînât ve Asâr-ı Atîka dersleri mektepte eğitim gören bütün öğrenciler için mecburîydi. Ressam, Oymacı ve Hakkak olacak öğrenciler sadece Teşrih ve Menâzır derslerini, Mühendis olacak öğrenciler ise Teşrih'ten başka derslerin hepsini tahsil etmek zorundaydı.

Bu mektepte eğitim görmek isteyen öğrencilerin yaşları 15 ile 25 yaş arasında olmalıydı. Mektebe dahil olmak isteyen veya sadece okunacak derslere devam etmek isteyen öğrenciler öncelikle isimlerini yazdırmalı ve sonrasında hangi hocadan ders almak istediklerini belirtmek durumundaydılar.

Her sene Nisan ayında bu mektebin bünyesinde bir "Sanâyi Sergisi" açılmaktaydı.

Mevcut olan Asâr-ı Âtîka Müzehanesinden başka iki müze daha kurulacaktı. Bunlardan ilki resim ve oyma işleri ile ilgili bir müzehane, diğeri ise Sanâyi Milliye Müzehanesiydi. Bu üç müzehane de doğrudan doğruya Sanâyi Nefise müdürünün idaresi altında bulunacaktı³²⁷.

Sanâyi Nefise Mektebinin haftalık ders programı son şekliyle aşağıdaki gibidir³²⁸.

³²⁶ S.D., 1305, s. 230.

³²⁷ S.M., 1316, s. 99-105. (H. 1316-1317-1318 tarihli Maârif Salnâmeleri birbiriyle aynıdır. H. 1319 ve 1321 Maârif Salnamelerinde de çok önemli bir değişiklik olmamıştır.)

³²⁸ S.M., 1321, s. 100.

Çizelge 60: Sanâyi-i Nefise Mektebinin Haftalık Ders Programı

CUMARTESİ	PAZARTESİ	SALI	ÇARŞAMBA	PERŞEMBE
Teşrih	Resm-i İbtidai	Karakalem ve Yağlı boya	Sanâyi Nefise Tarihi	Yağlı boya ve Karakalem
Fenn-i Heykeltıraş	Fenn-i Hak	Fenn-i Mimarı	Fenn-i Hak	Resm-i İbtidai
Fenn-i Hak	Fenn-i Heykeltıraş	Resm-i İbtidai	Fenn-i Heykeltıraş	Fenn-i Mimarı
Fenn-i Mimarı		Riyaziye ve Münâzır		

4.4. Özel Okullar

Devlet salnâmelerinde Mekâtib-i Husûsîyyeler ile ilgili sağlıklı verilere ulaşılamazken, Maârif Salnâmelerinin yayımlanmaya başlaması ile birlikte bu okullar ile ilgili daha düzenli bilgilere ulaşılabilmektedir.

Şemsü'l-Maârif; Bu okulun yeri Veznecilerdedir. Okulun kız kısmı gündüzlüdür³²⁹. Okutulan dersler; Hıfzıssıhha, İlm-i Eşya, Riyâziye, Tarih ve Coğrafya, Arabî ve Farîsî, Ulûm-i Dîniyye, Kitâbet ve Kavâid-i Osmaniye, Fransızca, Resim ve Hüsni Hat, Harita, Kurân-ı Kerîm, Lisân-i Osmanî ve Tarih-i Osmanî'dir³³⁰.

H.1319 (m. 1901) yılında ise bu mektep rüşdiye kısmı ve ibtidâîyye kısmı olarak ikiye ayrılmış ve her iki bölümde okutulan dersler ayrı ayrı gösterilmiştir. Rüşdiye kısmında Hıfzıssıhha, İlm-i Eşya, Riyâziye, Tarih ve Coğrafya, Arabî ve Farîsî, Ulûm-i Dîniyye, Kurân-ı Kerîm, Lisân-i Osmanî ve Tarih-i Osmanî, Kitâbet ve Kavâid-i Osmaniye, Fransızca, Resim ve Hüsni Hat, Ahlâk, Usûl-i Defteri, İmlâ, Hat-ı Fransuvî dersleri görülürken; İbtidâîyye kısmında ise muallim-i evvel, muallim-i sâni, muallim-i salise, muallim-i rabia olmak üzere dört öğretmen görev yapmaktadır³³¹.

³²⁹ S.M., 1317, s. 766.

³³⁰ S.M., 1318, s. 841-842.

³³¹ S.M., 1319, s. 183-184.

Mekteb-i Hamidî; Bu okulun yeri Beşiktaş'tadır. Okulun hem erkek hem de kız kısmı mevcuttur³³². Gündüzlüdür³³³. Erkek kısmında Lisân-ı Osmanî, Hesâb ve Coğrafya, Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Farîsî, Fransızca ve Hat-ı Fransuvî, Terkîb ve Tahlîl-i İbâre, Kitâbet, Resim dersleri okutulurken³³⁴; kız kısmında ise Arabî ve Farîsî, Pişano, Hüsn-i Hat, Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, İlm-i Hâl, Dikiş ve Biçki, Hesâb, Coğrafya, Tarih, Sarf-ı Türkî ve İmlâ dersleri okutulmaktaydı³³⁵.

Dârü't-Ta'lim; Bu okulun yeri Bozdoğan kemerindedir³³⁶. H. 1317 (m. 1899) yılında mektebin yeri Koska'ya taşınmıştır. Ayrıca mektebin gündüzlü eğitim verdiği belirtilmiştir³³⁷. Okutulan dersler; Ulûm-i Dîniyye, Mantık, Fütuhuşşam, Edebe'd Dünyâ Ve'd-Dîn, Nahv, Belâgat-ı Osmanîyye, Farîsî, Usûl-i Defteri, Muallakât-ı Seb'a, Sarf-ı Osmanî ve Arabî, Hendese, Coğrafya, Hesâb, Tarih, Hüsn-i Hat'tır³³⁸.

H. 1321 (m. 1903) yılında bu mektep Dârü'l-İlim mektebi ile birleşmiş ve iki isimle anılmaya başlamıştır. Okulun adı, Dârü'l-İlim ve Ta'lim adını almıştır. Bu mektepte okutulan dersler ise; Edebiyat-ı Arabîye, Coğrafya, Kitâbet, Tarih, Usûl-i Defteri, Lisân-ı Osmanî, Telhîs ve Akâid, Müsellesat, Cebir, Hesâb, Resim, Hüsn-i Hat, Hendese, Fransızca, Kudurî, Arabî, İlm-i Eşya, Sarf-i Arabî, Tarih-i İslâm ve Farîsî'dir³³⁹.

Dârü'l-Edeb; Okulun yeri üç kez değişmiştir. H. 1316 (m. 1898) yılında Divan yolunda kurulan okul³⁴⁰, h. 1318 (m. 1900) yılında Ayasofya'da bahçe karşısına alınmıştır³⁴¹. H. 1319 (m. 1901) yılında ise okulun yeri Sultanahmet'te Muvakkithane Sokağına taşınmıştır³⁴². Okulda okutulan dersler; Kurân-ı Kerîm, Arabî ve Farîsî, Lisân-i Osmanî ve İmlâ, Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâk, Tarih, Fransızca,

³³² S.M., 1316, s. 681-682.

³³³ S.M., 1317, s. 764.

³³⁴ S.M., 1321, s. 182-183.

³³⁵ S.M., 1318, s. 839-841. (1319 ve 1321 Maarif Salnamelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.)

³³⁶ S.M., 1316, s. 685.

³³⁷ S.M., 1317, s. 768.

³³⁸ S.M., 1319, s. 187. S.M., 1316, s. 685-686. S.M., 1317, s. 768-769. S.M., 1318, s. 855.

³³⁹ S.M., 1321, s. 187-188.

³⁴⁰ S.M., 1316, s. 686.

³⁴¹ S.M., 1318, s. 843.

³⁴² S.M., 1319, s. 185.

Coğrafya, Hesâb ve Hendese, Resim, İlm-i Eşya, Hüsn-i Hat, İlm-i Hâl, Kırâat-ı Türkiye, Tecvîd'tir³⁴³.

Mekteb-i Osmanî; Bu okulun yeri Aksaray'da Yusufpaşa'dadır. Mekteb-i Osmanî'nin hem gececi hem de gündüzlü kısmı vardır³⁴⁴. Diğer yıllarda ise okulun gündüzlü ve gececi kısımlarına ayrıldığına dair bir bilgi yokken, okulun erkek ve kız kısmı olduğu belirtilmiştir³⁴⁵. Okutulan dersler; Resim, Hendese, Kitâbet, Kavâid-i Osmaniyeye, Hüsn-i Hat, Farîsî, Fransızca, Hesâb, Coğrafya, Arabî, Kırâat ve İmlâ, Hıfzıssihha, Ahlâk, Tarih, Ulûm-i Dîniyye, Nahv ve Tatbîkât, Sarf-i Arabî ve Kavâid, Sarf-i Osmanî, Tahlîl ve İmlâ, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, İmlâ-i Türkî ve İlm-i Hâl'dir³⁴⁶.

Dârü't-Tedris; Bu okulun yeri Koska'dadır. Okutulan dersler; Akâid-i Meani Mantık, Farîsî, Edebiyât-ı Türkiye, Edebiyât-ı Arabîyye, Tarih ve Kitâbet, Hendese, Coğrafya, Fransızca, Cebir, Usûl-i Defteri, Hesâb, İlm-i Fıkıh, Resim, Hüsn-i Hat, Sarf-i Arabî, Hıfzıssihhadır³⁴⁷. Dârü't-Tedris mektebine diğer Maârif Salnâmelerinde rastlanılmamaktadır.

Dârü'l-İlim; H. 1317 (m. 1899) yılı Maârif Sâlnamesinde ilk kez karşımıza çıkan bu okulun yeri Bozdoğan Kemerindedir. Okutulan dersler; Lisân-i Arabî, Tefsîr, Akâid, Hesâb, Usûl-i Defteri, Coğrafya, Tarih, Hendese, Cebir ve Müsellesat, Sarf ve Nahv-i Arabî, Lisân-i Türkî, Fransızca, Hüsn-i Hat, Resim, Kavâid, Kitâbet, Hüsn-i Hat-ı Fransuvî, Tarih, İlm-i Eşya ve Sarf-ı Türkî, Tatbîkât-ı Türkiye, Lisân-ı Osmanî ve Arabî'dir. Bu mektebin bir de üç senelik ibtidâî kısmı mevcuttur³⁴⁸. H. 1321 (m. 1903) yılında ise mektep Dârü't-Ta'lim mektebi ile birleşmiş ve iki isimle anılmaya başlamıştır. Okulun adı, Dârü'l-İlim ve Ta'lim adını almıştır³⁴⁹.

³⁴³ S.M., 1321, s. 185-186. S.M., 1316, s. 686-687. S.M., 1317, s. 771. S.M., 1318, s. 843-844. S.M., 1319, s. 185.

³⁴⁴ S.M., 1316 s. 687-688.

³⁴⁵ S.M., 1321, s. 187.

³⁴⁶ S.M., 1321, s. 186. S.M., 1316, s. 688. S.M., 1317, s. 767. S.M., 1318, s. 844. 1319, s. 186.

³⁴⁷ S.M., 1316, s. 688-689.

³⁴⁸ S.M., 1319, s. 184.

³⁴⁹ S.M., 1321, s. 187.

Burhan-ı Terakkî; H. 1316 (m. 1898-1899) tarihli Maârif Salnâmesine göre bu okulun yeri Divan yolundadır³⁵⁰. 1321 (M. 1903) yılında okul Koska'ya taşınmış ve okulun adı Burhan-ı Terakkî Hamidî Mektebi adını almıştır³⁵¹. Okulun hem gececi hem gündüzlü bölümü mevcuttur³⁵². Okutulan dersler; İmlâ, Musîki, Coğrafya, Fransızca, Riyâziye, Resim, Akâid, Mantık, Kitâbet, Tarih, Elsin-i Selase, Hüsn-i Hat, Kurân-ı Kerîm ve Fıkıh, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiye, Eczâ-i Şerîfe, Farîsî, Hesâb ve Hendese, Usûl-i Defteri, Resim, Tarih-i Osmanî, İlm-i Eşya, Sarf-i Türkî, Hıfzıssihha'dır. Ayrıca bu okulun üç senelik ibtidâî bölümü de mevcuttur³⁵³.

Şemsü'l-Mekâtib; H. 1316 (m. 1898) Maârif Salnâmesine göre bu okulun yeri Kabataş'dadır. Okulun hem gececi hem de gündüzlü bölümü vardır. Okutulan dersler; Hesâb, Usûl-i Defteri, Kitâbet, Coğrafya, Hendese, Arabî ve Farîsî, Lisân-i Osmanî, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Fransızca, Resim, Malûmât-i Nâfi'a dersleridir³⁵⁴.

H. 1318 (m. 1900) yılında okulun yeri Fındıklı'ya taşınmıştır. Ders programına Tarih, Hüsn-i Hat, Sarf-ı Türkî, Ulûm-i Dîniyye ve Kavâid-i Osmaniye dersleri eklenmiştir³⁵⁵.

H. 1319 (m. 1901) yılında Şemsü'l-Mekâtib mektebinde rüşdiye ve ibtidâiyye bölümlerinde okutulan dersler ayrı ayrı belirtilmiştir. Rüşdi kısmında Usûl-i Defteri, Kitâbet, Hesâb, Tarih, Fransızca, Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Farîsî, Hüsn-i Hat, Arabî, Kavâid-i Osmanî, Coğrafya, Resim, Adâb-ı İslâmiye, Sarf-ı Osmanî, Tarih-i Enbiyâ, İlm-i Ahlâk, İlm-i Eşya dersleri görülürken; İbtidâî kısmında ise Hesâb, İmlâ, Farîsî, Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye ve Tecvîd, Hat ve Sülûs dersleri görülmektedir³⁵⁶.

³⁵⁰ S.M., 1316, s. 689.

³⁵¹ S.M., 1321, s. 188.

³⁵² S.M., 1316, s. 689-690.

³⁵³ S.M., 1321, s. 189. S.M., 1316, s. 689. S.M., 1317, s. 769-770. S.M., 1318, s. 845-846. S.M., 1319, s. 188-189.

³⁵⁴ S.M., 1316, s. 690-691.

³⁵⁵ S.M., 1318, s. 846-847.

³⁵⁶ S.M., 1319, s. 189-190. S.M., 1321, s. 190.

Hadikâ-i Mâ'rifet; Bu okulun yeri Kasımpaşa'dadır³⁵⁷. Okutulan dersler; Farîsî, Kavâid ve Kitâbet, Ulûm-i Dîniyye, Tarih ve Coğrafya, Resim, Sülûs, Hesâb ve Hendese, Kurân-ı Kerîm, Kırâat, Hüsn-i Hat ve Hıfzıssihha'dır³⁵⁸.

Dârü'l-Feyz-i Hamidî; Bu okulun yeri Ayvansaray'dadır. Okutulan dersler; Hesâbât, Hüsn-i Hat, Resim, Coğrafya ve Tarih, Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Farîsî, Hendese, Fransızca, Usûl-i Defteri, Mebâdi-i Coğrafya, Ahlâk ve Hıfzıssihha'dır³⁵⁹.

Mekteb-i Teşvîkiyye; Bu okulun yeri Kasımpaşa'dadır. Okutulan dersler; Kurân-ı Kerîm, Mesâil-i Dîniyye, Hesâb, Kırâat-ı Türkiye ve İmlâ, Hüsn-i Hat, Kavâid-i Osmanîyye, Tarih ve Coğrafya, Resim, Nakış'tır³⁶⁰.

Maşrik-i Füyûzât; Bu okulun yeri Beyoğlu'ndadır. Okutulan dersler; Riyaziye, Hat, Kurân-ı Kerîm, Arabî, Farîsî, Ulûm-i Dîniyye, Tarih, Resim, Fransızca, Sarf-i Osmanî, İmlâ, Coğrafyadır³⁶¹.

H. 1317 (m. 1899) yılında bu okulun yeri Tophane'de Firuz Ağa'dadır. H. 1316 (m. 1898) yılından farklı olarak; Lisan-i Osmanî, İlm-i Eşya, Lûgat, Hüsn-i Hat-i Türkî ve Musiki dersleri ders programına dahil olmuştur³⁶².

H. 1318 (m. 1900) yılında ders programına Hesâb, Kitâbet, Kırâat ve Kavâid dersleri eklenmiştir³⁶³. H. 1319 (m. 1901) – h. 1321 (m. 1903) yılları arasında da aynı ders programına rastlanılmaktadır. Sadece h. 1319 (m. 1901) yılında okulun bulunduğu yer tekrar değişmiş ve okul Mercan'a taşınmıştır³⁶⁴.

³⁵⁷ S.M., 1316, s. 691.

³⁵⁸ S.M., 1321, s. 191. S.M., 1316, s. 691-692. S.M., 1317, s. 775-776. S.M., 1318, s. 847-848. S.M., 1319, s. 190.

³⁵⁹ S.M., 1321, s. 192. S.M., 1316, s. 693. S.M., 1317, s. 778. S.M., 1318, s. 848-849. S.M., 1319, s. 191.

³⁶⁰ S.M., 1321, s. 193. S.M., 1316, s. 694. S.M., 1317, s. 781-782. S.M., 1318, s. 849. S.M., 1319, s. 192.

³⁶¹ S.M., 1316, s. 694-695.

³⁶² S.M., 1317, s. 783.

³⁶³ S.M., 1318, s. 850.

³⁶⁴ S.M., 1319, s. 192. S.M., 1321, s. 193.

Mizân-ı Terakkî; Bu okulun yeri Üsküdar'dadır³⁶⁵. Okutulan dersler; Kurân-ı Kerîm, İmlâ, Tarih, Sülûs, Sarf-i Osmanî, Hesâb, Coğrafya, Kırâat-i Türkiye ve Hüsn-i Hat dersleridir³⁶⁶.

Ravzâ-i Terakkî; Bu okulun yeri Üsküdar'dadır. Okutulan dersler; Resim, Hesâb ve Hendese, Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Farîsî, Lisân-i Osmanî, Tarih ve Fransızca, Kitâbet ve Hüsn-i Hat, Usûl-i Defteri ve Malûmât-ı Fenniye, Coğrafya, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, İbtidâiyye-i Hesâb, İbtidâiyye-i Coğrafya, İbtidâiyye-i İmlâ'dır³⁶⁷.

H. 1319 (m. 1901) yılına kadar ders programında önemli bir değişiklik olmazken bu yıldan itibaren okul, rüşdi ve ibtidâî olarak ikiye ayrılmış ve ders programı yeniden düzenlenmiştir. Rüşdi kısmında Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Kurân-ı Kerîm, Farîsî, Kavâid, Fransızca, İlm-i Ahlâk, Coğrafya, Hesâb, Hüsn-i Hat, Kitâbet, Hendese, Usûl-i Defteri, Resim dersleri görülürken; İbtidâî kısmında ise Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Kırâat, İlm-i Hâl, Arabî, Farîsî, Hesâb, Coğrafya, İmlâ, Hüsn-i Hat dersleri görülmektedir³⁶⁸.

Halile-i Mahmûdiye; Bu okulun yeri Kadıköy'ünde Kuş dilindedir³⁶⁹. H. 1319 (m. 1901) ise okulun adı değişmiş, Halile-i Mahmûdiye Zükûr Mekteb-i İbtidâiyyesi adını almıştır. Okutulan dersler; Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Kırâat-ı Türkiye, Ulûm-i Dîniyye, Tarih, Kavâid, İmlâ, Hesâb, Rika, Elif Bâ-i Osmanî'dir³⁷⁰.

Hadikat-ül Maârif; Bu okulun yeri Eski Ali Paşa'dadır.³⁷¹ H. 1318 (m. 1900) yılında yayımlanan Maârif Salnâmesinde okulun diğer adının Saliha Hatun olduğu³⁷², h. 1319 (m. 1901) ve h. 1321 (m. 1903) yılları arasında yayımlanan Maârif Salnâmelerinde ise okulun diğer adının Zeynel Abidin olduğu görülmektedir³⁷³.

H. 1319 (m. 1901) yılında ise okul, erkek ve kız olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Erkek kısmında İlm-i Ahlâk, ve Kitâbet, Hesâb, Usûl-i Defteri, İlm-i

³⁶⁵ S.M., 1316, s. 695.

³⁶⁶ S.M., 1321, s. 194. S.M., 1316, s. 695. S.M., 1317, s. 789. S.M., 1318, s. 850-851. S.M., 1319, s. 193.

³⁶⁷ S.M., 1316, s. 696.

³⁶⁸ S.M., 1319, s. 194-195. S.M., 1321, s. 194-195.

³⁶⁹ S.M., 1316, s. 697.

³⁷⁰ S.M., 1319, s. 195. S.M., 1321, s. 196. S.M., 1316, s. 697. S.M., 1317, s. 784. S.M., 1318, s. 853.

³⁷¹ S.M., 1316, s. 698.

³⁷² S.M., 1318, s. 853.

³⁷³ S.M., 1321, s. 197. S.M., 1319, s. 196.

Eşya, Resim, Fransızca, Hüsn-i Hat-i Fransuvi, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Farîsî, Hıfzıssihha, Coğrafya, Tarih, Kavâid-i Osmaniye, Hendese, Coğrafya-i Osmani, Sarf, Kırâat-i Türkiye, İmlâ, Hüsn-i Hat, Sülûs, İlm-i Hâl dersleri okutulurken; okulun kız kısmında Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, İlm-i Hâl, Kırâat ve Vazâif, Coğrafya, Tarih, Sarf-i İmlâ, Hesâb, Nakış dersleri okutulmaktadır³⁷⁴.

Mekteb-i Tefeyyüz; Bu okulun yeri Kadırga'dadır. Okutulan dersler; Coğrafya-i Umûmî, Edebiyât-ı Ahlâk, İnşâ, Kitâbet, Tarih, Fransızca ve Malûmât-ı Nafia, Ulûm-i Tabîyye, Hesâb ve Cebir, Ulûm-i Riyâziye, Tarih-i İslâm ve Osmanî, Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Farîsî, Kurân-ı Kerîm, Tecvîd ve İlm-i Hâl, İmlâ, Hüsn-i Hat ve Kırâat'tır.³⁷⁵

H. 1317 (m. 1899) yılı itibariyle okulun yeri Gedikpaşa'da Dizdariye Mahallesi'ne taşınmıştır³⁷⁶.

H. 1318 (m. 1900) yılında mektepte okutulan derslerde önemli değişiklikler olmuştur. Kitâbet-i Resmîye, Hikmet, Mevâliyât, Kimya, Lisân-ı Osmanî gibi dersler konulmuştur³⁷⁷.

Göztepe'de Sahrâ-yı Cedid Mekteb-i İbtidâiyyesi; H. 1318 (m. 1900) yılına kadar bu okulda okutulan derslerle ilgili bir bilgi verilmemişken; bu yıl itibariyle Hesâb, Coğrafya, Tarih, Lisân-ı Osmanî, Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye ve Tecvîd dersleri okutulmaya başlanmıştır³⁷⁸.

Rehber-i Mâ'rifet Mektebi; Bu okulun yeri At Pazarı'ndadır. Okutulan dersler; Kitâbet, Hendese ve Coğrafya, Arabî ve Farîsî, Kavâid, Kurân-ı Kerîm, Hesâb, Fransızca, Tarih ve Sarf-i Osmanî, İmlâ-i Türkî, Tarih-i İslâmdır³⁷⁹.

H. 1319 (m. 1901) yılından itibaren okulun adı Rehber-i Tahsîl Mektebi olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile beraber ders programına da yeni dersler ilave edilmiştir. Bunlar; Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Tarih-i Enbiyâ ve Kırâat, Tercüme,

³⁷⁴ S.M., 1319, s. 196-197. S.M., 1321, s. 197-198. S.M., 1316, s. 698-699. S.M., 1318, s. 853-854.

³⁷⁵ S.M., 1316, s. 699-700.

³⁷⁶ S.M., 1317, s. 778.

³⁷⁷ S.M., 1318, s. 854-855.

³⁷⁸ S.M., 1318, s. 855. S.M., 1319, s. 199. S.M., 1321, s. 199.

³⁷⁹ S.M., 1316, s. 700-701. S.M., 1317, s. 769-770. S.M., 1318, s. 856.

Tarih-i İslâm ve Osmanî, Hıfzıssıhha, İmlâ, Lisân-ı Osmanî'dir³⁸⁰. Ancak en önemli değişiklik h. 1321 (m. 1903) yılında gerçekleşmiştir. Daha önceki yıllardan farklı olarak bu yıl itibariyle Ermenice dersi ders programında yerini almıştır³⁸¹.

Eser-i Terakkî; H. 1316 (m.1898) yılında okulun yeri Şişli olarak belirtilmiştir³⁸². H. 1317 (m. 1899) yılında ise okul Cihangir'e taşınmıştır³⁸³.

Eser-i Terakkî Mektebi, h. 1316 (m.1898) – h. 1318 (m. 1900) yılları arasında yayımlanan Maârif Salnâmelerinde vardır. Ancak bu okula h. 1319 (m. 1901) ve h. 1321 (m. 1903) yıllarında yayımlanan maârif salnâmelerinde rastlanılmamaktadır. Genel olarak ders programını değerlendirdiğimizde, Coğrafya, Resim, Tarih, Kavâid-i Osmanî, Hesâb, Kırâat, İmlâ, Hüsn-i Hat, Fransızca, Arabî, Sarf-i Türkî, Ulûm-i Dîniyye ve Tecvîd ve Kurân-ı Kerîm, Kitâbet, Hendese, İlm-i Eşyâ, Lisan-i Türkî, Ulûm-i Riyâziye ve Farîsî dersleri okutulan dersler arasındadır³⁸⁴.

Medrese-i Edebîyye; H. 1317 (m. 1899) yılı Maârif Salnâmesinde ilk kez karşımıza çıkan bu okul, Aksaray'da Yeşil Tulumba'da bulunmaktadır³⁸⁵. H. 1318 (m. 1900) yılı Maârif Salnâmesinde ise okulun yeri Laleli Caddesi'ne taşınmıştır³⁸⁶.

H. 1317 (m. 1899) – h. 1319 (m. 1901) yılları arasında varlığını sürdüren Medrese-i Edebîyye'de genel olarak Tarih,-i İslâm, Coğrafya, Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Farîsî, Arabî, Hesâb, Hendese, Fransızca, Resim, Hüsn-i Hat-i Türkî, Hüsn-i Hat-i Fransuvî, Usûl-i Defteri, İlm-i Eşyâ, Tarih-i Osmanî, İlm-i Ahlâk dersleri okutulmaktadır³⁸⁷. H. 1321 (m. 1903) yılı Maârif Salnâmesinde ise bu mektebin adına rastlanılmamaktadır.

Dârü't-Tahsîl Mektebi; Bu mektebin adı ilk kez h. 1317 (m. 1899) yılı Maarif Salnamesinde geçmektedir. Yer olarak okul, Molla Gurani'dedir³⁸⁸.

Dârü't-Tahsîl Mektebinin ders programında yıldan yıla çok önemli değişiklikler olmamıştır. Genel olarak Farîsî, Tarih, Arabî, Coğrafya, Hesâb,

³⁸⁰ S.M., 1319, s. 199-200.

³⁸¹ S.M., 1321, s. 200.

³⁸² S.M., 1316, s. 701.

³⁸³ S.M., 1317, s. 787.

³⁸⁴ S.M., 1318, s. 857. S.M., 1317, s. 787-788.

³⁸⁵ S.M., 1317, s.772.

³⁸⁶ S.M., 1318, s. 862.

³⁸⁷ S.M., 1319, s. 204. S.M., 1317, s. 772. S.M., 1318, s. 862-863.

³⁸⁸ S.M., 1317, s. 778.

Hendese, Fransızca, Resim, Kurân-ı Kerîm, Usûl-i Defteri, Hüsn-i Hat, Ulûm-i Dîniyye, İmlâ, Kitâbet, Kavâid-i Osmanîyye gibi dersler okutulmaktadır³⁸⁹.

Celâl Bey İnas Mektebi; H. 1319 (m. 1901) yılı Maârif Salnâmesine kadar okulun adı Celâl Bey İnas Mektebi olarak geçmektedir³⁹⁰. H. 1319 (m. 1901) ve h. 1321 (m. 1903) yılı Maârif Salnâmelerinde ise okulun adı Celâl Bey İnas Mekteb-i İbtidâîyyesi olarak değişmiştir³⁹¹. Okul yer olarak Kadıköy'de Kuş Dilinde bulunmaktadır³⁹².

H. 1318 (m. 1900) yılı sonuna kadar Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Hat, Coğrafya, Tarih, Hesâb, Sarf ve İmlâ dersleri görülmektedir³⁹³. Okul İbtidâîyye'ye dönüştükten sonra ise Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Kırâat, Kırâat-i Türkî, Tarih, Kavâid, İmlâ, Hesâb, Elif Bâ-i Osmanî dersleri okutulmaya başlanmıştır³⁹⁴.

Bidayet Tahsîl Mektebi; H. 1317 (m. 1899) ile h. 1318 (m. 1900) yılları arasında sadece iki yıl süresince varlığını sürdüren okulun yeri, Vefa civarında Kovacılardadır. Genel olarak okutulan dersler; İlm-i Ahlâk, Fransızca, Coğrafya, Tarih, Hendese, Resim, Usûl-i Defteri, Kavâid-i Osmanî, Musîki, Hıfzıssıhha, Arabî, Farîsî, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Tarih-i Enbiyâ, Hat, Sülûs, Ulûm-i Dîniyye, Hesâb, Kitâbet, Malûmât-ı Fenniye, İmlâ, Hüsn-i Hat-i Türkî'dir³⁹⁵.

Dârü'l-İrfân; H. 1317 (m. 1899) ile h. 1318 (m. 1900) yılları arasında sadece iki yıl süresince varlığını sürdüren okulun yeri, Vefa civarında Kovacılardadır. Genel olarak okutulan dersler; İlm-i Ahlâk, Fransızca, Coğrafya, Tarih, Hendese, Resim, Usûl-i Defteri, Kavâid-i Osmanî, Musîki, Hıfzıssıhha, Arabî, Farîsî, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Tarih-i Enbiyâ, Hat, Sülûs, Ulûm-i Dîniyye, Hesâb, Kitâbet, Malûmât-ı Fenniye, İmlâ, Hüsn-i Hat-i Türkî'dir³⁹⁶.

³⁸⁹ S.M., 1321, s. 202. S.M., 1317, s. 778. S.M., 1318, s. 858-859. S.M., 1319, s. 201-202.

³⁹⁰ S.M., 1318, s. 862.

³⁹¹ S.M., 1321, s. 197.

³⁹² S.M., 1317, s. 785.

³⁹³ S.M., 1318, s. 862.

³⁹⁴ S.M., 1319, s. 195-196. S.M., 1321, s. 197.

³⁹⁵ S.M., 1318, s. 860. S.M., 1317, s. 786.

³⁹⁶ S.M., 1318, s. 860. S.M., 1317, s. 786.

Necm-i Terakkî; H. 1319 (m. 1901) yılının sonuna kadar okulun yeri Kasımpaşa'da Uzun Yol'dadır³⁹⁷. H. 1321 (m. 1903) yılında ise okul, Kasımpaşa'da Dabağhane meydanına taşınmıştır³⁹⁸.

H. 1319 (m. 1901) yılından itibaren okulun hem inas hem zükur kısmı vardır³⁹⁹. Ders programında ise yıldan yıla önemli değişiklikler olmamıştır. Yalnızca inas kısmında diğer derslerden farklı olarak nakış dersi de verilmektedir. Okulda okutulan diğer dersler ise Kurân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye, Farîsî, Arabî, Hıfzıssıhha, Fransızca, Kitâbet, İlm-i Eşyâ, Çizgi Resim, Resim, Sarf-i Osmanî, Nahv-i Türkî, Hendese, Usûl-i Defteri, Coğrafya, Tarih, Lûgat, İmlâ, Hüsn-i Hat, Musîki ve Hesâb dersleridir⁴⁰⁰.

Şule-i Terakkî; H. 1318 (m. 1900)'de yeni açılan bu okulun yeri Üsküdar'dadır. Okulda okutulan derslerin yoğunluğu yıldan yıla artış göstermiştir. Açıldığı ilk yıl Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Elif Bâ, İlm-i Hâl, Ahlâk, Kavâid, İmlâ, Kırâat, Tarih, Coğrafya, Hesâb, Hüsn-i Hat gibi dersler görülmektedir⁴⁰¹. H. 1321 (m. 1903) yılına gelindiğinde ise bu derslere ek olarak Sarf-i Osmanî, Arabî, Farîsî, Sülûs, Rika, Elif Bâ-i Osmanî, Eczâ-i Şerîfe, Hesâb-i Zihnî ilave edilmiştir⁴⁰².

Altûnizâde Mektebi; Okul, Üsküdar'dadır. Rüşdiye ve İbtidâiyye olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İbtidâiyye kısmının hem inas hem zükur bölümü vardır. Rüşdiye kısmında Riyâziye, Coğrafya, Hıfzıssıhha, Ahlâk, İlm-i Eşyâ, Lisân-i Osmanî, Kitâbet, Hüsn-i Hat, dersleri gösterilmektedir. İbtidâiyye kısmının ders programı ise ayrıntılı bir şekilde verilmemiştir⁴⁰³.

Mekteb-i Kenzü'l İrfân; H. 1319 (m. 1901) yılında adına ilk defa rastladığımız mektep, Kadıköy'de Pekmezoğlu Tarlası'nda bulunmaktadır. Gündüzlü eğitim veren mektepte Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Farîsî, Arabî, Lisân-i Osmanî,

³⁹⁷ S.M., 1319, s. 205.

³⁹⁸ S.M., 1321, s. 204.

³⁹⁹ S.M., 1319, s. 205.

⁴⁰⁰ S.M., 1321, s. 204. S.M., 1317, s. 791. S.M., 1318, s. 863-864. S.M., 1319, s. 205-206.

⁴⁰¹ S.M., 1318, s. 858.

⁴⁰² S.M., 1321, s. 201.

⁴⁰³ S.M., 1321, s. 202.

Coğrafya, Tarih, Kırâat, Hüsn-i Hat, Hesâb ve Hendese, Resim, Fransızca okutulan dersler arasındadır⁴⁰⁴.

Mir'at-ı Feyz-i Hamidî Mektebi; Adına ilk kez h. 1319 (m. 1901) yılı Maârif Salnâmesinde rastladığımız mektep, Üsküdar'dadır. İlk açıldığı yıl sadece Kurân-ı Kerîm eğitimi verilmiştir⁴⁰⁵. H. 1321 (m. 1903) yılında ders programı genişletilmiştir. Kavâid-i Osmanî, Kitâbet ve Ahlâk, Fransızca, Coğrafya, Kaligrafî, Malûmât-ı Fenniye, Hıfzıssihha, Tarih, Farîsî, Hüsn-i Hat, Kırâat, Resim, İmlâ, Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Mantık, Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd okutulan dersler arasındadır⁴⁰⁶.

Âfitab-ı Maârif Mektebi; Bu okul sadece H. 1321 (m. 1903) yılı Maârif Salnâmesinde geçmektedir. Okulun yeri, Beşiktaş'tadır. Okutulan dersler; Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Akaid-i Diniyye, Arabî ve Farîsî, Kitâbet, Lisan-i Osmanî ve Tatbikat, Hıfzıssihha, Resim, Fransızca, Hesâb ve Hendese, Kavâid-i Osmaniye ve Ahlâk, Coğrafya ve Tarih, İlm-i Eşya, Hüsn-i Hat, Türkçe, Kırâat ve İmlâdır⁴⁰⁷.

Numûne-i Tedrîs Mektebi; Bu okul sadece h. 1321 (m. 1903) yılı Maârif Salnâmesinde geçmektedir. Okulun yeri, Kadıköy'de Mısırlıoğlundadır. Hem Müslüman hem gayrimüslim öğrenciler mevcuttur. Okutulan dersler; Kurân-ı Kerîm ve Tecvîd, Akâid-i Dîniyye, Kırâat, İmlâ, Hesâb, Hüsn-i Hat ve İlm-i Ahlâk'tır⁴⁰⁸.

---

⁴⁰⁴ S.M., 1319, s. 206. S.M., 1321, s. 204-205.

⁴⁰⁵ S.M., 1319, s. 207.

⁴⁰⁶ S.M., 1321, s. 205-206.

⁴⁰⁷ S.M., 1321, s. 184-185.

⁴⁰⁸ S.M., 1321, s. 206.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. SONUÇ

Selçuklulardan miras aldıkları medrese kültürünü yükselme döneminin sonuna kadar en iyi şekilde taşıyan Osmanlı Devleti'nde, eğitim sisteminde meydana gelen değişiklikler siyasi olaylarla paralel olarak gelişme göstermiştir.

Özellikle eğitim alanında Tanzimat Dönemi'ne kadar çok önemli bir değişiklik göze çarpmazken, bu dönemden sonra Avrupa kurumlarının örnek alınmaya başlanmasıyla eğitim alanında da önemli değişikliklere ve düzenlemelere gidilmiştir. Hem teşkilat yapısında hem de Osmanlı Devleti'nde var olan eğitim kurumlarında bir yenilenme dönemi yaşanmıştır.

Teşkilat yapısı içerisindeki kurumlara baktığımızda günlük yaşam içerisinde meydana gelen olayları ve bu olayların ayrıntılarını kayıt altına alması itibariyle Jurnal Kâtipliğinin bugünkü gazetecilerin, ajansların haber toplama işini gerçekleştirdiği söylenilebilir.

Teşkilat içinde yazılanları kayıt altına alan kâtipler ve yazıları temize geçmekle görevli mümeyyizlerin sayıları oldukça fazladır. Bu memurların sayıca fazla olmaları evrak ve yazıların ciddiyetle kayıt altına alındığını ve kontrol edildiğini göstermektedir. Bu işe verilen önem, o zamanki bilgilerin günümüze kadar sağlıklı bir şekilde ulaşmasına vesile olmuştur.

Nezâretin kurulduğu ilk yıllardan günümüze kadar bazı birimlerin isimlerinin günümüzde de aynı isim ile devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin, muhasebe birimi gibi. Bazı birimlerin ise isimleri değişmiş ama işlevleri değişmemiştir. Örneğin, Tetkik-i Müellefat Komisyonu'nun adı günümüzde Eser İnceleme Komisyonu olarak değişmiş olsa da görevi işlevsel olarak aynıdır. Teşkilat içerisindeki ayrı birimler olan Evrak Kalemi ve Mukayyidlik bölümü ise günümüzde birleştirilip Evrak-Kayıt olarak teşkilat içerisinde yer almaya başlamıştır. Ayrıca 2. Meşrutiyet'in ilanı ile

birlikte Maârif Teşkilatı bünyesinde Türkçe kelimelere daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Maârif alanındaki en önemli değişiklikler ve düzenlemeler eğitim kurumlarında meydana gelmiştir. Özellikle nitelikli öğretmen yetiştirme konusuna ağırlık verildiği görülmektedir. Bu amaçla Dârü'l-Mu'allimîn ve Dârü'l-Mu'allimât gibi yüksek okullar açılmıştır. Müfredat yeniden düzenlenmiştir. İlk, orta ve yüksek öğretim kurumları için ayrı ayrı nizamnâmeler yayımlanmıştır.

Genel olarak okullarda okutulan derslere baktığımızda derslerin dini ağırlıklı dersler olduğu görülmektedir. Kurân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye ve İlmihâl dersleri hemen her okulda okutulmaktadır. Günümüzde ise Kurân-ı Kerîm dersi İmam Hatip okullarında zorunlu, diğer okullarda ise seçmeli olarak okutulmaya devam etmektedir. Yine İlmihâl dersinin günümüzdeki karşılığı Temel Dini Bilgiler olup bu ders de İmam Hatip okullarında zorunlu, diğer okullarda ise seçmeli olarak okutulmaya devam etmektedir.

Öğretim programını incelediğimizde din dersleri dışında dil ve yazı dersleri de ilk etapta göze çarpan dersler arasındadır. Dil dersi olarak; Arapça, Farsça ve Fransızca en çok okutulan derslerin başında gelmektedir. Günümüzde ise Farsça dersi genel müfredat içerisine dahil edilen bir ders değilken, Arapça dersi İmam Hatip okullarında zorunlu olarak okutulmaya devam etmektedir. Fransızca'nın yerini ise artık dünya dili haline gelen İngilizce dersi almıştır.

Hat, rika, sülûs, divânî gibi yazı dersleri ile resim dersinin hemen hemen her okulun ders programı içerisinde yer alması yazıya ve sanata verilen önemi göstermektedir. Ayrıca sanat eğitimine önem verildiğinin bir diğer göstergesi ise Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin açılmasıdır. Bu okul halen İstanbul'da Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi kapsamında eğitimlerine devam etmektedir.

Günümüzdeki özel eğitim uygulamalarının temelleri de Osmanlı Devleti'nde atılmıştır. Bunun en güzel örneği engelli çocukların da eğitim ve öğretimden yararlanmasını sağlamak amacıyla açılan Dilsiz, Sağır ve A'mâ Mektebi'dir.

Bugünün birçok aydınını yetiştiren ve günümüzde de en popüler okullar arasında sayılan Galatasaray Lisesi de Mekteb-i Sultânî adı altında Maârif-i Umûmiyye Nezâreti bünyesinde açılmıştır. Fransızca ağırlıklı eğitim veren bu okulda, müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın öğrenciler bir arada okuyabilmekteyken; mensup oldukları dinin ibadetlerini de yerini getirmek zorundaydılar.

Sonuç itibariyle ibtidâî, rüşdi ve idâdî mekteplerinde okutulan derslerin dağılımı hem kendi içinde hem de yıllara göre farklılık göstermektedir. Temel eğitim sayılabilecek ibtidâîyelerde ağırlıklı olarak dini dersler gösterilirken, ileri derecedeki okullarda (rüşdi ve idadî) farklı derslere ağırlık verilmiştir. Yoğunluğu artan dersler arasında rüşdiyelerde dil dersleri (Türkçe, Arapça, Fransıza, Fransızca) ağırlık kazanırken, idâdîlerde ise sayısal derslerin (Hesap, Cebir, Hendese, Fizik, Kimya, Mekanik vb.) daha yoğun olarak gösterildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde görev yapan nazırlara baktığımızda ise birçoğunun dönemin en rağbet gören okullarından olan askeri okullarda eğitim gördükleri ve hemen hepsinin medrese kültüründen gelmiş oldukları görülmektedir. Ayrıca maârif nâzırlığına gelinceye kadar devlet içerisinde önemli görevlerde buldukları, madalya ve rütbelerle ödüllendirildikleri görülmektedir.

Tanzimat dönemi ile başlayan eğitim alanındaki yenileşme hareketleri, Meşrutiyet Dönemi ile birlikte daha da hareketlenmiş; okul sayısında ve okul türünde büyük bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle bu dönemde üniversite eğitimine önem verilmiş ve çok sayıda yüksek okul açılmıştır. Hatta Osmanlı'nın son döneminde bu eğitim-öğretim kurumlarından mezun olan pek çok kişi Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk aydınlarını oluşturmuştur.

Eğitim alanındaki gelişmeler, Cumhuriyet döneminde de aynen devam etmiş; okullaşmadaki çeşitlilik ve okullaşma oranının artması zaman içerisinde ivme kazanarak günümüze kadar bu şekilde ulaşmıştır. Günden güne gelişerek bugünkü seviyeye ulaşan eğitim-öğretim faaliyetleri halen günümüzde yapılan yeni düzenlemelerle gelişimine devam etmektedir.

5.2. ÖNERİLER

Salnâmelerde genel olarak İstanbul'da bulunan okullar ile ilgili detaylı bilgilere rastlanılmaktadır. Vilayetlerde bulunan okullardan ise ibtidâî, rüşdi ve idadî mektepleri hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkünken; özel okullar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Sadece gayrimüslimlere ait okullar tablolar aracılığıyla gösterilmiştir. Vilayet salnâmeleri üzerinde çalışacak olan araştırmacılar araştırmalarını bu konu üzerinde yoğunlaştırır ve özel okulların müfredatı ile ilgili bilgilere ulaşabilirlerse dönem hakkında daha aydınlatıcı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir.

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin Taşra Teşkilatını da içine alan geniş kapsamlı doktora tezi olarak yazılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Ural, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim*, Ankara: TUBİTAK Matbaası, 2003.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2008*, Ankara,: Pegem Akademi, 12. Baskı, 2008.
- AKYILDIZ, Ali, "Tanzimat Döneminde Kurulan Merkezi Eğitim Kurumları (1836-1856)", ed.: Prof. Dr. Cemil Öztürkve Dr. İlhami Fındıkçı, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara: Pegem Akademi, 2011, 167-183.
- AYDIN, Bilgin, "Sâlnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul: 2009, s. 51-54.
- AYHAN, Halis, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, İstanbul: 1992, s. 158-162.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, İstanbul: 2003, s. 352-357.
- DUMAN, Hasan, *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsalleri*, C.I, Ankara: Özkan Yay., 2000.
- ERGİN, Osman, *Türk Maârif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul : Eser Matbaası, 1977.
- ERKEK M. Salih, "II. Meşrutiyet Dönemi Maârif Nâzırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 28/2, 2013, s. 385-416.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı*, (Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 28, İstanbul, 2003, s.327-333.
- KILIÇ, Remzi, "Selçuklulardan Osmanlılara Medreseler ve Yönetim İlişkileri", ed.: Prof. Dr. Cemil Öztürkve Dr. İlhami Fındıkçı, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara: Pegem Akademi, 2011, 857-871.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara: Uzman Yay., 1977.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötüken Yay., 1980.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, 1983.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1263, Tabhâne-i Âmire, Def'a 1, H. 1263.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1265, Tabhâne-i Âmire, Def'a 3, H. 1265.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1266, Tabhâne-i Âmire, Def'a 4, H. 1266.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1269, Tabhâne-i Âmire, Def'a 7, H. 1269.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1270, Tabhâne-i Âmire, Def'a 8, H. 1270.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1273, Tabhâne-i Âmire, Def'a 11, H. 1273.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1274, Tabhâne-i Âmire, Def'a 12, H. 1274.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1275, Tabhâne-i Âmire, Def'a 13, H. 1275.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1277, Tabhâne-i Âmire, Def'a 15, H. 1277.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1278, Tabhâne-i Âmire, Def'a 16, H. 1278.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1280, Tabhâne-i Âmire, Def'a 18, H. 1280.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1281, Tabhâne-i Âmire, Def'a 19, H. 1281.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1282, Tabhâne-i Âmire, Def'a 20, H. 1282.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1283, Tabhâne-i Âmire, Def'a 21, H. 1283.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1285, Tabhâne-i Âmire, Def'a 23, H. 1285.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1286, Tabhâne-i Âmire, Def'a 24, H. 1286.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1287, Tabhâne-i Âmire, Def'a 25, H. 1287.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1288, Tabhâne-i Âmire, Def'a 26, H. 1288.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1289, Tabhâne-i Âmire, Def'a 27, H. 1289.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1290, Tabhâne-i Âmire, Def'a 28, H. 1290.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1291, Tabhâne-i Âmire, Def'a 29, H. 1291.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1292, Tabhâne-i Âmire, Def'a 30, H. 1292.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1293, Tabhâne-i Âmire, Def'a 31, H. 1293.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1294, Tabhâne-i Âmire, Def'a 32, H. 1294.

Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1295, Tabhâne-i Âmire, Def'a 33, H. 1295.

- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1296, Tabhâne-i Âmire, Def'a 36, H. 1296.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1297, Tabhane-i Âmire, Def'a 35, H. 1297.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1298, Tabhâne-i Âmire, Def'a 36, H. 1298.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1299, Tabhâne-i Âmire, Def'a 37, H. 1299.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1300, Tabhâne-i Âmire, Def'a 38, H. 1300.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1301, Tabhâne-i Âmire, Def'a 39, H. 1301.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1302, Tabhâne-i Âmire, Def'a 40, H. 1302.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1303, Tabhâne-i Âmire, Def'a 41, H. 1303.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1304, Tabhâne-i Âmire, Def'a 42, H. 1304.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1305, Mahmud Bey Mat., Def'a 43, H. 1305.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1306, Matbaa-i Âmire, Def'a 44, H. 1306.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1307, Matbaa-i Âmire, Def'a 45, H. 1307.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1310, Matbaa-i Âmire, Def'a 48, H. 1310.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1311, Matbaa-i Âmire, Def'a 49, H. 1311.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1313, Matbaa-i Âmire, Def'a 51, H. 1313.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1315, Alem Mat., Def'a 53, H. 1315.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1316, Alem Mat. ve Mahmud Bey Mat., Def'a 54, H. 1316.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1317, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, Def'a 55, H. 1317.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1319, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, Def'a 57, H. 1319.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1320, Dârü't-Tabâ'ati'l-Âmire, Def'a 58, H. 1320.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1321, Alem Mat., Def'a 59, H. 1321.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1322, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, Def'a 60, H. 1322.
- Salnâme-i Devlet-i Âlîyye-i Osmâniyye 1323, Matbaa-i Ahmed İhsan, Def'a 61, H. 1323.

- Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1324, Matbaa-i Ahmed İhsan, Def'a 62, H. 1324.
- Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1325, Matbaa-i Ahmed İhsan, Def'a 63, H. 1325.
- Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1326, Selanik Mat., Def'a 65, H. 1326.
- Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1327, Selanik Mat., Def'a 66, H. 1327.
- Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1328, Selanik Mat., Def'a 67, H. 1328.
- Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye 1333, Hilal Mat., Def'a 68, H. 1333.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1316 , İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 1, H. 1316.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1317, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 2, H. 1317.
- Sâlname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1318 , İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 3, H. 1318.
- Sâlname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1319 , İstanbul: Matbaa-i Âmire, Def'a 4, H. 1319.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1321 , İstanbul: Asır Mat., Def'a 6, H. 1321.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Mat., Dersaadet (İstanbul): 1317.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, (Yayına Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Ünal), İstanbul: İdeal Yay., 2012.
- Takvim-i Vekâyi, no: 176, (5 Şubat 1839).
- TEKELİ, İlhan, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yay., 1980.
- UNAN, Fahri, "Osmanlı'da Medrese Eğitimi", *Yeni Türkiye Özel Sayısı II*, S.6, C. 32, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2000, 685-697.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1965.
- ÜNAL, Uğur, *Meclis-i Kebir-i Maârif 1869-1922*, Ankara: TTK, 2008.